

LUND UNIVERSITY

Agundaborg och Källarholmen

Två medeltida "borgar" i Småland. Rapport över arkeologisk undersökning av RAÄ 39, Agunnaryd socken och RAÄ 40 Ryssby socken, Ljungby kommun, Kronobergs län
Hansson, Martin

1999

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Hansson, M. (1999). *Agundaborg och Källarholmen: Två medeltida "borgar" i Småland. Rapport över arkeologisk undersökning av RAÄ 39, Agunnaryd socken och RAÄ 40 Ryssby socken, Ljungby kommun, Kronobergs län.* (Report Series; Vol. 68). Lund University.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Agundaborg och Källarholmen -
två medeltida "borgar" i Småland.

Martin Hansson

University of Lund
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY
REPORT SERIES No. 68

Agundaborg och Källarholmen - två medeltida "borgar" i Småland

Rapport över arkeologiska undersökningar av Agundaborg, RAÄ 39, Agun-
naryd socken och Källarholmen, RAÄ 31, Ryssby socken, Ljungby kommun,
Kronobergs län

Martin Hansson

University of Lund
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY
REPORT SERIES No. 68
LUND 1999

Tack till markägarna Ingvar och Inga-Lena Johansson, Ryssbyholm, samt Stig och Rose-Marie Petersson med familj, Agunnaryd, för att de möjliggjorde och underlättade undersökningarna på alla tänkbara vis.

© Martin Hansson

ISBN 91-973734-1-9

ISSN 0281-3340

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INLEDNING	sid 7
Topografin i östra Sunnerbo - Ryssby och Agunnaryd socknar	sid 7
Fornlämningsmiljön under järnålder	sid 8
Den medeltida bebyggelsen	sid 9
Medeltida huvudgårdar i Ryssby och Agunnaryd socknar	sid 11
METODIK	sid 13
UNDERSÖKNINGEN PÅ KÄLLARHOLMEN	sid 16
Fosfatkarteringen	sid 18
Källaren - hus I	sid 19
Hus II	sid 25
Hus III	sid 28
Hus IV	sid 29
Vallgraven - schakt III, IV och V	sid 32
Fyndmaterialet	sid 33
Sammanfattande tolkning av undersökningen på Källarholmen	sid 34
UNDERSÖKNINGEN PÅ AGUNDABORG	sid 38
Fosfatkarteringen	sid 42
Hus I - "borgen"	sid 43
Hus II - "kyrkan"	sid 47
Hus III	sid 51
"Klockstapeln"	sid 53
Övriga anläggningar och schakt	sid 54
Fyndmaterialet	sid 54
Sammanfattande tolkning av undersökningen på Agundaborg	sid 55
EN AVSLUTANDE DISKUSSION	sid 58
ARKIV	sid 63
KÄLLOR OCH LITTERATUR	sid 63
TEKNISKA OCH ADMINISTRATIVA UPPGIFTER	sid 65

BILAGOR

Bilaga 1	Kontextbeskrivningar Källarholmen	sid 67
Bilaga 2	Fyndlista Källarholmen	sid 71
Bilaga 3	Kontextbeskrivningar Agundaborg	sid 75
Bilaga 4	Fyndlista Agundaborg	sid 77
Bilaga 5	Makrofossil analys från Källarholmen och Agundaborg. Anneli Ekblom & Mats Regnell	sid 81
Bilaga 6	¹⁴ C-analys, Kvartärgeologiska avdelningen, Laboratoriet för ¹⁴ C-datering, Lunds universitet.	sid 87
Bilaga 7	Resultat fosfatanalys, Fosfatlaboratoriet, Gotlands Fornsal	sid 91

INLEDNING

Under ett par veckor i maj och juni 1998 genomförde Arkeologiska institutionen vid Lunds universitet, arkeologiska undersökningar av två fornlämningar, Källarholmen, RAÄ 31 i Ryssby socken och Agundaborg, RAÄ 39 i Agunnaryd socken i Kronobergs län i Småland. Redan i slutet av mars och början av april hade lokalerna varit föremål för kartering och fosfatkartering. Undersökningarna, som var ett led i ett forskningsprojekt kring medeltida huvudgårdar i Småland (se Hansson 1997a), genomfördes i samarbete med Smålands museum och möjliggjordes av anslag från Nordenstedtska stiftelsen, Erik Philip-Sörensens Stiftelse för främjande av genetisk och humanistisk forskning samt Berit Wallenbergs Stiftelse. Ansvarig för undersökningen och föreliggande rapport var Martin Hansson, medan övrig personal utgjordes av Lars Salminen, Andreas Åhman och Åsa Änghede från Smålands museum. Vid karteringen och fosfatkarteringen deltog även Lennart Hansson. Under en vecka deltog även Mette Felbo och Jochen Meyer från Arkeologisk institut, Københavns universitet.

Frågeställningarna inför undersökningarna gällde främst datering med avseende på när gårdarna tillkommit och om möjligt även att se när och varför de övergivits. Andra frågor gällde att förklara platsernas funktion i förhållande till omlandet, men även i detalj vad gällde de olika byggnadernas funktion och byggnadsbeståndets utseende och konstruktion, samt om platserna varit permanent utnyttjade. Genom att platserna låg i varandras närhet var också en jämförelse mellan gårdarna intressant.

Enligt fornminnesregistret består Källarholmen (RAÄ 31 Ryssby sn) av ett ruinområde som innehåller två husgrunder och en vallgrav. Källarholmen ligger på en holme i Ryssbysjön, som på sjösänkning numera sommartid har landförbindelse med fastlandet. Holmen är delad av en vallgrav. Källarholmen låg tidigare på gården Sunnerås ägor. Gården Sunnerå ägdes av flera högfrälse släkter under senare delen av 1400-talet, men är aldrig uttryckligen omtalad som huvudgård eller borg. Agundaborg består enligt fornminnesregistret (RAÄ 39 Agunnaryd sn) av ett ruinområde med tre husgrunder och en rund grop. En av husgrunderna har kyrkoform och enligt traditionerna i trakten skulle detta vara socknens första kyrka. Platsen ligger på Brånanäset i Agunnarydsjön, idag en halvö, men före sjösänkningens tid en ö omfluten av vatten, eller åtminstone avgränsad från fastlandet av ett större våtmarksområde. Några bevarade skriftliga uppgifter om platsen finns inte. Den omtalas första gången som "ruin" i mitten av 1700-talet.

Topografin i östra Sunnerbo - Ryssby och Agunnaryd socknar

Ryssby och Agunnaryd socknar ligger båda i den östra delen av Sunnerbo härad, det södra häradet i Finnveden, som under medeltiden ingick i Tiohärads lagsaga. Idag ligger båda socknarna i Ljungby kommun i Kronobergs län och utgör gränssocknar mot Varend i öster. Gränsområdet mellan Varend och Sunnerbo har långt fram i tiden varit förhållandevis glest befolkat. Gränstrakterna karaktäriseras av relativt blockig morän och omfattande våt- och mossmarker. Helgeåns vattensystem, som rinner i nord-sydlig riktning genom området har alltid utgjort den förenande länken i området.

Ryssby socken ligger norr om Agunnaryd och gränsar till Berga och Rydaholm i norr, Berga och Tutaryd i väster och Vislanda och Hjortsberga socknar i Varend i öster. Till ytan är socknen ca 176 km² stor. Topografin är flack och höjden över havet vanligen mellan 150-180 meter, med de högsta partierna i socknens norra delar. Landskapet karaktäriseras av en större mängd skogsbevuxna sten- och grusåsar, huvudsakligen löpande i nord-sydlig riktning och med mellanliggande moss- och våtmarker. Jordmånen i socknen är mycket varierad. Medan området kring och norr om Ryssbysjön, vid kyrkbyn Ryssby, karaktäriseras av ett bördigt, öppet landskap, med stenfria åkrar av svartmylla, är marken i övriga delar av socknen betydligt mer stenbunden. De bevarade järnåldersgravfälten är tydligt bundna till områden med den bästa åkermarken. Huvudnäringen i socknen var fram till sekelskiftet 1900 åkerbruk och boskapsskötsel. Den bördiga åkermarken i de centrala delarna gjorde socknen till ett "spannmåls-exporterande" område (Rosengren 1914:50ff).

Agunnaryd socken ligger söder om Ryssby och enligt Rosengren är socknen Sunnerbo härads vackraste trakt med ett stort antal mossar och sjöar i ett landskap karaktäriserat av löv- och barrskog (Rosengren 1914:140ff). I jämförelse med Ryssby är socknen mer moss- och sjörik. Socknen är något

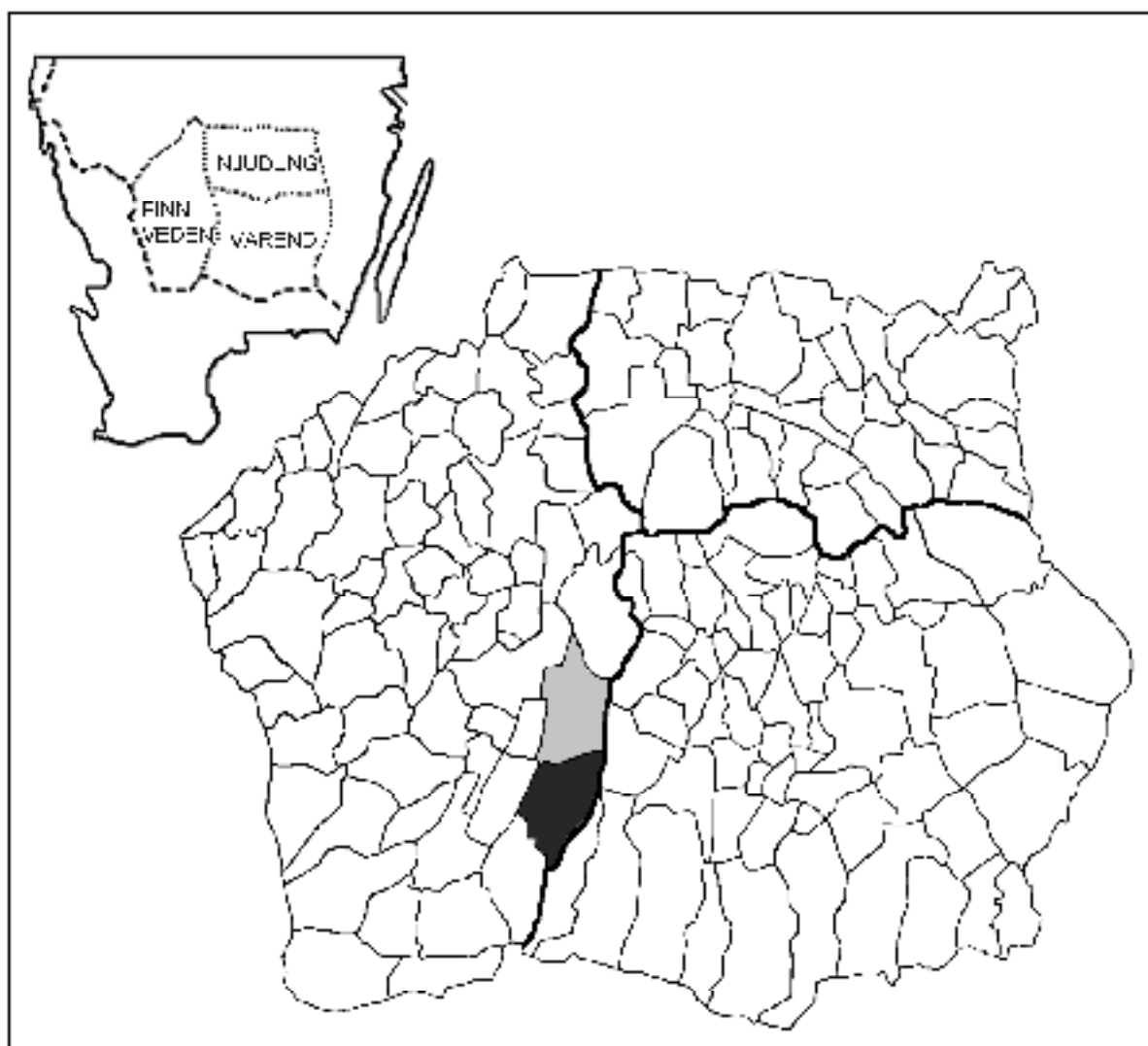

Fig 1 Tiohärads lagsaga med de tre landen Varend, Finnveden och Njudung. Grått markerar Ryssby socken, svart markerar Agunnaryd socken..

mindre än Ryssby eller ca 120 km² stor. Ännu på 1930-talet var ängsmarkens andel av inmarken betydligt större i Agunnaryd än i Ryssby, vilket antyder att boskapsskötseln här var av större betydelse än åkerbruket. Jordmänen är bördig, men utgörs av stebunden morän. Spåren efter den enorma stenbrytningen i landskapet är otaliga. Topografin är relativt plan och ytan höjer sig obetydligt över sjön Möckeln's yta som ligger på ca 136 m ö h. Den huvudsakliga vattenleden är även här Helge å, som från Stensjön i norr rinner i nord-sydlig riktning genom bl a Agunnarydssjön och vidare till Möckeln, som utgör socknens södra gräns. Under 1800-talet har omfattande sjösänkingsprojekt av flera sjöar givit ny odlingsbar mark.

Fornlämningsmiljön under järnålder

Kronobergs län är rikt på bevarade fornlämnningar från i princip hela förhistorien. Så är också fallet i det aktuella området. Lösfynd av stenyxor och förekomst av hällkistor och rösen visar att sten- och bronsålderns befolkning befolkade hela området. Helgeås vattenled framstår som en viktig faktor för människans invandring i området.

Flera järnåldersgravfält som indikerar en fast bebyggelse under denna period finns i Ryssby socken, medan Agunnaryd är en socken som helt saknar järnåldersgravfält (fig 2). Gravfälten i Ryssby är höggravfält och ligger koncentrerade till fyra byar, Borsna och Mårarp i socknens norra del, kyrkbyn Ryssby vid norra delen av Ryssbysjön, samt till byn Tuna, grannbyn till Ryssby. Gravfälten utgörs nästan

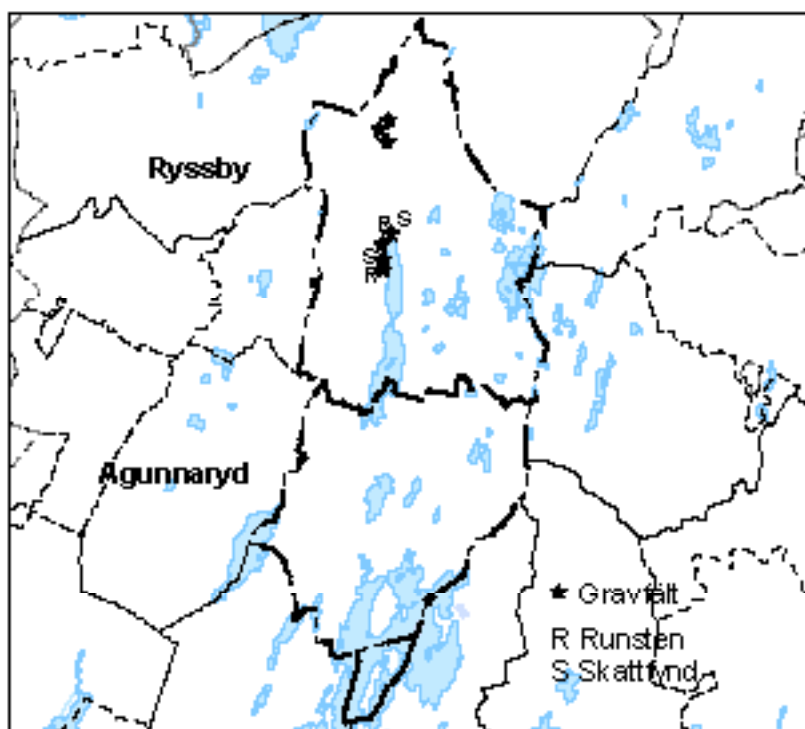

Fig 2 Fornlämningsmiljön under yngre järnålder. Skala 1:420

uteslutande av högar. Området kring Källarholmen saknar gravfält. Flest gravfält finns i Tuna by, fyra stycken med sammanlagt ca 90 högar. Gravfälten ligger i två grupper och ursprungligen har de sannolikt varit två större gravfält. Tuna's betydelse understryks även av ortnamnet Tuna, en namntyp som i Mellansverige kopplas samman med storhögar och centralorter. Några storhögar finns inte i Tuna, däremot en runsten samt ett numera förkommet skattfynd sannolikt från 1000-talets mitt (Knutsson 1995). Runstenen i Tuna står i anslutning till ett av gravfältskomplexen nära Ryssbysjön. Inskriften på den korsmärkta runstenen lyder "Tumme reste denna sten efter Assur, sin broder, som var kung Haralds skeppare" (sjökrigare) (Sm 42 Kinander 1935: 130ff).

Vid kyrkan i Ryssby, som förövrigt ligger invid ett gravfält, finns två (tre?) runstenar, vars ursprungliga plats är oklar. På kyrkogården står en runsten, vilken påträffades inmurad i kyrkan. Inskriften lyder "Gunne satte denna sten efter Sune, sin fader, mild i ord, på mat ej njugg" (Sm39 Kinander 1935:125ff). Vidare finns ett runstensfragment som påträffades när kyrkogårdsmuren lades om med inskriften "... efter Gumme..." (Sm 41 Kinander 1935:128ff). Ytterligare ett fragment har funnits vid kyrkan, men är nu förkommet. Enligt en avteckning var inskriften "...r gjorde denna vård..." (Sm 40 Kinander 1935:127f). Sannolikt kommer de två fragmenten från samma runsten. Notera att Gunne/Gumme omtalas på båda runstenarna. Möjligen är det fråga om en och samma person. I det första fallet reser han själv sten, i det andra reses stenen över honom. Detta förhållande visar på förekomst av stormanssläkt i Ryssby under 1000-talet. I grannbyn till Ryssby, Östraby, framkom vid dikesgrävning 1858 ett skattfynd på ca 330 g silver, bestående av bitsilver samt 131 mynt (54 danska, 71 tyska, 6 engelska) (Larsson G 1978:13). De yngsta mynten är präglade kring 1050-60, varför nedläggningen bör ha skett någon tid därefter. Av fornlämningsmiljön framgår att det blivande Ryssby socken genom förekomsten av gravfält och runstenar tillhörde ett centralt område ur bebyggelsehänseende. Agunnaryds-området framstår snarare som ett extensivt utnyttjat område, som saknat fast befolkning under järnåldern, men som kännetecknats av medeltida kolonisation.

Den medeltida bebyggelsen

Med hjälp av 1500-talets jordeböcker kan en översiktlig bild av den medeltida bebyggelsen skapas. I Ryssby fanns vid mitten av 1500-talet 30 bebyggelseenheter med sammanlagt 71 gårdar, dvs i genomsnitt 2,3 gårdar/bebyggelseenhet (Larsson L-O 1978). Nästan 75% av bebyggelseenheterna

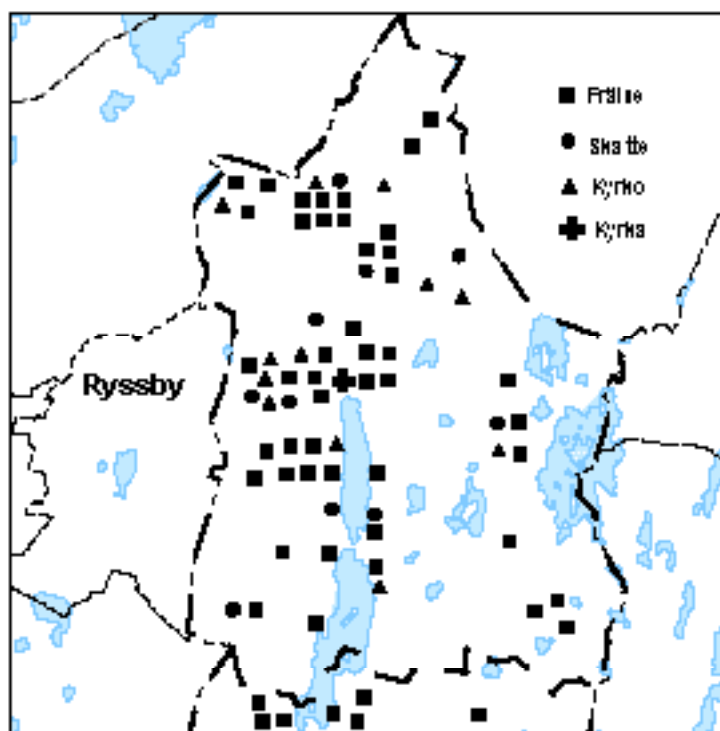

Fig 3 Jordeboksenheter i Ryssby ca 1540.. Skala 1:210 000.

bestod av ensam- eller dubbelgårdar, med en kraftig dominans för ensamgårdar (60%). Resten av enheterna, 8 st, bestod av byar med mer än 3 gårdar, med Ryssby med 11 gårdar, Borsna med 8 gårdar och Tuna med 7 gårdar som störst. Det är symptomatiskt att de tre största byarna också har gravfält från yngre järnålder. Ser man på jordnaturen dominerade frälsejorden. 62% av gårdarna ägdes av världsligt frälse, 16% av olika kyrkliga ägare och resterande 21% var skattegårdar (fig 3).

Den medeltida kyrkan i Ryssby revs under 1800-talet och inte mycket är känt om dess utseende. Kyrkan var byggd av sten med långhus och smalare kor med absid. Dessa romanska absidkyrkor tillhör de äldsta stenkyrkorna, vilka i södra Småland verkar ha börjat byggas under andra halvan av 1100-talet. I flera fall finns det även tecken som talar för att huvuddelen av de småländska absidkyrkorna uppförts på enskilt initiativ (Hansson 1999). Dendrokronologiska dateringar har visat att absidkyrkan i Kånna uppförts på 1170- och 80-talen. En datering av kyrkan i Ryssby till sent 1100-tal är möjlig. Huruvida kyrkan varit försedd med någon form av arkitektonisk utsmyckning är inte känt.

I Agunnaryd var dominansen för frälsejorden stor (fig 4). Detta är typiskt för de medeltida kolonisationsbygderna i Småland. Vid mitten av 1500-talet fanns 40 bebyggelseenheter i socknen, med totalt 62 gårdar, d v s 1,55 gård/bebyggelseenhet (Knutsson 1993). Dominansen för ensam- eller dubbelgårdar var förödande. 70% av alla enheter var ensamgårdar, 18% var dubbelgårdar. Andelen byar med mer än 3 gårdar var bara fem stycken. De största byarna var Vedåsa och Tjurkö, med vardera fem gårdar. I jämförelse med Ryssby var bebyggelsen i Agunnaryd mer spridd och den bestod av mindre enheter. De små byarna, ortnamnen och frånvaron av gravfält från yngre järnålder understryker socknen som ett medeltida kolonisationsområde. Ser man på jordnaturen ägde det världsliga frälset 79% av gårdarna, 10% hade olika kyrkliga ägare, medan 11% var skattegårdar. Frälsejordens dominans var således förkrossande.

Den medeltida kyrkan i Agunnaryd är riven, med undantag av delar av sakristian. Den nya kyrkan uppfördes kring 1870 ca 200 meter norr om den gamla kyrkan, på byn Brånas ägor. Medan kyrkan i Ryssby låg i socknens största by, låg kyrkan i Agunnaryd ensam tillsammans med klockargården. Någon by med namnet Agunnaryd verkar inte ha funnits (dock se sid 42). Den medeltida kyrkan var byggd av sten, med långhus och rakt avslutat kor utan absid. Stenkyrkan ska enligt traditionen ha uppförts 1330 av herr Erland, kanik i Linköping. År 1353 omtalas Harald i Agunnaryd som kanik i Linköping. Tydligen var Agunnaryd kanik-prebende till Linköpings domkyrka under 1300-talets första hälft. Enligt traditionen låg den äldsta sockenkyrkan på Agundaborg och var uppförd av jungfru Agunda med

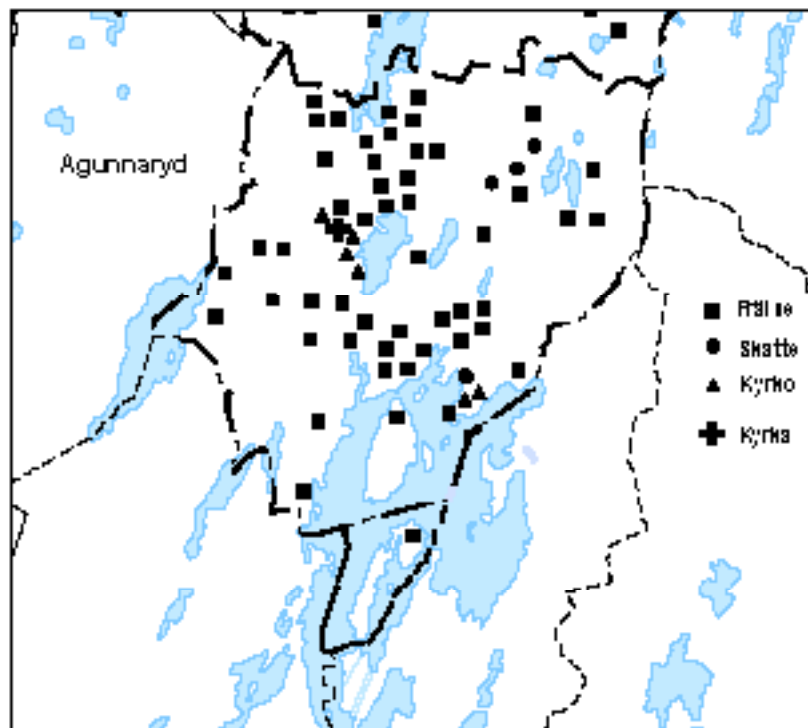

Fig 4 Jordeboksenheter i Agunnaryd socken ca 1540. Skala 1:210

hjälp av S:t Sigfrid. Erland hade Agunnaryd som prebende, men ägde själv gården Ekenäs, vilket var det gamla namnet på socknens prästgård. År 1330 skänkte Erland gården till sockenprästens bord. Enligt Bexell tillhörde Erland Båt-släkten, vilken enligt Vejde ägde två gårdar i Bråna. År 1403 bytte Nils Andersson (Båt) bort två gårdar i Bråna till Abraham Brodersen (Vejde 1926, Bexell 1974).

Sammantaget visar bebyggelsebilden att frälset hade en mycket stark ställning, både i Ryssby och Agunnaryd. Frälsets dominans understryks vid en jämförelse med exempelvis Varend, där frälsejorden 1545 uppgick till 35,5% av jorden medan skattejorden utgjorde 43,8% och kyrkojorden 20,7% (Larsson 1979-81:492). Även i jämförelse med Sunnerbo i övrigt var frälsejorden starkt dominerande. Enligt 1543 års jordebok var 52 % av gårdarna i Sunnerbo skattegårdar, 38 % tillhörde det världsliga frälset, medan resterande 10 % hade olika kyrkliga ägare. För hela Finnveden var siffrorna 45% skatte-, 40 % frälse-, 15 % kyrkojord. Det fanns endast en kronolandbo i hela Finnveden, i Östbo härad (Härenstam 1946:144f). Medan Ryssbyområdet var tätt befolkat vid järnålderns slut och landskapet annekterat, framstår Agunnarydsområdet som ett "öppet land". Här fanns inga äldre, fastlåsta strukturer kring ägande och sociala förhållanden. Vid medeltidens början måste Agunnaryd socken ha varit ett extensivt utnyttjat område, där ägande- och brukningsrätten till marken var mer oklar, jämfört med områden som karaktäriseras av fast bebyggelse sedan järnåldern, som i Ryssby.

Medeltida huvudgårdar i Ryssby och Agunnaryds socknar

Ett viktigt inslag i den sociala strukturen under medeltiden är förekomsten av ett stort antal huvudgårdar, framför allt tillhörande lokalt lågfrälse. Framför allt Agunnaryds socken framstår som en socken med osedvanligt många huvudgårdar (fig 5). Socken tillhörde en av de mest "huvudgårdstäta" socknarna i hela Tiohärad. En huvudgård var centrum i ett godskomplex, vilket kunde vara av varierande storlek, och fungerade också många gånger som boställe för en frälseman.

I Ryssby socken är tre, eventuellt fyra huvudgårdar kända under medeltiden. I Klövaryd i norra delen av socknen bodde frälse mannen Laurens Johansson mellan 1390-1420 (Härenstam 1946:409f). Ugglebo, dagens Stensnäs, var sätesgård för Magnus Drake 1475 och därefter för dennes son Birger Drake. 1700-tals genealogen Åkerhielm nämner att Ugglebo var sätesgård för släkten Drake sedan 1300-talet (Härenstam 1946:412f, Larsson L-O 1978:27, 74). Enligt fornminnesinventeringen ska det finnas en medeltida källare under nuvarande huvudbyggnaden på Stensnäs (RAÄ 49). I Östraby skvall-

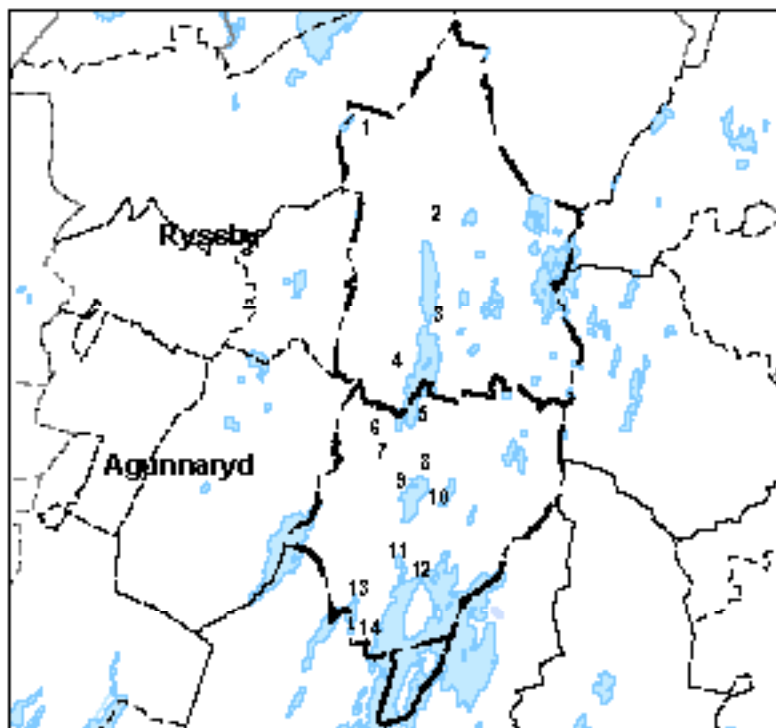

Fig 5 Medeltida huvudgårdar i Ryssby och Agunnaryd socknar.
 1 Klövaryd 2 Östraby Hovgård 3 Källarholmen 4 Ugglebo/Stensnäs
 5 Deranäs 6 Stavhult 7 Viggstj 8 Ryd 9 Agundaborg 10 Grythult
 11 Rönnäs 12 Vedåsa 13 Elmataryd 14 Byvärma. Skala 1:420 000.

rar namnet Hovgården om förekomsten av en huvudgård (Härenstam 1946:414). År 1562 räntade Hovgården 8 lispund smör, vilket visar att gården var större än vanliga gårdar. Exempelvis räntade den tidigare huvudgården i Klövaryd samtidigt 6 lispund smör. Några medeltida ägare till Hovgården är inte kända, men på 1500-talet tillhörde gården Görvel Abrahamsdotter Gyllenstierna. Slutligen visar lämningarna på Källarholmen i Sunnerå på förekomsten av en huvudgård (Härenstam 1946:412, Larsson L-O 1978:28ff). Första gången gården nämns tillhörde den riddaren Knut Grundis, som 1445 gav gården i morgongåva till sin hustru Birgitta Haraldsdotter. År 1467 ägdes Sunnerå av riddaren och riksrådet Gustav Olsson Stenbock, som detta år bytte bort den till Benkt Kaare. I mitten av 1500-talet införlivades gården med Gyllenstiernagodset. Sunnerå är den enda huvudgården i Ryssby som direkt kan knytas till högrälset.

I Agunnaryd socken är hela tio huvudgårdar kända från olika delar av medeltiden. Förutom lämningarna på Agundaborg, som inte är omnämnda i skriftligt källmaterial, finns ytterligare två platser med arkeologiska lämningar, Rönnäs och Vedåsa. Till båda dessa kan dock knytas skriftliga belägg. De äldsta huvudgårdsbeläggen är från 1300-talets mitt. År 1341 omtalas att riddaren Markvard av Kyren köpt jordegendom "in Vighasum" samt "Vighasaholm" av riddaren Karl Magnusson (Härenstam 1946:413). Namnet "Vighasaholm" antyder att den anläggning som finns på Källarholmen i Vedåsa (RAÄ 21), existerade vid denna tid. År 1406 skänkte Erik Turesson (sparre) och hans hustru Elena Ingemarsdotter bl a två gårdar i Vedåsa till Nydala kloster. Redan 1407 tvingades dock Elenas arvinge, prostens Mattis i Sunnerbo att ge de båda gårdarna till Abraham Brodersen. På 1500-talet tillhörde två gårdar i Vedåsa Elmataryds sätesgård (se nedan).

År 1372 omtalas en Eskil i Dijgranäs, d v s Deranäs. Hundra år senare, 1475, var Deranäs sätesgård för väpnaren Erengisle (Härenstam 1946:407). Om gården var huvudgård/sätesgård för en lågfrälseman under hela mellanperioden är oklart. År 1385 omnämns ett arvsskifte efter "Knut i Ryd", fader till häradshövdingen Karl Knutsson (sparre). (Härenstam 1946:406, 410) I arvsskiftet mellan bröderna Nils och Karl Knutsson skiftade bröderna de fastigheter de ärvt av sina föräldrar och bröder. Nils, som var bosatt på Bolmstad i Angelstad socken, fick två gårdar i byn Hov på Bolmsö, en gård i Hölminge i Angelstad socken och en i Domaryd i Berga socken, samt två gårdar i Bölsnäs i Varend. Karl fick faderns

sätesgård i Ryd och hälften av en kvarn där, samt en gård i Bråna och två i Nockarp. Karls arv visar på förekomsten av ett mindre godskomplex i Agunnaryd på 1380-talet. Idag ligger Storegården i Ryd på den högsta platsen i byn, avskilt från, och med utsikt över, resten av byn och Agunnarydssjön och även Agundaborg. Kring år 1500 pantsatte Olof Arvidsson Stenbock en gård i Ryd till Olof Galle, som då residerade på Grythult.

Rönnäs tillhörde år 1400 Abraham Brodersen, men bortbyttes detta år till hustru Elena Ingemarsdotter (se Vedåsa), som tillsammans med sin man, väpnaren Erik Turesson (sparre) verkar ha bosatt sig på Rönnäs (Härenstam 1946:411). Efter Elenas död återgick gården till Abraham Brodersen. Kanske kan man ana ett klientförhållanden mellan Brodersen och Elena och Erik Turesson. Mellan 1475-94 var gården sätesgård för Per Jönsson (halv hjort). I Rönnäs finns en husgrund och två källargropar på Garpholmen (RAÄ 41), en holme i en våtmark i anslutning till Helge å. 400 meter sydost om Garpholmen ligger lämningarna på Källarholmen i Vedåsa, på motsatta sidan Helge å.

Medan ovanstående gårdar söker sitt ursprung i 1300-talet, tillkom nya sätesgårdar i slutet av 1400-talet och början av 1500-talet.

Elmtaryd fungerade som sätesgård för Birger Nilsson (halv hjort) vid 1500-talets början enligt 1700-tals genealogen Åkerhielm. På 1540-talet var gården säteri för sonen Isak Birgersson. Släkten innehade Rönnäs mellan 1475-94 (se ovan). Två gårdar i Vedåsa låg under Elmtaryd under 1500-talet. (Härenstam 1946:414)

Grythult var 1515 sätesgård för den tidigare häradshövdingen i Sunnerbo, Olof Galle (Härenstam 1946:409). Gården ingick i en försäljning 1402 då Bo Jönssons änka Katarina sålde all sin egendom i Finnveden, däribland gården Grythult till Benkt Nilsson (lejonansikte). Olof ägde även en gård i Ryd (se ovan).

Viggsjö pantsattes före 1416 av Erland Stut till Magnus Nilsson (sparre), som samma år sålde den till Karl Nilsson. 1494 bytte Arvid Knutsson (Drake av Ingtorp) bort gården till frälsemannen Henning Gruisson (gaffelstyckad sköld), vars son Knut Henningsson år 1518 hade gården som sätesgård (Härenstam 1946:413).

I Stavhult, en by med 3 frälsehemman, blev en gård vid 1500-talets mitt sätesgård för Gunnar Jonsson Galle. Gården brändes 1568 (Vejde 1929:293). Tidigare hade släkten haft en sätesgård i Grythult.

Möjligen fanns en huvudgård även i Byvärma. Gården nämns 1341 i samband med riddaren Karl Magnusson. År 1403 sålde väpnaren Peter Knutsson på Asa i Varend, halva Byvärma och del i ålfisket där till Abraham Brodersen, som troligen även förvärvade andra hälften. Gården framstår tidigt som en stor gård. År 1684 blev gården säteri (Vejde 1929:104).

Utvecklingen i Agunnaryd är intressant. Bland annat visar de många små huvudgårdar som uppstod kring 1500 att lågfrälset fortfarande var livaktigt efter den senmedeltida agrarkrisen, som kanske inte var så förödande för denna grupp som tidigare antytts (Larsson 1964:172f). Vidare kan man notera att det insocknes frälset helt bestod av lågfrälse. Karl Knutssons godskomplex 1385 är ett bra exempel. Samtidigt är det ett par släkter som återkommer som ägare. Det rör sig om släkterna Sparre, framför allt före ca 1420, och i slutet av 1400-talet släkten halv hjort och i tidigt 1500-tal släkten Galle. Dessa lågfrälse frälsemän flyttar i flera fall sina sätesgårdar mellan olika gårdar i socknen, något som verkar ha skett i samband med generationsskiften.

METODIK

Undersökningarna på de båda platserna genomfördes på ett likartat sätt. Innan själva undersökningarna startade, genomfördes en kartering och fosfatkartering av de båda platserna. Karteringen genomfördes med hjälp av teodolit. Två nord-sydligt liggande koordinatsystem, oberoende av varandra och av rikets nät, upprättades och utgjorde grund för undersökningen. Prover för fosfatanalys togs enligt dessa koordinatnät på var 10:e meter över de båda grävningsplatserna. Provtagningen innebar att små gropar grävdes med spade, varefter provet togs ur gropens profilvägg. Proverna analyserades sedan på Fosfatlaboratoriet på Gotlands fornsal, Visby. Tanken var att genom fosfatanalys eventuellt

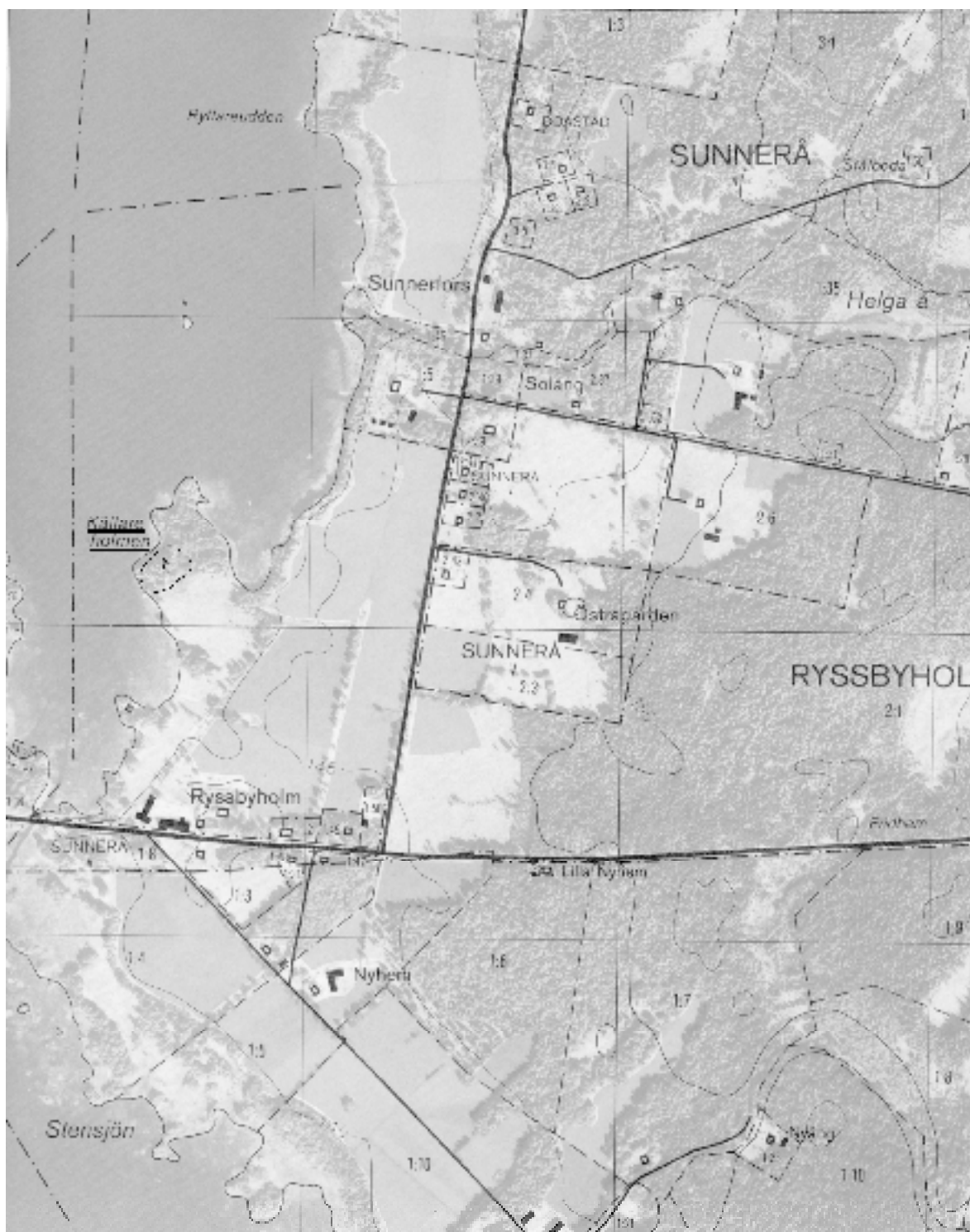

Fig 6 Utdrag ur ekonomiska kartan 5E 0a Sunnerå med läget för Källarholmen markerat. Skala 1:10 000.

Fig 7 Gårdsanläggningen på Källarholmen, foto från sydost.

kunna spåra byggnader ej synliga ovan mark, samt studera hur hanteringen av avfall gått till. Resultatet skulle också delvis vara vägledande för var undersökningsschakten skulle läggas.

Då undersökningarna hade ren forskningskaraktär och närmast var att betrakta som en sorts förundersökning, var avsikten att handgräva mindre schakt. Schakten lades där de kunde förväntas besvara specifika frågeställningar. Eftersom husgrunderna var tydligt synliga, lades de flesta schakten i och i anslutning till olika hus och andra konstruktioner. Erfarenhetsmässigt är arkeologiska undersökningar av medeltida landsbygdsobjekt komplicerade eftersom kulturlagren ofta är tunna och dessutom svåra att iaktta, speciellt när man gräver små schakt. Därför ansågs en kontextuell lagergrävning vara bästa sättet att tillvarata den information som kunde finnas. Detta innebar att varje lager och varje konstruktion erhöll ett kontextnummer och beskrevs på kontextblanketter och på olika planritningar, vilka utfördes antingen i skala 1:20 eller 1:50. Kontexterna numrerades löpande vartefter de undersöktes med separata nummerserier för respektive fornlämning. 54 kontextnummer registrerades på Källarholmen och 47 på Agundaborg (bilaga 1 och 3). Genom att relationerna mellan de olika kontexterna angavs direkt i fält underlättades den stratigrafiska tolkningen. Kontextblanketterna förvaras tillsammans med övrigt dokumentationsmaterial.

Schakten grävdes med spade och grävsked och nästan all jord sållades i såll med 5 mm maskor. Längre schakt delades in i kvadratmetersrutor för att särskilja fynd i plan. Området runt de synliga husgrunderna avsåktes med metalledetektor. Detta arbete utfördes av Mats Blohmé från Kalmar läns museum. De fynd som påträffades med hjälp av metalledetektor mättes in enligt koordinatnätet. Enbart järnföremål framkom via metalledetektorsökningen. Fynden låg till övervägande delen djupt i myllan, strax ovan övergången till den sterila moränen ca 0,10-0,15 meter under markytan. Det kan vara en orsak till att mindre föremål som mynt inte framkom. Jordprov för makrofossilanalys sparades från relevanta lager. Dessa prover studerades sedan av Anneli Ekblom och Mats Regnell, Riksantikvarieämbetet UV-Syd i Lund. Resultatet var dock nedslående, proverna innehöll inte mycket bevarat

material, med undantag av ett prov från källargolvsnivån i hus I på Agundaborg. Den tolkning av materialet som kan göras visar att den agrara ekonomin framför allt baserats på boskapsskötsel. När det gäller Agundaborg kan insamling av ängsväxter påvisas. Odling var å andra sidan förvånansvärt svagt representerat i materialet. Sammantaget var dock det analyserade materialet av mycket liten omfattning (se bilaga 5). Träkol för ^{14}C -analys sparades från de flesta lager. Efter det att undersökningen avslutats återfylldes alla schakt.

UNDERSÖKNINGEN PÅ KÄLLARHOLMEN

Källarholmen i Sunnerå är inte direkt omnämnd i skriftligt källmaterial, däremot är gården Sunnerå omnämnd ett par gånger vid 1400-talets mitt. Källarholmen ligger cirka 500 m öster om själva byn Sunnerå (fig 6). Enligt Härenstam ska gården ursprungligen ha tillhört släkten Körning (Härenstam 1946:412). År 1445 gav riddaren Knut Grundis Sunnerå i morgongåva till sin hustru Birgitta Haraldsdotter (snedbjälke). I morgongåvan ingick ett 20-tal gårdar på skilda håll i Småland och Östergötland. Av dessa låg fem i Ryssby socken. Förutom Sunnerå rörde det sig om gårdar i kyrkbyn Ryssby, i Mårarp och i Borsna (Larsson L-O 1978:28f). År 1467 innehades gården av Knut Grundis kusin, Gustav Olsson Stenbock, som då bortbytte den till Benkt Kaare. I mitten av 1500-talet tillhörde gården Gert Ulfstand, 1571 ägdes den av Jakob Bagge. På 1580-talet var Sunnerå sätesgård för "välbördig" man Erik Månsson (Stierna?), men nedsjönk snart åter till allmänt frälse. Förutom denna frälsegård fanns även ett skattehemman i Sunnerå. Dessa två gårdar blev rusthåll vid reduktionen och innehades en

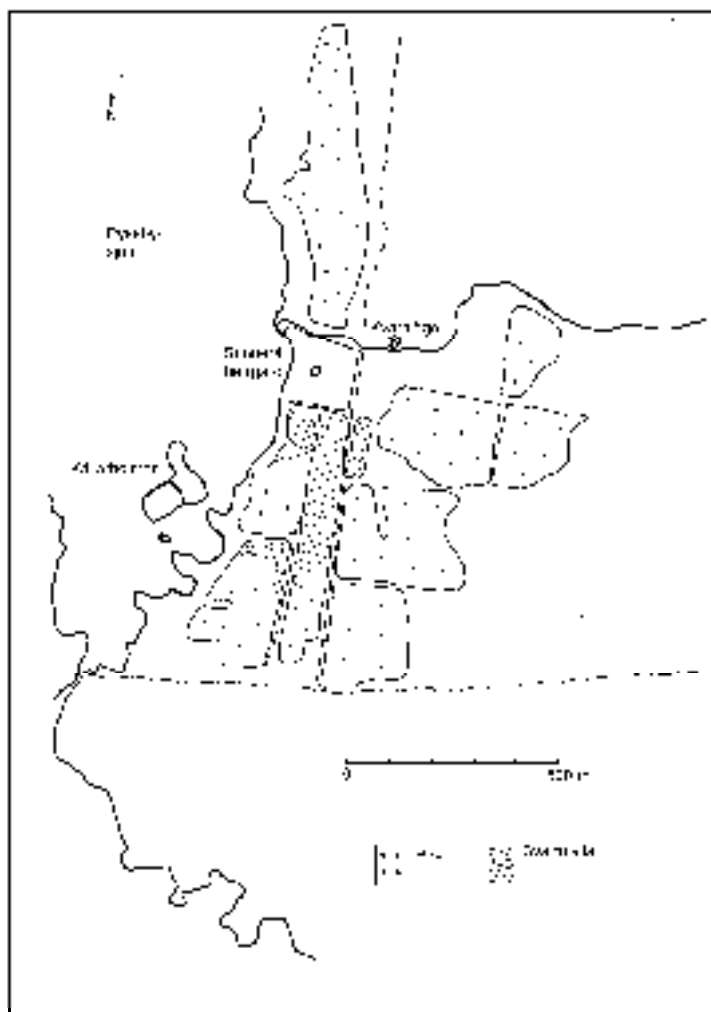

Fig 8 Utbredningen av svartmylla i åkermarken enligt 1907 års karta. På kartan är även gårdens kvarn markerad.

Kvarnen har sannolikt medeltida ursprung.

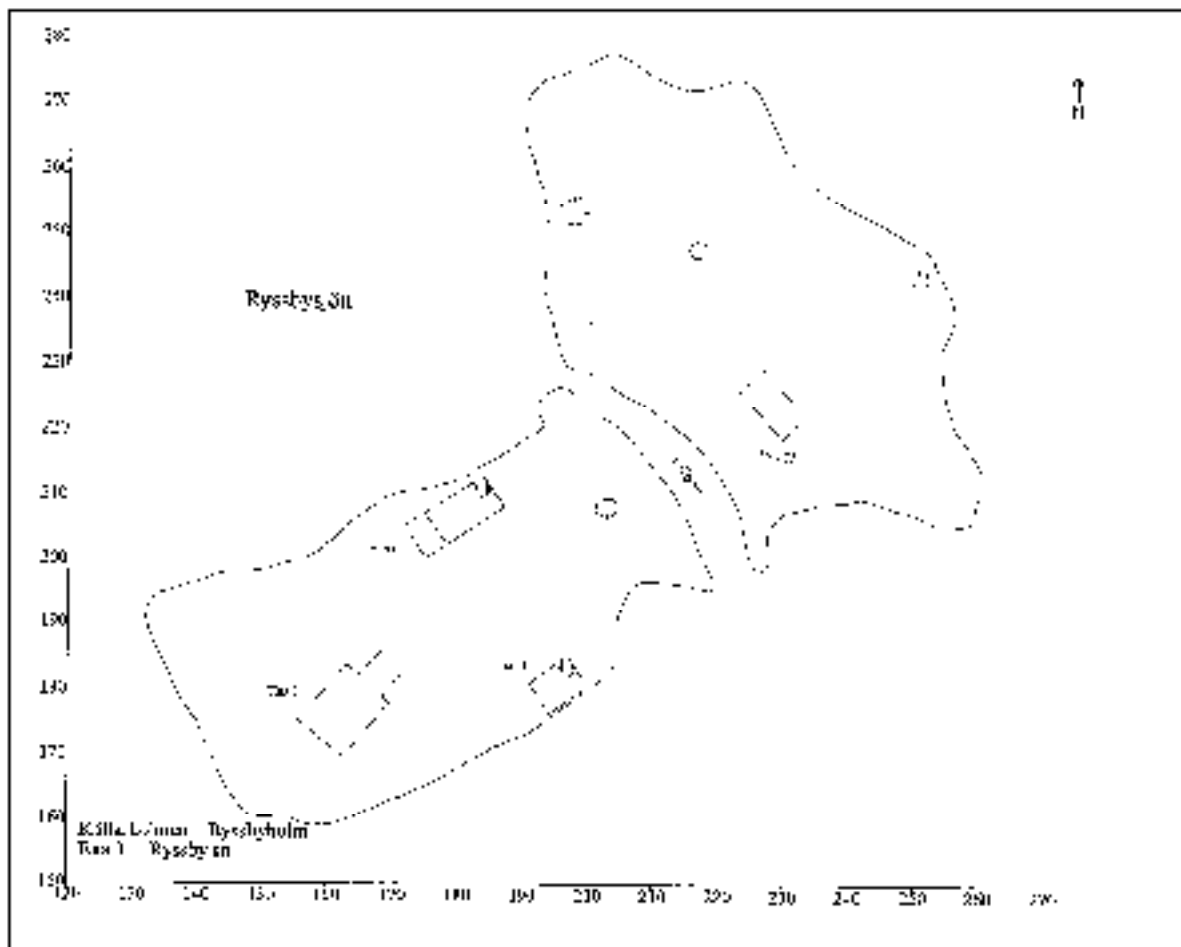

Fig 9 Översikt över Källarholmen som den sannolikt såg ut före sänkningen av Ryssbysjön.

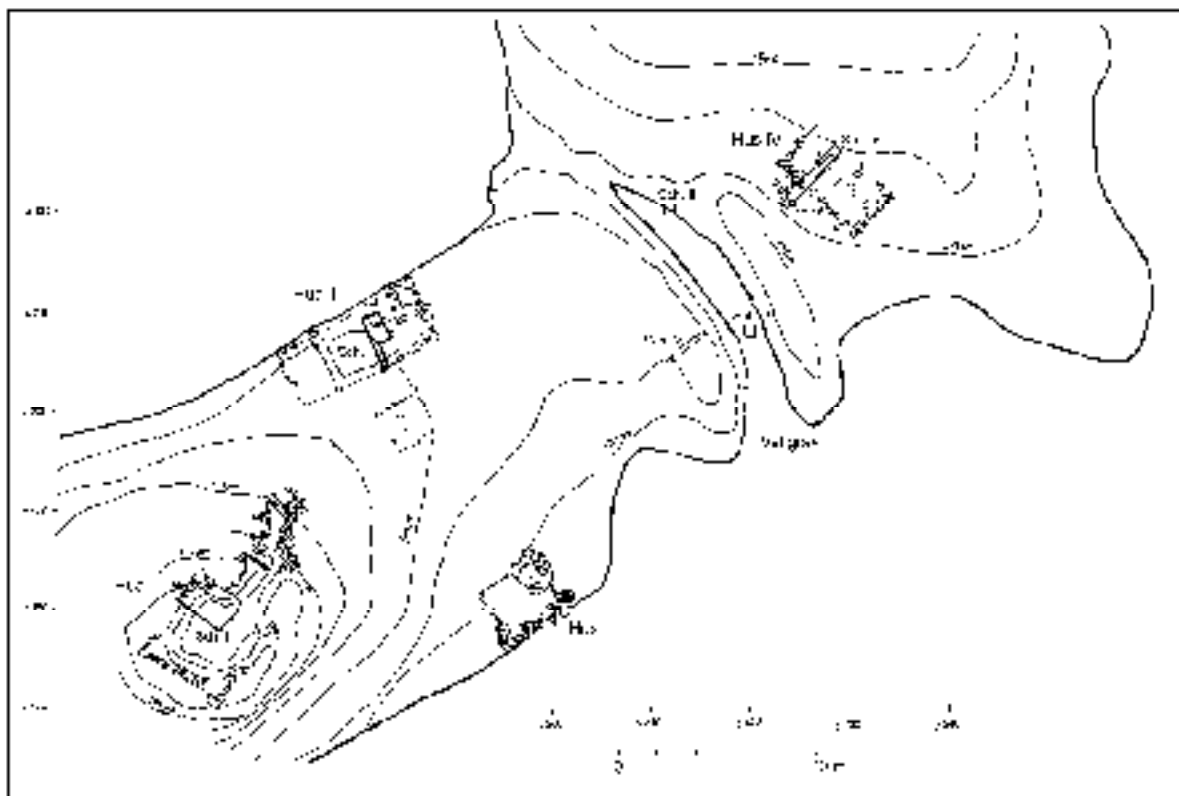

Fig 10 Källarholmen, översiktsplan över hus och schakt.

tid av bönder, men 1728 köpte ryttmästaren Karl Ridderborg de olika hemmansdelarna och byggde ett corps-de-logi (Vejde 1929:303f). Delar av detta finns kvar i den huvudbyggnad som fortfarande finns i Sunnerå, med trädgård, park och kvarnanläggning. De ägare som omtalas under 1400-talet hade sina sätesgårdar på andra platser. Knut Grundis skrev sig till Eknaholm i Tjureda socken, Gustav Stenbock till Toftaholm i Dörarp socken. Båda var riddare och tillhörde högfrälset. Sannolikt är Källarholmen tillkommen före deras tid.

På Källarholmen finns fler lämningar än vad som upptas i fornminnesregistret. Här finns en stor källarbyggnad och ytterligare tre husgrunder, varav två med spisröse (fig 9, 10). Källaren och de två husen med spisröse, hus I-III låg väster om vallgraven, medan det fjärde huset, hus IV låg en bit öster om vallgraven. Vallgraven, som delar holmen i två delar, är ca 1,5 meter djup och går i en svag böj i närmast nord-sydlig riktning över holmen. Bredden uppgår till mellan 3-6 m. På holmen finns också ett antal odlingsrösen, som sannolikt är yngre än själva gårdslämningen. Den "äldsta" kartan över Sunnerå är inte speciellt gammal. Det är en laga skiftesakt över Sunnerå m fl som upprättades 1907 (Lantmäteriarkivet i Växjö, Ryssby sn akt 157). Då användes holmen som äng. Några byggnader fanns då inte på ön. Värt att notera är att jordmänen i stora delar av åkern mellan Källarholmen och Sunnerå herrgård av lantmätaren karaktäriserats som "svartmylla", vilket innebär att dessa åkrar hade den största mullhalten och därmed gav den högsta avkastningen. Vid studier i Skåne har Mats Riddersporre visat att svartmylla i åkermarken, motsvarar den äldsta gödslade åkermarkens utbredning, vilken oftast anslöt till ett medeltida byläge (Riddersporre 1995). Möjligen kan det åkerparti vid Sunnerå som omges av svartmylla, vara läget för den medeltida gården/byn Sunnerå, medan åkern med svartmylla avspeglar den åkermark som under längst tid varit gödslad (fig 8). Idag används Källarholmen som betesmark och röjning av sly och mindre träd har skett under senare år. Vegetationen var vid undersökningstillfället halvöppen med gräs, buskar och en hel del större lövträd (fig 7). Större markfasta stenblock fanns i ett område mellan hus II och III, samt i ett område öster om hus IV. Eftersom Ryssbysjön är sänkt är holmen idag större än under medeltiden. På stora delar av holmen kunde man dock tydligt se var den gamla strandkanten varit belägen. Vid karteringen mättes den gamla strandkanten in.

Fosfatkarteringen

Genom en fosfatkartering mäts halten fosfat i marken. Fosfater bildas vid nedbrytning av organiskt material, som matavfall och gödsel, varför områden med förhöjd fosfathalt kan indikera var olika verksamheter ägt rum. Generellt sett följs platser med förhöjda fosfathalter och mänsklig bosättning åt. Fosfatkarteringen innebar att jordprover togs var 10:e meter över hela holmen, enligt det koordinatsystem som lagts ut, totalt 58 stycken. Proverna togs på ca 10-20 cm djup, i övergången mellan myllan och den sterila moränen. Det kunde av provgröparna att döma konstateras att holmen bestod av grusig morän och att det täckande lagret av mylla var relativt tunt, ca 10-15 cm. Några direkta synliga spår av kulturpåverkan i lagren kunde inte iakttas. På enstaka ställen i anslutning till hus II, fanns träkolsfragment i myllan.

Resultatet av fosfatanalysen är inte lättolkat. Fosfathalten varierade mellan 1-126 fosfatgrader (fig 11, bilaga 7). Spridningen av fosfater var mycket varierad. Tio meter norr om det prov som hade den högsta fosfathalten, 126 fosfatgrader, var fosfathalten 6 grader. Den genomsnittliga fosfathalten var låg, 24 fosfatgrader. Några tendenser kan ändå anas. De högsta värdena ligger på den del av holmen som kan karaktäriseras som "förborg", nordost om vallgraven. Två höga värden ligger i anslutning till hus IV, vilket kan indikera att någon form av verksamhet som innefattat större mängder organiskt material skett på platsen. De punktvisa höga värdena kan möjligen visa på förekomst av enskilda, större avfallshögar, eftersom värdena i övrigt var väldigt låga. Även de prover som togs inne i och i anslutning till olika hus gav låga fosfathalter, vilket visar att renhållningen varit noggrann i byggnaderna. Undantaget är källaren där fosfathalter på 58 och 105 grader uppmättes. De förhållandevis höga värdena i källaren visar att här sannolikt lagrats en hel del organiska produkter och att ett visst avfall samlats i källaren. Fosfathalterna visar att det sannolikt inte förekommit någon större djurhållning på holmen.

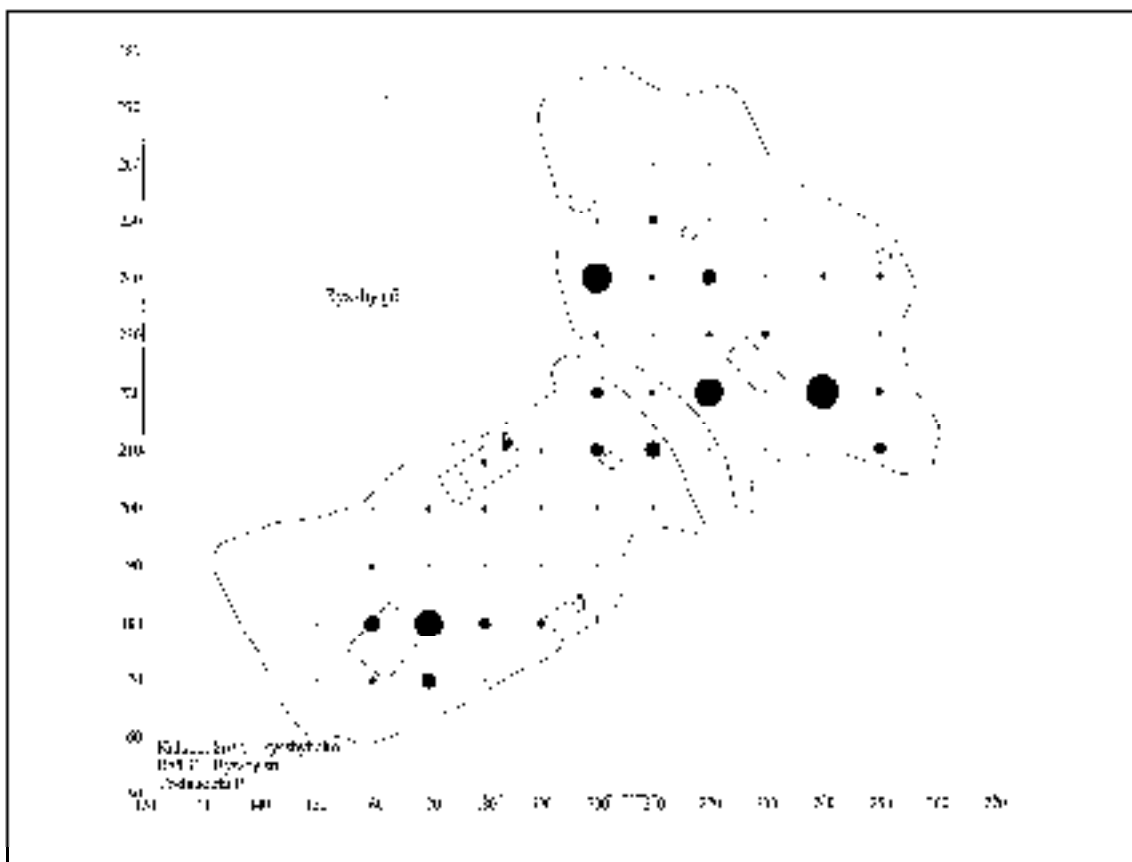

Fig 11 Fosfatkarta över Källarholmen, upprättad på Fosfatlaboratoriet, Gotlands Fornsal. För absoluta värden se bilaga 7.

Mycket av det avfall som producerats på Källarholmen har troligen dessutom hamnat i sjön.

Källaren - hus I

Husgrunden med källare, hus I, låg på holmens högsta punkt. Huset bestod av en syllstensgrund (kontext 46) av 0,4-1,4 meter stora stenar (fig 12). Huset var ca 10x9,5 meter stort, d v s nästan helt kvadratisk. Grunden var bäst bevarad i den sydvästra delen. Hörnen utgjordes av speciellt stora och flata stenar. Stensyllens ovansida låg mellan 143,05 till 143,31 m ö h. En del stenar i syllen var delvis rubbade ur sitt läge och en del hade kanat ner i källaren. Stensyllen låg på den relativt plana toppen av en kulle. Kullen var sannolikt till största delen naturlig, men sedd på håll såg den övre delen konstgjord ut. Troligen har man byggt på en naturlig kulle med de massor som blivit tillgängliga i samband med att man grävt ut den källare som utgjorde husets nedre del.

Själva källaren hade också en kvadratisk grundplan och var orienterad i sydvästlig-nordöstlig riktning. Ingången låg i nordost och bestod av en källarhals, ca 4 meter lång, som gick in i den kulle som källaren var ingrävd i. Utanför källarkullen fortsatte ingångspartiet som en 8 meter lång och ca 1 meter bred gång, kantad av 0,3-1 meter stora stenar i riktning ner mot hus II. Inne i källaren syntes att denna haft kallmurade väggar. Innan undersökningen startade var källaren fylld av löv och nedrasade stenar, samt en del mindre sly (fig 14). En del mycket stora stenar som låg i källaren tolkades som varande nedrasade syllstenar till källarens överbyggnad. De stora stenarna och de omfattande rasmassorna försvårade undersökningen till viss del och var delvis avgörande för placeringen av det schakt som grävdes i källaren. Bland de nedrasade stenarna fanns ett par stenar som visade spår av enklare tillhuggning. Några spår av fastsittande kalkbruk på stenarna kunde inte iakttas. Höjdskillnaden mellan stensyllens övre del och ett antaget källargolv var ca 2 meter, vilket gör att man utan

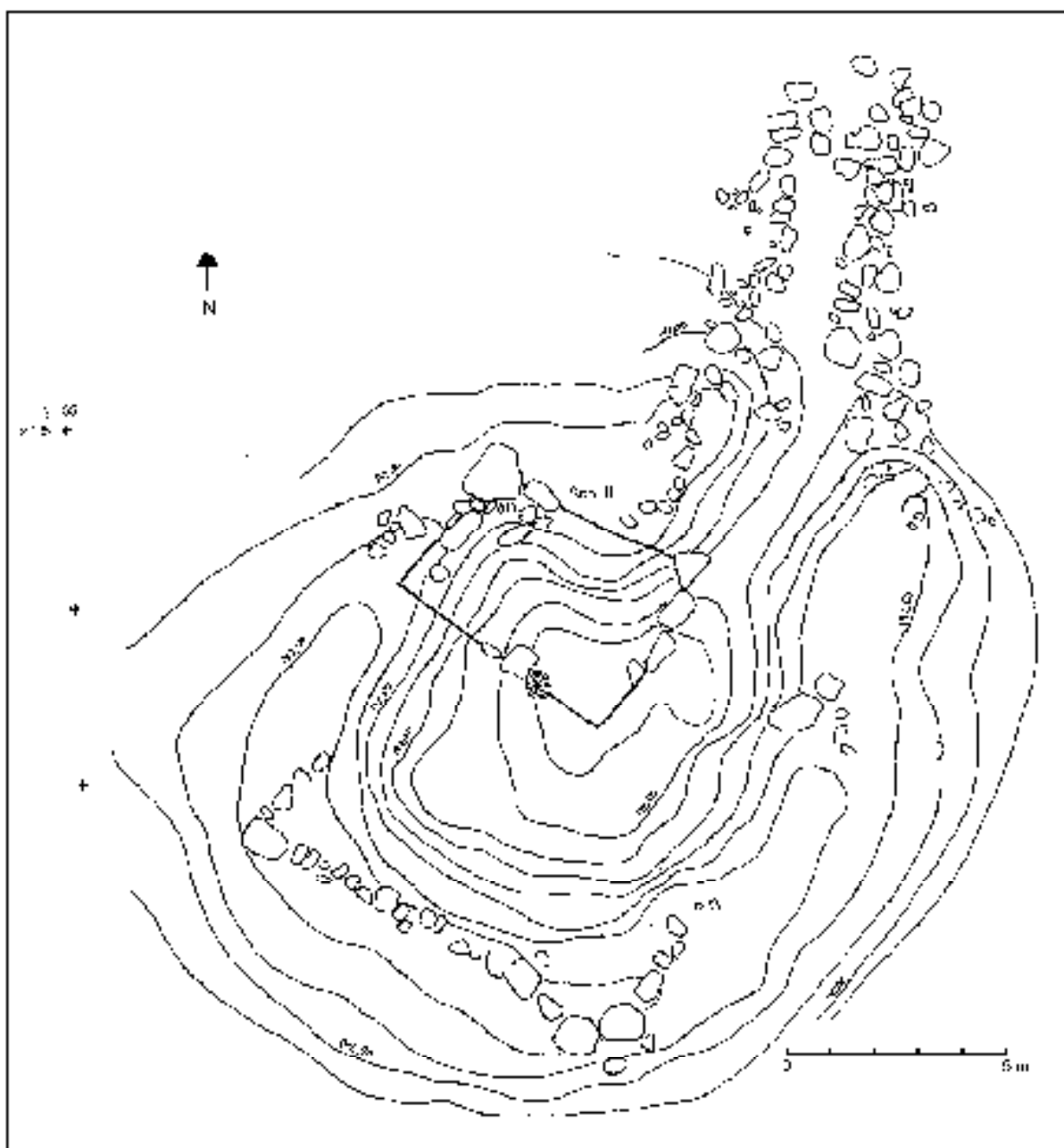

Fig 12 Plan över hus I med schakt II markerat.

problem kunnat gå rak i källaren.

Ett 5,5x3,5 meter stort schakt, schakt II grävdes i källarens norra hörn, alldeles till höger innanför ingången till källaren (fig 13, 15). Schaktet lades så att det gick från husets stensyll, nedför den rasade väggen och ut på det förmodade källargolvet. Avsikten var att fastställa var väggpartiet började och därmed kunna beräkna golvet storlek och se hur källarväggen var uppbyggd, samt inte minst att försöka datera byggnaden och studera källarens funktion.

Efter att grästorv, löv och lösa nedrasade stenar plockats bort (kontext 4), framkom ett lager med brungrå mylla på väggpartiet (kontext 5). Detta lager var tunt och sannolikt ett övergångsskikt mellan grästorven och det underliggande lagret (kontext 7), som bestod av grus och sand och som fungerade som fyllning mellan stenarna i källarens kallmurade vägg.

Direkt under torven på golvpartiet framkom ett humöst, kompakt, svartbrunt lager (kontext 6). Lagret, som var 0,05-0,15 meter tjockt, innehöll mycket träkol, men även en del recent material. Troligen har man rensat upp i källaren för att grilla korv, vilket fynd av läskburkar och delar av ketchupflaskor vittnade om. Det täcktes av nedrasade stenmassor och hade en mycket ojämn yta. Lagret överlagrade

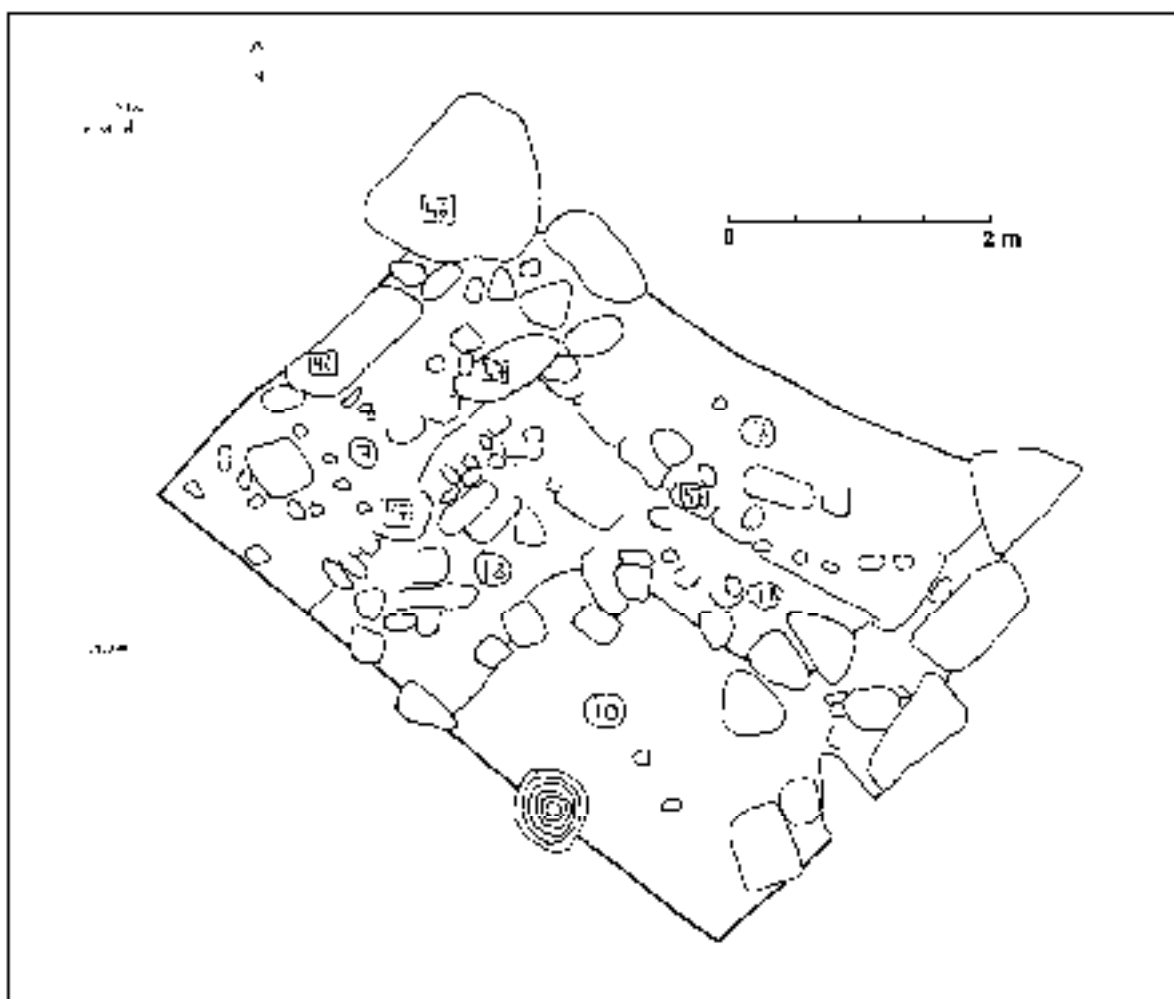

Fig 13 Plan över schakt II i hus I. Kontextbeskrivningar se bilaga 1.

ett lager av grå, svagt lerig sand med inslag av träkol (kontext 10). Tjockleken på detta lager varierade mellan 0,05-0,20 meter. Lagret var tjockare inne i källarens hörn. På de ställen där lagret var tunt hade det en hård yta. Även detta lager hade en mycket ojämn yta, varför varken kontext 6 eller kontext 10 i sig själva kan sägas ha utgjort ett golv. Däremot har de sannolikt haft med golvkonstruktionen att göra. Flera större stenar i golvdelen stack upp genom lagren och kan ha funderat som underliggare för det trägolv som med största sannolikhet legat i källaren. Några säkra spår efter ett trägolv påträffades inte, utan tolkningen bygger snarare på den ojämn yta som de båda bottenlagren uppvisade, samt det faktum att flera stenar som låg förankrade i den underliggande kontext 14 stack upp genom både kontext 6 och 10. Under kontext 10 påträffades ett tjockt lager med omrörd morän, det tidigare nämnda kontext 14. Att lagret inte var sterilt visades av att det fanns enstaka bitar av träkol inblandat. Detta lager var mellan 0,2-0,3 meter tjockt innan den sterila moränen, som var hårt sammanpressad, tog vid. Lagret tolkades ha tillkommit i samband med att man grävt ut källaren, då man trampat kring i den uppgrävda moränen och träkolsfragment och annan "smuts" blandats in i mer eller mindre uppgrävda massor. Några spår efter kalkbruk påträffades inte i källaren, inte heller några daterande fynd. Endast en järnnit samt ett flintavslag tillvaratogs.

In mot källarväggen slutade både kontext 6 och 10 utan att någon tydligt rak källarvägg framträdde. Redan sedan väggpartiet avtorvats kunde en trappstegsformad vägg anas, då vissa terrasser av murpartier framträdde i väggen. Kontexterna 6 och 10 slutade båda i anslutning till den nedersta terrassen. För att kontrollera att den nedersta terrassen inte bestod av nedrasade massor, följdes muren i det innersta synliga hörnet ner till steril botten. Det visade sig att muren var uppbyggd av minst två "stenmurar", där mellanrummet mellan dessa var fylld med grus, sand och mindre stenar (kontext 7+18). Den inre "muren" bestod i hörnet av två mycket stora block. Deras storlek gjorde att man kunde

Fig 14 Källaren i hus I före undersökning. Foto genom ingången från öster.

Fig 15 Undersökning av schakt II. Det mörka lagret i källarens botten är kontext 10. Notera de två antydningarna till olika "terrasser" i muren. Foto från sydväst.

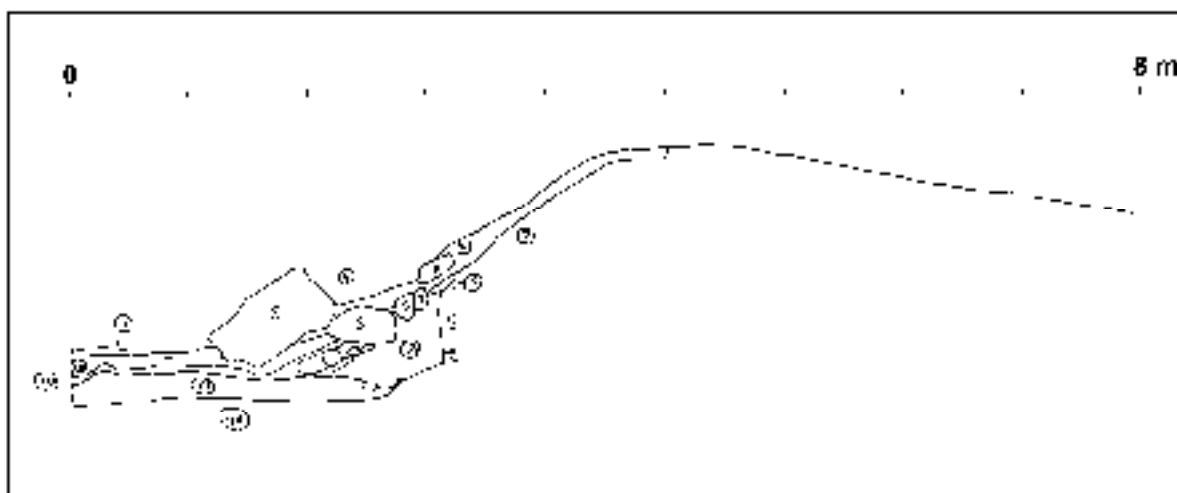

Fig 16 Profil mot öster i schakt II. Kontextbeskrivningar se bilaga 1.

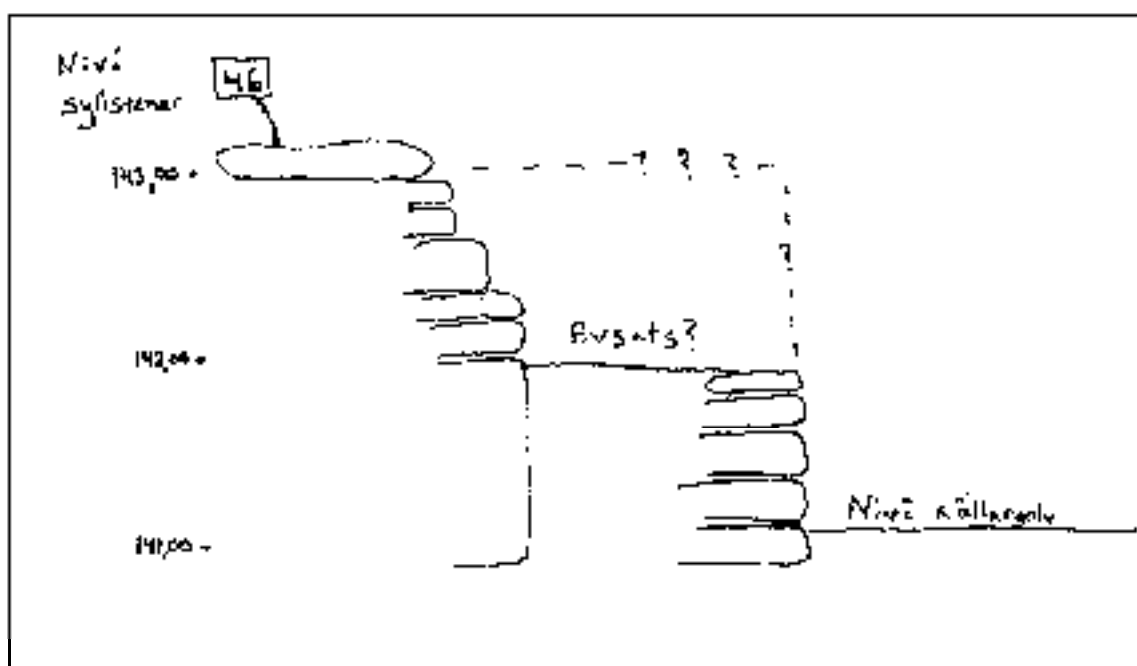

Fig 17. Rekonstruktion av hur källarväggen i hus I varit uppbyggd. Skala 1:40.

misstänka att detta varit källarens egentliga inre hörn, som varit synligt inne i källaren. När man följde dessa stenar ner och tog bort det lager, kontext 18, som låg upp mot dem, framkom dock inget spår av något golvlager, utan kontext 18 låg direkt på den sterila moränen. Däremot kunde ett underlag för den yttre stenmuren påvisas nedgrävt i den sterila moränen. I anslutning till denna framkom en mindre nedgrävning, (kontext 43), vilken var fylld med bränd lera och träkol. Anläggningen representerar sannolikt en tillfällig verksamhet i samband med byggandet av källaren. Därmed framstår det som omöjligt att de stora stenblocken inne i hörnet har varit källarens synliga innerhörn. I så fall borde spår av golvlager funnits in mot dem i hörnet. Så var dock inte fallet. Stenblocken har legat inne i en mycket kraftig grundmur till den ovanliggande byggnaden. Ungefär 0,6 meter utanför denna inre mur, som i alla fall inne i hörnet bestod av mycket stora block, (något som inte verkade vara fallet utanför hörnet), hade ytterligare en stenmur lagts och mellanrummet mellan dem fyllt med mindre stenar, sand och grus. Denna yttre mur, som alltså var den källarmur som var synlig inifrån källaren, nådde sannolikt inte full höjd, därtill var rasmassorna inne i källaren inte tillräckligt stora. Den har sannolikt slutat, kanske 0,5-1 meter ovan golvnivå. Därmed har det funnits en ca 0,6 meter bred "hylla" runt källarens vägg, vilken kan ha fungerat som förrådshylla (fig 17). En alternativ tolkning är att denna "hylla" fungerat som underlag för ett trägol. Frånvaron av kalkbruk visar att murarna varit kallmurade.

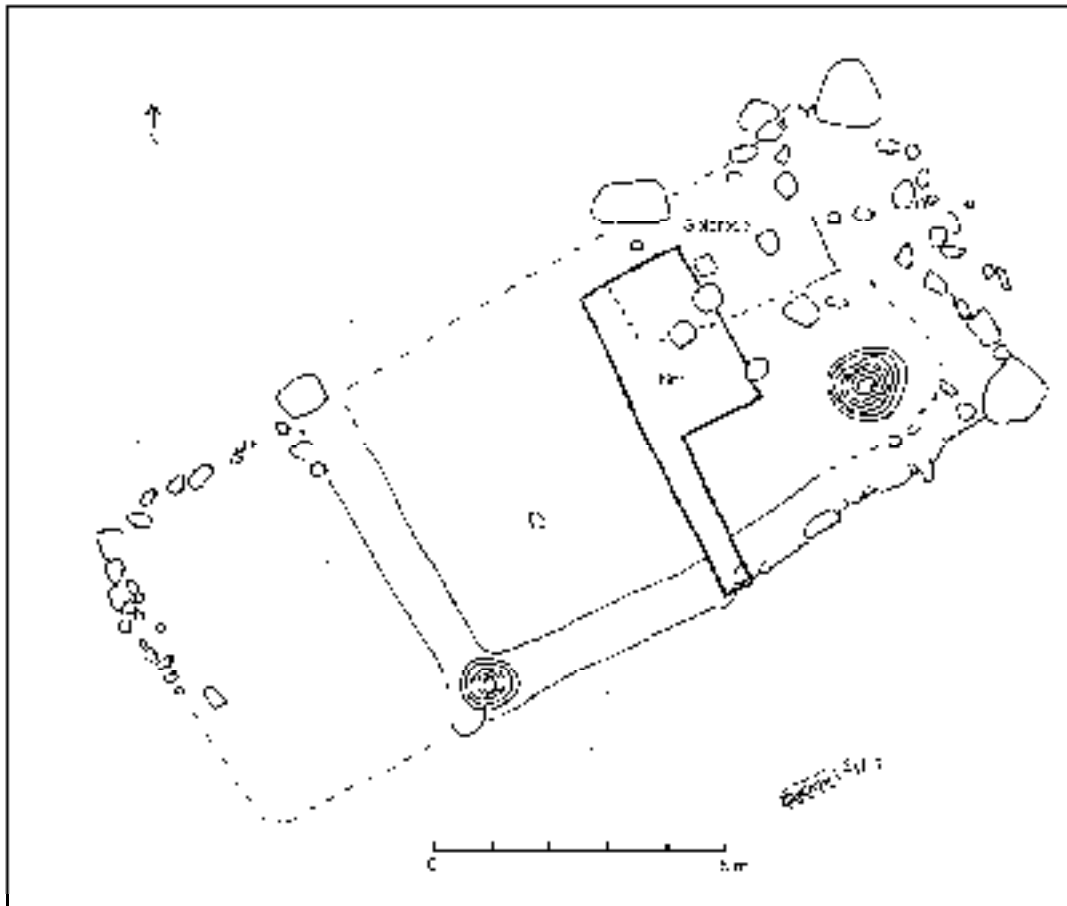

Fig 18 Plan över hus II.

Källarmurens konstruktion leder till två slutsatser. Den öppna golvytan i källaren har varit betydligt mindre än vad den verkar när man okulärt studerar den. Eftersom den totala murtjockleken, räknat från stensyllens yttre liv, åt nordväst är ca 3 meter och åt nordöst ca 2,5 meter blir den öppna golvytan i källaren ca 15 m², men förvaringsutrymmet mycket större. Samtidigt bildades ett torrt förvaringsutrymme på "hyllan" runt källarväggen. Dessutom framstår källarens grundmur för den ovanliggande byggnaden som oerhört kraftig. En orsak till konstruktionen kan, förutom att man ville skapa ett förvaringsutrymme runt väggen, vara att man ville försäkra sig om att den byggnad som stod ovanpå hade en tillräckligt stabil grund. Med tanke på att källaren ligger på platsens högsta punkt, den kvadratiske formen och den kraftiga grunden är det inte osannolikt att den byggnad som stått ovan källaren var ett flera våningar högt timrat torn i trä. Den kraftiga grunden var då tänkt att bära en tung timmerkonstruktion. Byggnaden framstår då hypotetiskt som en "träkastal". Varje ovanliggande våning hade av byggnadens grundmått att döma, en storlek av ca 90 m². Grundens storlek antyder att byggnaden hade minst två, kanske tre våningars höjd ovanför källarnivån, vilket gör att utrymmet i huset blir minst 200 m². Tornet skulle då nått ca 5-6 meter ovanför kullens yta. Med sitt läge på öns högsta punkt, måste tornet ha utgjort ett blickfång i hela Ryssbysjön.

Förutom de stora stenblock man släpat dit för att använda i grunden, vittnar också själva källarens storlek om en oerhörd arbetsinsats. Med grundmurens bredd, så har en yta som omfattar minst 100 m² grävts ut för källaren. Om kullen ursprungligen hade den höjd den har idag, har ca 200 m³ grävts bort. Troligen är kullen till vissa delar konstgjord, men att man flyttat på åtminstone 100 m³ morän är inte osannolikt. Dessa massor har då delvis använts till att förhöja kullen. Att kullen delvis är konstgjord anas av att en rad med stenar sticker fram ur kullens "fot" strax söder om källaringången. Stenarna skjuter delvis ut ur kullen på ungefär samma nivå som källarhalsen mynnar.

Två prover från hus I valdes ut för ¹⁴C-analys. Det ena provet kom från kontext 10 och utgjordes av en bit träkol som låg under en sten i anslutning till källaringången (Lu-4652). Det andra provet

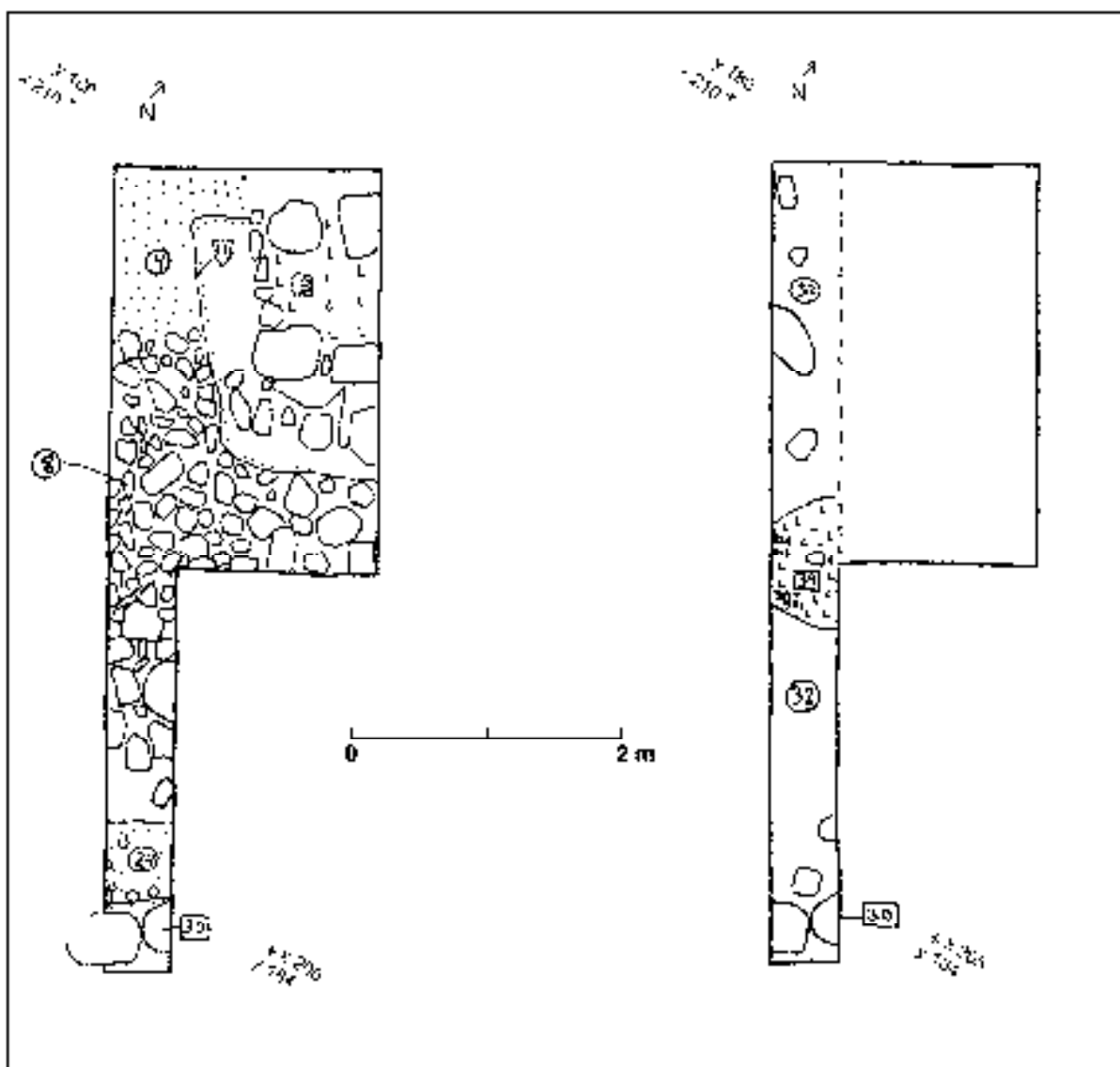

Fig 19 Schakt II i hus I. Till vänster övre nivå, till höger bottennivå. Kontextbeskrivningar se bilaga 1.

utgjordes av träkol som hittade i kontext 18, d v s inne i källarmuren (Lu-4653). Av de båda proven har sannolikt det senare störst relevans för källarens tillkomst. Kalibrerat med ett sigma (65 % sannolikhet) kan detta sägas ha skett mellan 1300-1500 (1600-1620), med två sigma (90 % sannolikhet) mellan 1290-1640. Dateringen från golvet, kontext 10, blev med ett sigma 1040-1270 och med två sigma 970-1310 (1350-1390). Sammanfattningsvis visar de båda dateringarna tillsammans med det skriftliga källmaterialet, där Sunnerå inte klart omtalas som borg eller sätesgård 1445, att huset uppförts under 1300-talet, troligen dess förra hälft.

Hus II

Hus II var ca 15,5x6,5 meter stort och framträdde tydligt genom en stensyll (kontext 30) och en vall (kontext 24) (fig 18). Huset låg parallellt med den gamla strandkanten, direkt ut mot sjökanten i norr (fig 28). Syllstenarna på husets norra sida, mot strandbrinken saknades, men låg nedrasade på stranden. Eftersom terrängen sluttade åt nordost, framträdde husets nordöstra del som en uppbyggd terrass. Syllstenarna i hörnen på den nordöstra gaveln var ca 1 meter i diameter och hade en flat översida. Dessa syllstenar var de största i hela huskonstruktionen. Höjdskillnaden mellan ovansidan på dessa stenar och den nedanför liggande marken uppgick till ca 0,45-0,65 meter. I husets sydvästra del bestod syllen av betydligt mindre stenar, 0,20-0,5 meter stora och den vall som kännetecknade den nordvästra delen av huset saknades här. Denna del av huset hade en lättare konstruktion. De två

Fig 20 Schakt II under utgrävning. I schaktets borte del syns delar av spisiröset. Foto

delarna av huset skildes åt av en 0,8 meter bred vall som tydligt delade in huset i två rum. Husgrunden var bevuxen med stora ekar.

Det större rummet, vilket får betecknas som stugan, låg i norr och var 10x6,5 meter stort, d v s 65 m². I rummets norra hörn låg en eldstad (kontext 3), vilken syntes som ett övertorvat, närmast rektangulärt spisiröse, ca 3,5x2 meter stort. Spisen verkar inte ha legat ända ut i hörnet. Under torven kunde i spisens östra del ett vinklat hörn iakttas. Detta verkade bilda spisens östra hörn. Någon undersökning gjordes inte här, men om denna tolkning är riktig har det funnits ett litet utrymme, ca 1-1,25 meter brett, mellan spisen och husets östra gavel. Det västra rummet var ca 5x6,5 meter, d v s ca 30 m² stort. Husets totala yta uppgick till ca 100 m². Några ingångar kunde inte ses ovan mark.

Ett 3x2 meter stort schakt, schakt I, togs upp i anslutning till spisens västra hörn (fig 19, 20). Schaktet täckte delar av spisen, samt ett golvutrymme i anslutning till spisen. Senare förlängdes schaktet med ett 0,5 meter brett schakt åt söder, för att möjliggöra en tvärstudie genom huset och genom den vall (kontext 24) som fanns invid stensyllen. Undersökningen försvårades av den mycket rikliga förekomsten av stora rötter från de omgivande träden, vilket också gjorde grävandet tidsödande. De många rötterna försvårade också tolkningen av lagerbilden.

Under torven framkom ett lager av svart finkornig mylla (kontext 2), vilket tolkades som ett avsatt lager inne i huset. I lagret fanns enstaka tegelflis och träkolsfragment. Lagret var sannolikt ett resultat av jord och smuts som sipprat ner genom springorna i ett trägolv. Lagret täckte nedgrävningskanten och fundamentet till spisen (kontext 3 och kontext 11). Under kontext 2 framkom en stenpackning (kontext 8). Mellan stenarna låg gråbrun sandig jord (kontext 12). Stenarna var mellan 0,15-0,40 meter stora. Då stenpackningen inte hade karaktären av ett golv, därtill var den alltför ojämn, tolkades den som resultatet av en utfyllnad och terrassering som föregått byggandet av hus II. Utfyllnadslagren av sten och jord (kontext 8, 12) var mellan 0,20-0,30 meter tjockt. I dessa lager framkom en del järnföremål, bl a spikar och en kniv (F8), men även träkols- och tegelfragment.

På grund av tidsbrist beslöts att utfyllnadslagren (kontext 8, 12) enbart skulle undersökas intill schaktets profil mot väster, på en bredd av ca 0,5 meter. Under kontext 8/12 framkom ett lager av gråbrun humös sand med en del inslag av träkol och bränd lera (kontext 32). Under detta lager, som tolkades som en äldsta kulturpåverkad markhorisont vidtog den sterila moränen. I övergången mellan kontext 8 och kontext 32 påträffades en facetterad, slipad bergkristall, 1,9x1,6 cm stor (F10). Ovan kontext 32, men under kontext 8/12, framkom ungefär mitt i huset en platta av bränd lera, närmast en ugnsplatta (kontext 39) (fig 19). Denna var äldre än hus II och hade inget med husets funktion att göra. Endast delar av ugnsplattan togs fram, men den var minst 1 meter bred. I anslutning till denna påträffades en hel del fragment av bränd lera, dels delar av en ugnskappa, dels delar av gjutformar (F15, 16). Däremot hittades inga direkta spår av metallhantering i form av någon metallslag, med undantag av en bit av ett tunt metallskal (F14).

I söder gick schaktet igenom den vall som låg upp mot stensyllen i det aktuella rummet. Denna vall (kontext 24) visade sig vara uppbyggd av närmast steril rödbrun sand och grus med en del knytnävsstora stenar. Detta lager var ca 0,25 meter tjockt och låg ovan lager 8/12. Det tolkades som varande del av en mullbänk. På motstående sida av schaktet, i anslutning till där den norra stensyllen hade legat, fanns ett utspritt sandlager (kontext 9) som liknade lager 24. Möjligen kan detta vara rester efter en kollapsad mullbänk på denna sida.

Spisen i hus II (kontext 3) verkar ha varit ca 3,5x2 meter stor. Den var uppbyggd av 0,2-0,5 meter stora stenar och tegelstenar, lagda i en lerpäckning. Konstruktionen täcktes av ett lerblandat "raslager" med rikligt med tegelflis, tegelkross och bränd lera och stenar. Det var dock inte tillräckligt stort för att tyda på att det förekommit någon skorsten. Cirka 0,4 meter utanför spisens kanter fanns en nedgrävningskant (kontext 11) för spisfundamentet. Denna var kanske ursprunglig, men kan också vara ett resultat av att man velat göra spisen större. Här fanns ganska mycket tegelbrockor. Det fanns inga spår av kalkbruk på några av tegelstenarna som ingick i spisens konstruktion. Inne i själva härden fanns däremot enbart mindre tegelflis. Där fanns också två nivåer med hårt brända lerytor/hårdplattor. Mycket tyder på att man byggt om/reparerat spisen och i det senare skedet använt tegel. Att spisen byggts om, visar i sig att huset använts så länge att spisen behövt förnyas eller att dess användning förändrats. Spisfundamentet bestod av stora stenar, som ingick som en del i utfyllnadslagret, kontext 8. I spisen framkom en del järnfragment av okänd användning. För att inte i onödan skada fornlämningen beslöts att inte ta bort spisen, utan den fick kvarstå sedan dess konstruktion fastställts.

Schakt I gav flera intressanta resultat. Det visade sig att det förekommit aktiviteter på platsen redan före anläggandet av hus II, sannolikt någon form av metallhantverk. Att det förekom en del fynd i utfyllnadslagret 8/12 visar dessutom att dessa aktiviteter avsatt en hel del avfall som blandats ut i fyllnadsmassorna. Fyndet av bergkristallen visar att denna bosättning inte var en ordinär agrar bosättning. Innan hus II anlades skedde en omfattande terrassering och utfyllnad av platsen för att nå en jämn och plan yta. Platsen för spisen i huset fick en extra stabil fyllnad av särskilt stora stenar. Hela huset byggdes troligen i ett svep, där det större rummet i öster fick spis och väggar med mullbänkar. Att tolka huset som ett bostadshus, kanske Källarholmens "huvudbyggnad" är inte osannolikt. Det mindre rummet i öster, med sin enklare väggkonstruktion har sannolikt fungerat som förrådshus. Någon undersökning gjordes inte här och teoretiskt kan denna del vara en senare tillbyggnad. Kanske ska hus II ses som en variant av ett sydgötiskt hus, med stuga och vidhängande förrådsdel. Några daterande fynd gjordes inte i hus II.

I samband med avsökningen med metalldetektor kring hus II och undersökningen av de fyndindikationer som då framkom, påträffades vad som verkade vara en rad med mindre syllstenar ca 3,5 meter söder om, och parallellt med, hus II (fig 18). Någon egentlig undersökning gjordes inte här, men strax under torven kunde en rad om fem stycken 0,15-0,30 meter stora stenar påvisas. En svag förhöjning av markytan söder om stenarna kunde skönjas, men någon tydlig huskonstruktion gick inte att urskilja ovan mark. Däremot kunde man ana en passage mellan hus II och dessa stenar, där markytan var lägre och bildade en "väg" framför hus II. Den gång som utgick från källaren i hus I, hade sådan riktning att när man gick ut från källaren hamnade man naturligt i utrymmet mellan hus II och den lilla stenraden. Sannolikt har det stått någon form av mindre byggnad, (förrådshus?) framför hus II, vilket gjort att passagen upp till hus I passerat tätt förbi hus II.

Tre ¹⁴C-analyser av träkol från hus II genomfördes. Två prover kom från olika nivåer i spisen (Lu-

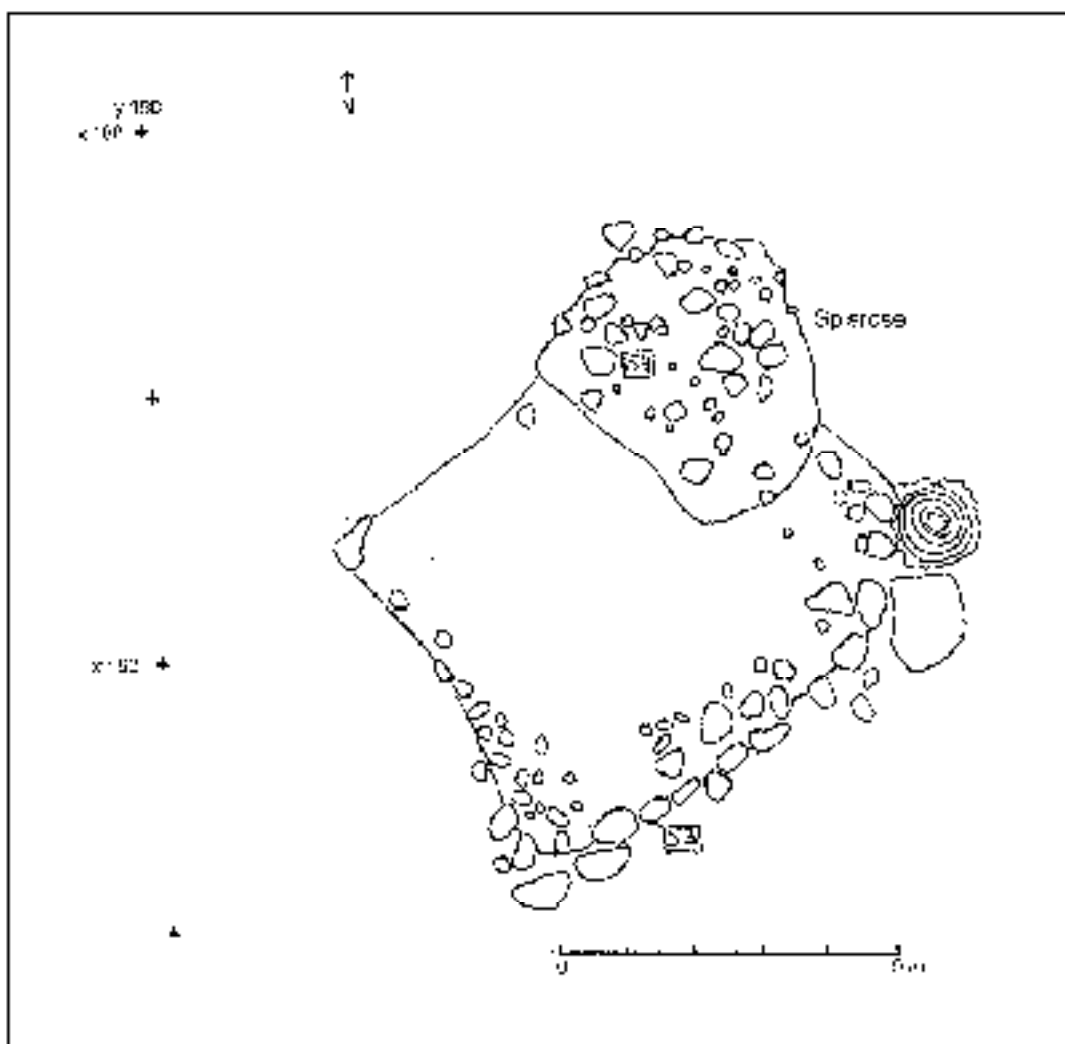

Fig 21 Plan över hus III.

4654 fas I, Lu-4655 spisfundament), medan det tredje kom från den undre härdplattan, kontext 39, som var äldre än husets anläggande (Lu-4656). De två proverna från spisen gav närmast identiska resultat. Med två sigma låg dateringen mellan 990-1300 (Lu-4654) respektive 1010-1320 (1350-1390) (Lu-4655). Med samma sigma daterades den undre härdplattan till 1160-1440 (Lu-4656). Med ett sigma blev dateringarna (1040-1090) 1120-1280, (1040-1090) 1120-1290 samt 1260-1400. Som synes är dateringen från den underliggande härdplattan den yngsta, vilket är stratigrafiskt omöjligt. Osäkerhetsmarginalerna är dock betydande. Utifrån de stratigrafiska förhållandena är det dock sannolikt att dateringen av den äldre härdplattan ligger i sigmats tidigare del, d v s i 1200-tal och att dateringen av spisen i hus II ligger i sigmats senare del, i tidigt 1300-tal. Förekomsten av tegel i spisen gör också en tidigare datering än 1200-tal helt osannolik.

Dateringarna visar att aktiviteter förekom på platsen redan under 1200-talets andra hälft, då någon form av metallhantering verkar ha förekommit, möjligen bronsgjutning. I början av 1300-talet omstruktureras området. Marken terrasseras och en husterrass byggs ut, på vilken hus II anläggs. Hus II har dock sannolikt använts även under 1300-talet. Spisens dubbla härdplattor visar att huset har använts en längre tid, så att reparationsbehov uppstått.

Hus III

Detta hus var beläget på sydsidan av den yttre holmen, på den södra sidan, alldeles vid sjökanten, på samma sätt som hus II. Hus III låg nästan som en parallell till hus II, så att de båda husen nästan kan liknas vid två flygelbyggnader till hus I. Avståndet till hus II var ca 23 meter. Topografin på holmen

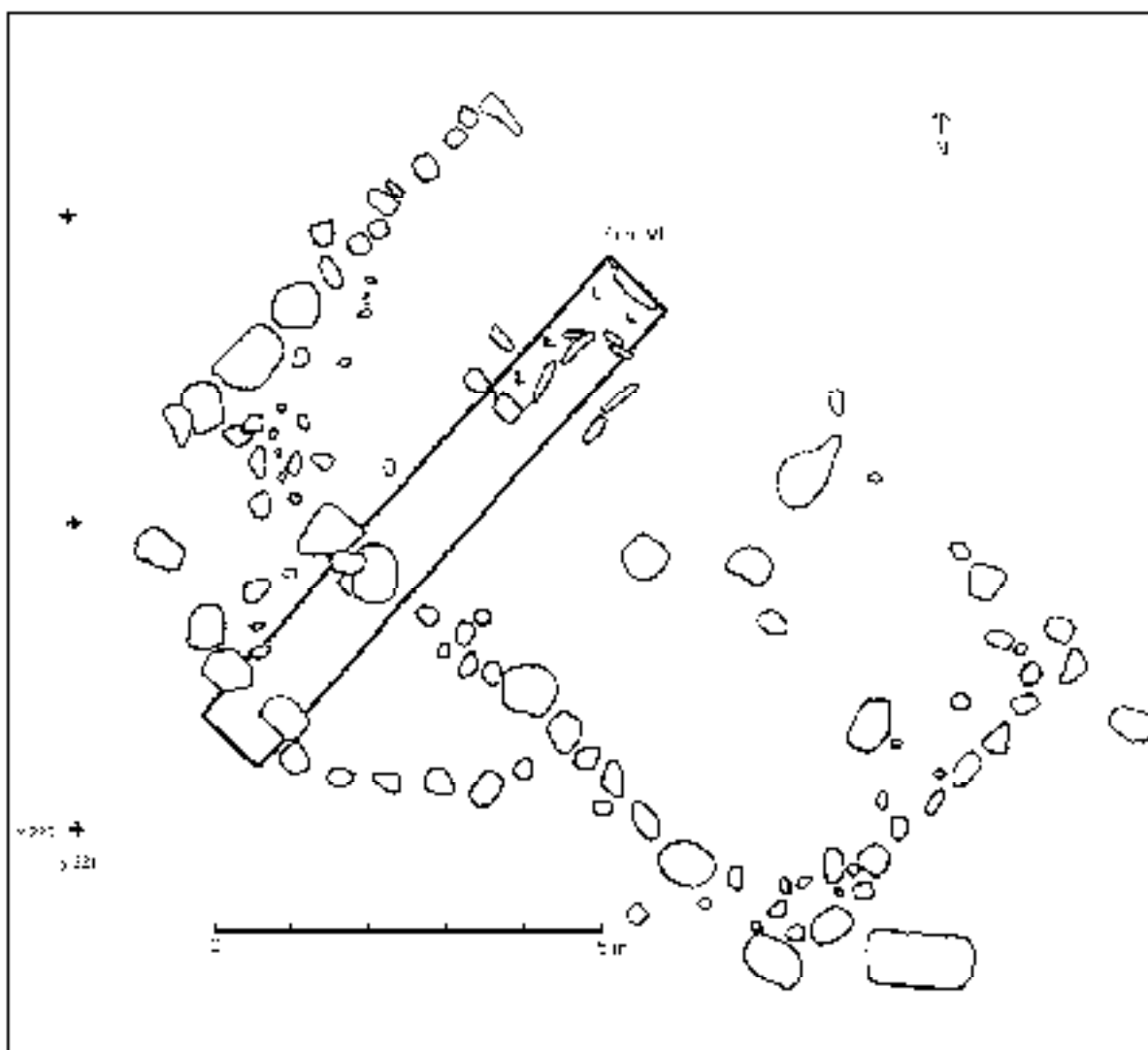

Fig 22 Plan över hus IV och schakt VI.

sluttade åt söder. Hus III låg ca 1,25 meter lägre än hus II. Strax norr om hus III fanns ett område med större, ca 1,5 meter höga, markfasta block.

Huset var närmast kvadratisk, 7x6 meter stort, dvs 42 m², och bestod av ett rum (fig 21). Huset syntes som en övertorvad syllstensrad, med ett spisröse i det nordöstra hörnet. Spisröset var övertorvat och utrasat och ca 4x3 meter stort. Husets södra sida låg direkt intill sjökanten. Någon undersökning gjordes inte i huset, men precis som i hus II är det troligt att en viss utfyllnad och terrassering skett innan huset byggdes. Toppnivån på syllstenarna längs sjökanten låg mellan 138,50-139 m ö h. Det visar att den medeltida sjöytan inte kan ha varit högre än 138,50 m ö h. Förekomsten av spisröse tyder på att huset kan ha varit bostadshus. Den lilla storleken kan å andra sidan tyda på att huset var någon form av "verkstad", kanske en bakstuga eller ett stekhus. Läget för hus III, i låg terräng och något "dolt" bakom markfasta block, antyder att huset ur social synvinkel, inte hade en framträdande position. Läget understryker dess karaktär av "verkstad" eller bostad för tjänstefolk. Möjligen kan huset ha fortsatt åt väster, här fanns en del stenar längs strandkanten som eventuellt skulle ha kunnat ingå i en stensyll, men de saknade motstående stenar i förlängningen av husets nordvägg. Eftersom huset inte undersöktes är dess datering oklar. Det parallella läget i förhållande till hus II antyder dock att de båda husen bör vara samtida.

Hus IV

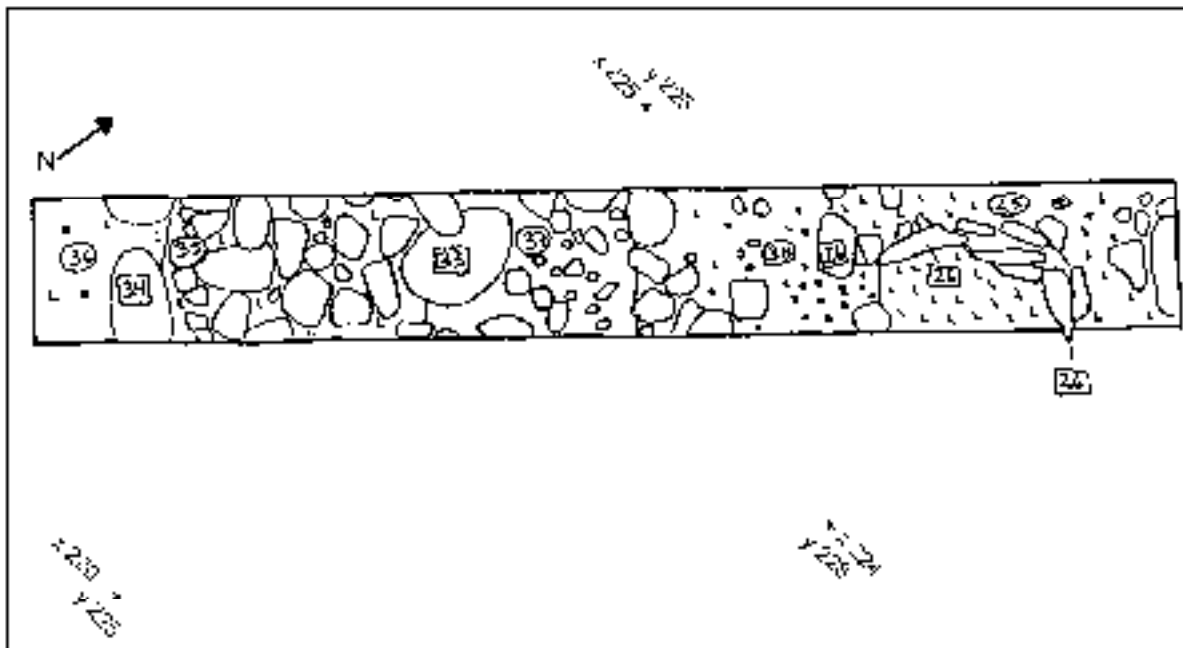

Fig 23 Plan över schakt VI efter att myllan rensats bort. Kontextbeskrivningar se bilaga 1.

Huset, som var ca 11x5,5 meter stort, låg i nordvästlig-sydöstlig riktning, på den del av holmen som låg öster om vallgraven (fig 22). Storleken på huset var sålunda 60 m². Det låg i en svag sydvästsluttning i ett område som var beväxt med en hel del sly. Undervegetationen av inte minst vitsippor var ymnig. Öster om huset vidtog ett område med ett flertal markfasta större block. Av huset syntes nästan hela stensyllen (kontext 33), endast delar av den östra långsidan var helt övertorvad. I husets nordvästra del, något förskjutet åt öster, stack sju stenar upp genom torven och bildade en ram till vad som verkade vara en ugn av något slag (kontext 26). Centralt i huset fanns på jämna avstånd en rad med stenar som kan ha ingått i huskonstruktionen i form av underliggare till en mittrad med inre takbärande stolpar. Huset framstår därmed som ett tvåskeppigt hus.

Syllstenarna var mellan 0,3-0,9 meter stora. Med jämna mellanrum, 2-2,5 meter, fanns i den södra långsidan större stenar utlagda och mellan dem låg syllstenar av mindre format. Möjligen kan detta antyda att huset varit uppfört i skiftesverksteknik och att de större stenarna fungerat som underlag för en fackverkskonstruktion. I husets sydöstra del, strax intill den norra långsidan, fanns en större sten som stack upp betydligt högre, ca 0,2-0,3 m, än stenarna i stensyllen i den södra väggen. Stenen verkade inte ha haft någon speciell funktion, utan framstod som en markfast sten. Har denna del av huset haft golv på samma nivå som vid ugnen, har denna, och ytterligare någon sten, legat som block inne i huset. En alternativ tolkning är att den sydöstra delen av huset haft ett trögolv som legat högre än dessa stenar. I så fall har stensyllen i denna del av huset ursprungligen varit högre, eller också varit försedd med en kraftig träsyll. Då har huset varit indelat i två olika rum, eftersom golvet i anslutning till ugnen kunde konstateras ha varit ett jordgolv strax under dagens markyta (se nedan).

På husets sydvästra långsida och utgående från det västra hörnet, fanns en rad med syllstenar (kontext 34) som låg i en halvcirkelformad båge. Denna gick ut från hörnet för att åter ansluta till stensyllen i huset ungefär mitt på den södra långsidan. Stenarna i denna stensyll var ca 0,3-0,6 meter stora och verkade bilda någon form av "veranda" till hus IV.

Ett åtta meter långt och en meter brett schakt, schakt VI, grävdes genom hus IV i sydvästlig-nordöstlig riktning (fig 23). Schaktet lades så att det skulle utgå från den norra stensyllen, beröra ugnskonstruktionen och den s k "verandan". Schakt VI var det schakt som innehöll mest kulturpåverkad jord och tydligast utvecklade kulturlager. Det totala lagerdjupet uppgick till ca 0,3-0,4 meter under ett tunt lager av grästorv och rotdelar. Undersökningen visade att schaktet kunde delas in i fyra partier.

Från nordost räknat var det ett parti bakom och runt ugnskonstruktionen. Runt ugnen fanns en kompakt lerpackning av gulbrun lera med inslag av tegelkross, träkol och bränd lera (kontext 25), vilket tol-

kades som en lerpackning runt ugnen. Denna anslöt även till husets norra långsida. Lerpackningen rensades fram, men fick kvarligga precis som ugnen, sedan denna rensats fram och tömts på lösa massor (fig 25). Ugnen (kontext 26) var uppbyggd av kantställda stenhällar, 0,4-0,6 meter långa och ca 0,1 meter tjocka, vilka bildade en rektangulär ram. Mellan hällarna fanns mindre stenar så att en helt tät konstruktion bildades. Räknat från mynningspartiet, som låg i sydväst, var ugnen ca 1,5 meter lång och ca 1 meter bred. Schaktet låg så att ungefär halva ugnen kom att undersökas. Den var fylld med ett löst lager av brungrå lerig mylla med rikligt med bränd lera och skörbrända stenar (kontext 31), vilket tolkades som en inrasad ugnskupol. I botten av ugnen framkom en hårdbränd leryta, vilken utgjort ugnens botten. Ugnen var ca 0,15 meter djup. Vid ugnsmynningen, som framstod som en sluttande yta av hårt bränd lera, låg en större, nästan rektangulär sten. Denna utgjorde gräns för den kringliggande lerpackningen åt söder och stack även den upp över markytan, precis som hällarna i ugnen. Stenen låg omedelbart utanför ugnsmynningen och hade en mindre fördjupning i den östra delen. Kanske har ugnen använts som bakugn. Om platsen varit smedja borde mängden slag som påträffats ha varit betydligt större.

Nästa parti fanns mellan ugnen och husets södra stensyll. De lager som framkom här, tolkades alla som varande olika aktivitetsnivåer i denna del av huset (kontext 21, 27, 38). Eftersom alla lagren hade relativt likartat utseende och karaktär, är det möjligt att de ska ses som kontinuerligt avsatta i samband med husets användning. Det gäller särskilt kontext 21 och 27. Några tydliga lergolv eller stensatta golv fanns inte, utan huset verkar ha haft omtrampade jordgolv med inslag av enstaka stenar. I lager 21 och lager 38 framkom ett par skärvor äldre rödgods, (BII:1), (F25, F38). I anslutning till stensyllen (kontext 33), framkom under de äldsta golvnivåerna, en packning av 0,1-0,7 meter stora stenar som låg i gråbrun mylla (kontext 37 norr om syllen, kontext 35 söder om, på verandan). Den tolkades som en utfyllnad och grundläggning innan huset uppfördes, i ett försök att utjämna nivåskillnaden i den svaga sluttning där huset var byggt.

På det tredje partiet, den s k "verandan" framkom samma stenpackning som utfyllnad (kontext 35). Den täcktes här av ett tunt lerlager (kontext 28), vilket hade karaktär av ett lergolv. Detta låg nästan direkt under grästorven. Vilka aktiviteter som ägt rum i detta utrymme är oklart, men det har haft en helt annan funktion än rummet inne i huset, vilket framstår som ett verksamhetsområde för ugnen. Möjligen är utbyggnaden en rest efter en ugnsbotten av något slag.

Det fjärde partiet var ett litet område som undersöktes alldeles utanför stensyllen till "verandan". Här fanns ca 0,20 meter tjockt med brun och grå lerig mylla (kontext 23, 29, 36), sannolikt kontinuerligt avsatta lager utanför byggnaden

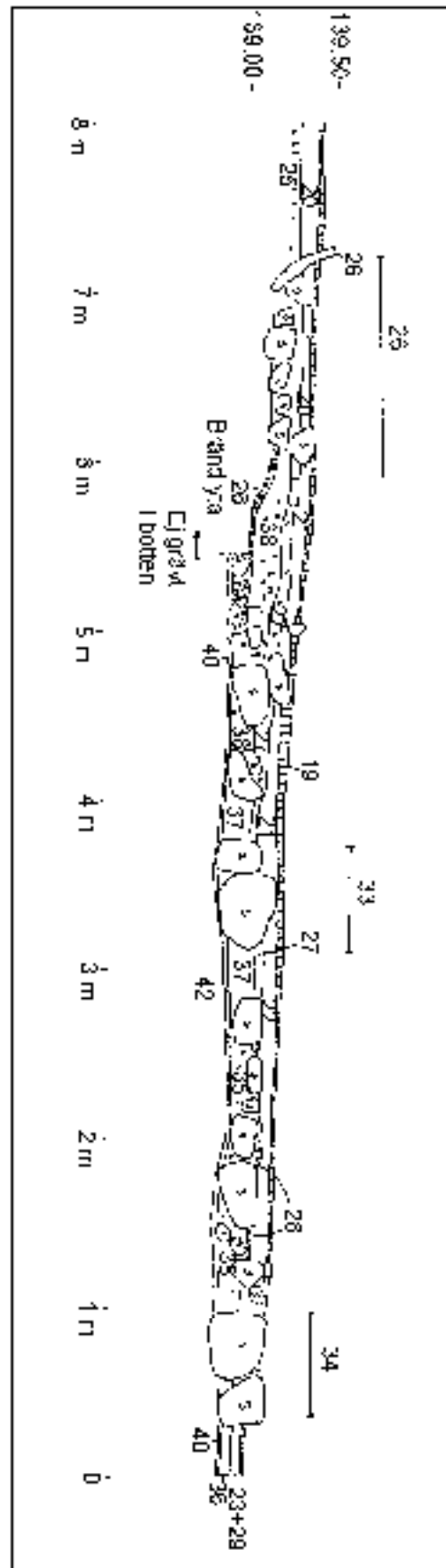

Fig 24 Profil mot öster i schakt VI.
Kontextbeskrivningar se bilaga 1.

Fig 25 Ugnen i hus IV sedan den blivit tömd. Foto från söder.

den. Även i dessa lager fanns träkol, lerfläckar och bitar av bränd lera.

Utifrån schakt VI verkar det som om man innan hus IV uppförs gjort en utfyllnad av sten och jord för att häva den sluttning där huset stått. Redan från början byggdes ugnen. Husets västra del har fungerat som aktivitetsområde för ugnen, kanske som bakstuga. Det tunna lerlagret på "verandan" visar att denna del haft en annan funktion jämfört med verksamheterna kring ugnen. Kanske har det fungerat som någon sorts förrum, eller förvaringsutrymme. Vilka funktioner som funnits i husets östra del är oklart, men verkstads- eller förrådsutrymmen är troliga alternativ.

Två prover valdes ut för ^{14}C -analys, dels ett prov från lerpäckningen runt ugnen, kontext 25, dels ett från vad som tolkades som det äldsta golvlagret, kontext 38. Ugnen daterades med ett sigma till 1300-1450 och med två sigma till 1270-1530 (1560-1630) (Lu-4657). Golvlagret daterades på samma sätt till 1300-1410 respektive 1240-1480 (Lu-4658). Tillsammans med fynden av äldre rödgods i huset verkar det klart att huset bör dateras till 1300-talet och att det således är samtida med hus I och II.

Vallgraven - schakt III, IV, V

Vallgraven delade holmen i två delar. Den gick i en svag båge och kantades av en vall på båda sidor av graven i dess södra halva (fig 10,29). Vallgraven var ca 45 meter lång och mellan 3 och 6 meter bred. Den blev allt bredare åt söder. Djupet varierade kraftigt. I den norra delen var vallgraven knappt synlig, medan den i den södra delen var ca 1,5 meter djup. Idag är vallgraven tom på vatten, men eftersom sjön är sänkt, var den under medeltiden delvis vattenfylld. Utifrån läget på hus III, kan den medeltida vattenytan knappast ha legat över 138,50 m ö h, vilket gör att större delen av vallgraven varit vattenfylld, men att man kunnat gå torrskodd över i den norra delen. Djupet i vallgraven kan dock inte ha varit alltför stort. Visserligen kan vallgravens norra del ha blivit igenfylld i senare tid, för att underlätta transporter på holmen, men inget tyder på detta, utan med största sannolikhet har den ursprungliga överfarten legat längst i norr. Härifrån kan man ana sig till en väg som leder upp mot hus II och passagen vidare upp mot hus I. Två schakt grävdes i i vallgraven, schakt III och IV, båda 1 m² stora och ett schakt, schakt V, grävdes genom vallen på västra sidan av vallgraven.

Schakt III och IV hade likartad lagerföljd. Under ett vegetationsskikt med halvt förmultnat material, fanns brungrå och grå melerad finkornig mylla med svämsandshorisonter (kontext 13, 15, 16).

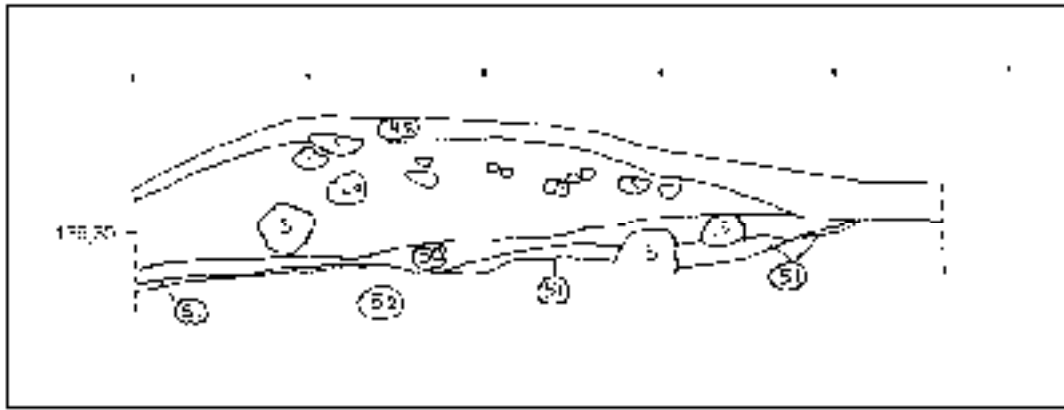

Fig 26 Profil mot söder i schakt V genom vallen väster om vallgraven. Kontextbeskrivningar se bilaga 1.

Träkolsfragment förekom, däremot var lagren fria från tegelfragment. Några fynd påträffades inte. Schakt V grävdes 4,6 meter långt och 0,5 meter brett genom vallen på vallgravens västra sida (fig 26). Avsikten var att se hur vallen var uppbyggd och försöka finna daterande material. Vallen bestod av uppkastade omrörda moränmassor och var ca 0,6 meter hög (kontext 49). Dessa massor täckte en äldre markhorisont, vilken framträdde som ett svartbrunt, svagt humöst något sotigt lager (kontext 50). Förekomsten av sot och träkol på den äldre markhorisonten kan tyda på att ytan bränts av innan vallgraven grävdes. Ett träkolsprov från kontext 50, den äldre markhorisonten, ^{14}C -analyserades. Provet gav en datering med ett sigma till 1020-1210 och med två sigma till 960-1280 (Lu-4659). Dateringen visar att vallgraven verkar ha anlagts tidigt, troligen i samma skede som övriga hus, eller möjligen redan tidigare i samband med de aktiviteter som föregick byggandet av hus II. Vad som framstår som klart med vallgraven är att den inte kan sägas ha haft något större militärt värde. Till detta är den alldeles för grund. Dessutom är stranden grund, varför man utan problem har kunnat kringgå vallgraven i strandkanten. Några spår efter en palissad på vallen på insidan av vallgraven syntes inte heller i schakt V. Graven framstår mer som en symbolisk än militär vallgrav, som en avgränsning av Källarholmen i olika rum, där dess främsta funktion var att begränsa tillträdet till gårdens inre del.

Fyndmaterialet

Fynden från varje kontext har registrerats för sig (bilaga 2). Om flera fyndgrupper förekom i samma kontext har fyndgrupperna fått separata fyndnummer. Ett fyndnummer kan sålunda bestå av flera föremål. Träkolsprover har inte fått fyndnummer. Sammanlagt har 54 fyndnummer registrerats med totalt 161 föremål. Den övervägande delen av dessa utgjordes av olika typer av järnföremål. Den största föremålsgruppen var fragment av spikar/nitar (13 st). Vidare förekom ett stort antal fragment av obestämbara järnföremål. Bland järnföremålen märks även en kniv (F8), två hästskor (F42, F52) av vilken en var en halvsko, samt två armborstpilar (F44, F45). En av armborstpilarna var av typen dalpil, medan den andra hade ett mer fyrsidigt huvud och var försedd med holk. Armborstpilar av denna typ är allmänna under 1300- och 1400-talen. Totalt tillvaratogs 680 gram järn vid undersökningen. Av dessa kom 380 från de 41 m² som undersöktes (9,26 g per m²), resten framkom med hjälp av metall-detektor. Den yta som avsöktes med metaldetektor uppgick till ungefär 400 m².

Av det övriga fyndmaterialet tilldrar sig bergkristallen (F10) störst intresse. Den var oval, 1,9x1,6 cm stor, med plan undersida, och en facettslipad ovansida som avslutades med en 1,0x0,6 cm stor plan yta (fig 27). Bergkristallen måste ha suttit infattad, antingen i ett smycke av något slag, eller som prydnad på en bok eller skrin. Liknande bergkristaller finns just som prydnader på böcker eller skrin. Den påträffades i utfyllnadslagret under hus II och dess blotta närvaro visar att gårdens befolkning tillhört samhällets högre sociala skikt. Utifrån de stratigrafiska förhållandena bör bergkristallen dateras till 1200-talets slut eller 1300-talets början.

De enda keramikskärvorna påträffades i hus IV (F25, F38) (fig 27). De kommer från två olika kärl av rödgods. Den ena fyndet (F38) utgörs av bitar av en mynning till ett mindre krus, sannolikt ett salvekrus, medan den andra skärvan är en bukbit, troligen från en rödgodskanna. Salvekrus var små kärl som

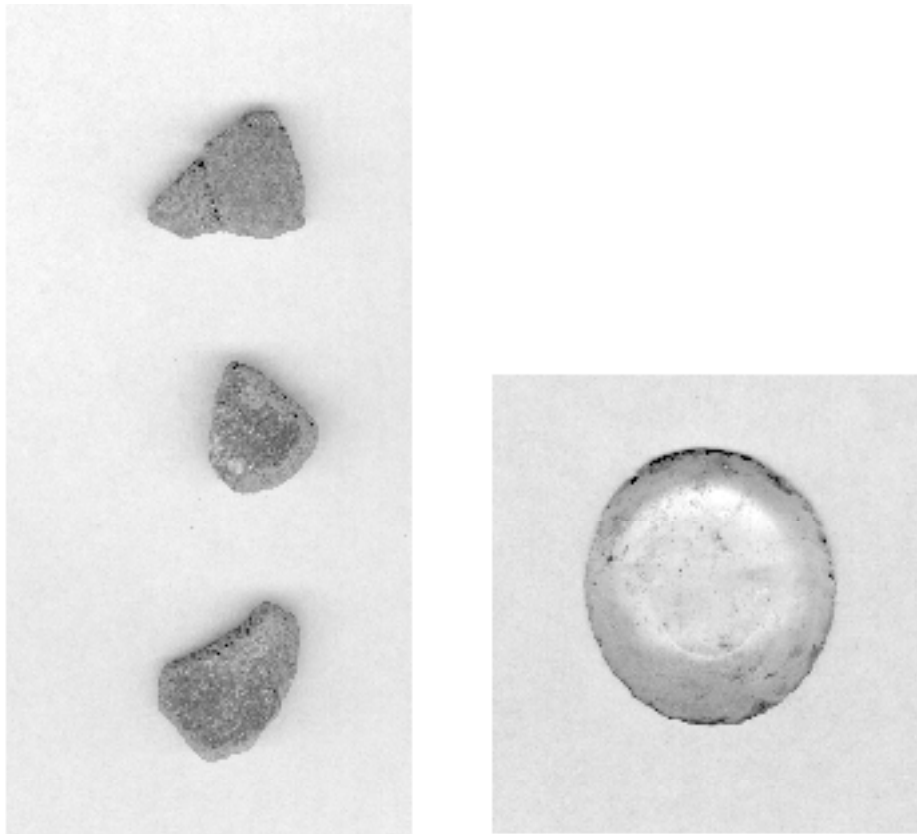

Fig 27 Fyndmaterial från Källarholmen. Till vänster keramik, äldre rödgods (F25, 38), till höger den slipade bergkristallen (F10). OBS ! Bilderna är i olika skala.

under medeltiden användes bl a till förvaring av mediciner och läkande örter, eller kryddor. Rödgodskannor användes framför allt som dryckeskärl på det dukade bordet. Äldre rödgods kännetecknas av glasyr på kärlets utsida och dateras allmänt till perioden 1250-1350. I denna del av Småland har äldre rödgods tidigare främst framkommit på borgar, framförallt på Piksborg, där 24 skärvor hittats (Stibéus 1986). Vidare har en enda skärva påträffats i Växjö, i Kv Lejonet (Hansson 1997b). Fynd av äldre rödgods på landsbygden kommer i många fall från miljöer som förknippas med samhällets övre skikt. Fynden på Källarholmen faller bra in i detta mönster.

Av stort intresse är också de fragment av gjutformar och det metallskal som hittades under utfyllnadslagret för hus II (F14, 15). Det visar att metallhantering, troligen bronskantverk förekommit på holmen innan dess att hus II anläggs. Dessvärre fanns inga spår av vilka föremål som gjutits. Spår av medeltida bronsgjutning har tidigare inte framkommit i denna del av Småland, med undantag av fyndet av en klockgjutargrop vid Berga kyrka samt vid Piksborg. Här kunde ett hantverk i brons beläggas utifrån förekomsten av bleck, trådar och smältor av kopparlegering. Här framkom dock inga gjutformsfragment (Stibéus 1986:21f). På Källarholmen är förhållandet det omvända, med närvaro av gjutformsfragment tillverkade i den mycket finkorniga lera som är typisk för gjutformar. Däremot saknas spår av råämnen eller bronslagg, med undantag av ett metallskal (F14). Endast mycket lite av den troliga gjutplatsen är dock undersökt.

Fyndmaterialet är sammantaget rätt intetsärande och består framför allt av byggnadsmaterial. Detta gör att man anar att gården övergavs under "ordnade former" och att man tagit med sig större delen av de husgeråd och inventarier som funnits. Det finns inget som tyder på att gården bränts ner.

Sammanfattande tolkning av undersökningen på Källarholmen

Undersökningen har gjort att en del hypoteser kring platsen kunnat formuleras. Det bör dock betonas att dessa bygger på en mycket liten undersökt yta, varför de i flera fall kan sägas vara behäftade med

Fig 28 Det strandnära läget för hus II framgår tydligt. Före sjösänkningen gick vattnet upp emot terrasskanten. Foto från nordost.

många brister. Undersökningen visade att aktiviteter på Källarholmen kan beläggas tidigast i slutet av 1200-talet. De tidigaste aktiviteterna var någon form av metallhantverk vars omfattning och inriktning dock är oklar. Om det även fanns bebyggelse på holmen i detta skede är oklart. I början av 1300-talet verkar holmen bebyggas. Hus II uppförs efter ett omfattande terrasserings- och uppfyllnadsarbete som täckte den tidigare metallbearbetningsplatsen. Sannolikt uppfördes samtidigt det motstående hus III, eftersom de båda husen bildar vad som närmast är att betrakta som en arkitektonisk enhet. Till bebyggelsens etableringsskede får man också räkna grävandet av vallgraven. Vallgraven har aldrig varit helt vattenfylld och den ger inte intryck av att ha varit motiverad av fortifikatoriska hänsyn. Den har varit lätt att kringgå i strandkanten och någon palissad på dess insida verkar inte ha funnits. Snarare bör man se den som en gräns som delar upp gården på holmen i ett yttre och inre rum, där vallgraven markerar att tillträdet till det inre rummet var begränsat. Att vallgraven tillhör det äldsta skedet visar att platsen redan ursprungligen var avsedd få den struktur den sedan fick.

I samma skede tillkom också tornet, hus I och troligen hus IV. Tidsskillnaden mellan de olika husen på holmen är sannolikt inte speciellt stor. Gårdens struktur ger intryck av att vara planerad redan från början. Hus I med sin stora källare tillförde anläggningen kapacitet att hålla stora förråd. Dessvärre innehöll makroproverna från källaren inget bevarat material, varför källarens direkta förvaringsfunktion är oklar. Hus IV framstår närmast som gårdens "allhus". Det var det enda huset som innehöll vad som kan karaktäriseras som regelrätta, avsatta kulturlager. Här hittades också de enda keramikskärvorna. Hus IV ligger utanför vallgraven, på vad som kan sägas vara "förborgen". Det gör att hus IV var det första hus som besökare på Källarholmen mötte. Nordväst om huset och parallellt med huset, går en mindre åsrygg, som löper ner åt sydost, till den punkt där avståndet in till fastlandet är som kortast. Det är inte otroligt att vi här har den ursprungliga överfarten till Källarholmen. Efter att ha kommit över på holmen har man passerat norr om hus IV, innan man nått passagen över vallgravens norra del och kunnat ta sin in på gårdens "privata" del.

Fosfatproverna visade att halten fosfater var högst på förborgen. Över lag var fosfathalterna dock inte alltför höga, vilket indikerar att bosättningen inte varit intensiv med djurhållning eller andra agrara aktiviteter på holmen. Tillsammans med övriga resultat och anläggningens läge, visar detta att Källarholmen primärt inte var en agrar enhet. Några direkta brandlager överlagrade inte de undersökta byggnaderna, varför det inte verkar som om anläggningen förstörts medvetet. Vid omnämnandet av Sunnerå 1445 verkar det inte som att här finns någon "borg", utan enbart en ordinär landbogård.

Fig 29 Lars Salminen gräver schakt III i vallgraven. Foto från norr.

Detta stämmer även med dateringar och fyndmaterial i övrigt. Om borgen existerat under 1400-talet borde det under senmedeltiden så vanliga yngre rödgodset påträffats vid undersökningen, men så var inte fallet.

Däremot finns ett skriftligt dokument som det kan vara intressant att dra in i diskussionen kring Källarholmen. År 1327 testamenterade Magnus, kyrkoherde i Berga och prost i Sunnerbo, sina gårdar i Thorlovetorp (Torlarp) och Ryssby jämte en kvarnström mellan Östra Ryssby och Långhulta (Långhult) till biskop Carl i Linköping (D.S 2610). Brevet är upprättat i Ryssby. Biskop Carl i Linköping var bördig från Varend och ägde en hel del privata gods i södra Småland (Schück 1959:65ff). Det som är intressant i samband med Källarholmen är omnämmandet av en kvarnström mellan Östra Ryssby, dagens Östraby och Långhult. En blick på kartan visar att mellan dessa båda byar ligger Sunnerå och här finns också ett kvarnläge. Vid Sunnerå herrgård finns idag lämningar efter en sentida kvarn. Det är sannolikt att denna kvarn har medeltida rötter och faktiskt är den kvarn som biskop Carl erhöll 1327. Därmed kan biskop Carl knytas till Sunnerå kring 1330. Möjligen kan detta vara orsaken till att gårdsanläggningen på Källarholmen byggs ut under 1300-talet. Denna förändring och inte minst tornet, kan ses som en symbol för biskopens behov och makt. Det bör också noteras att någon borg eller sätesgård i Sunnerå inte omnämns i testamentet. Detta kan bero på att anläggningen på Källarholmen då inte existerade, utan i sin helhet är tillkommen efter 1327, som ett resultat av biskop Carls ansträngningar. I så fall kan man tala om kvarnströmmen som lokaliseringsfaktor för borgen.

Det är dock möjligt att Källarholmen inte omnämns i dokumentet eftersom anläggningen inte berördes. Kanske innehades den av någon av Magnus släktingar, någon av dem som gav sitt tillstånd till testamentet? Att Magnus var prost i Sunnerbo och sannolikt också släkt med biskopen i Linköping, visar att han bör ha tillhört en ledande frälsesläkt. Det är mycket möjligt att någon i denna släkt låg bakom byggandet av Källarholmen. Bland fyndmaterialet finns ett fynd som möjligen pekar i kyrklig riktning, nämligen den slipade bergkristallen, vilken eventuellt kan ha suttit på ett bokomslag, något som väl passar in i en kyrklig miljö.

Undersökningen har visat att Sunnerå genom anläggningen på Källarholmen, idag framstår som den äldsta huvudgården i Ryssby socken. Gårdens huvudsakliga användningsperiod verkar ha varit under 1300-talet. Möjligen var själva Källarholmen övergiven när huvudgården i Klövaryd dyker upp i källorna i slutet av 1300-talet. Om Källarholmen ska knytas till den tidigare stormannasläkt, som anas i området under tidig medeltid, via runstenar, skattfynd och möjligen också utformningen av kyrkan i Ryssby, går inte att svara på. Huruvida anläggningen enligt sydsandinaviska paralleller, ska ses som en utflyttning från en by är inte heller säkert. Det finns inga belägg för att Sunnerå var någon

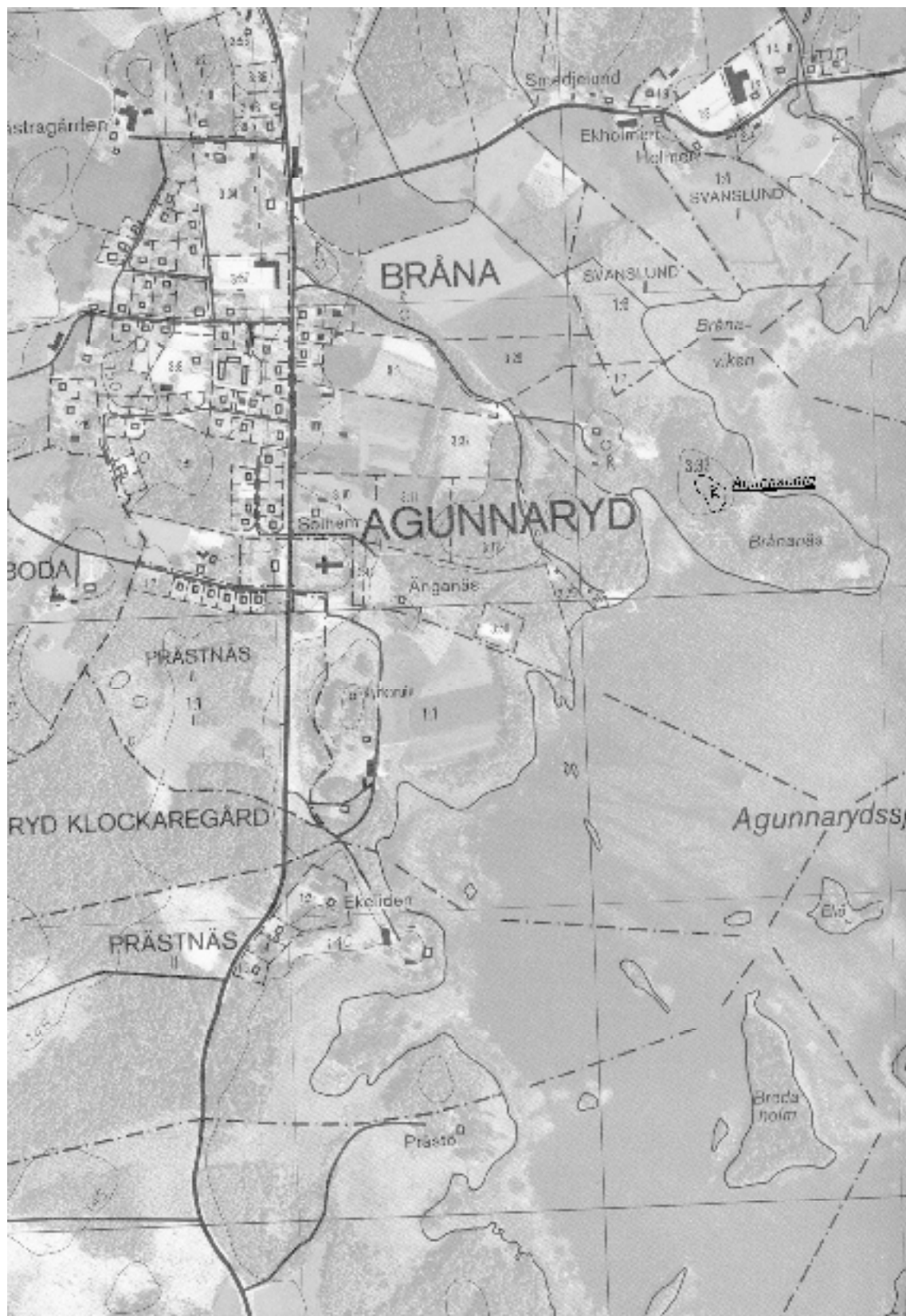

Fig 30 Utdrag ur ekonomiska kartan 4D 8j Agunnaryd med läget för Agundaborg markerat.
Skala 1:10 000.

by under medeltiden, alltså fanns det ingen by att flytta ifrån. Huruvida Källarholmen ska ses som en utflyttad huvudgård från kyrkbyn Ryssby eller Tuna by, där runstenarna och absidkyrkan i sten vittnar om förekomsten av tidigmedeltida stormän, är också oklart, men inte osannolikt. I den morgongåva som Birgitta Haraldsdotter erhöll 1445, ingick förutom Sunnerå, ytterligare fyra gårdar i socknen, bl a en i kyrkbyn Ryssby. Möjligen kan dessa fem gårdar ha ett gemensamt ursprung i ett äldre gods som på 1300-talet kontrollerats från Källarholmen. I dokumentet nämns Sunnerå först av de gårdar i Sunnerbo som ingick i gåvan. Sunnerå räntade här 6 pund smör (Riksarkivet Lars Sparres kopieböcker B14, 1445). Att en gård i kyrkbyn ingick i godset, kan möjligen vara en koppling mellan Källarholmen och en tidigmedeltida huvudgård i Ryssby. Om det ligger någon sanning bakom detta resonemang är dock omöjligt att svara på. Detsamma gäller huruvida biskop Carl var ansvarig för byggandet av Källarholmen. Om så är fallet kan anläggningen ses som ett resultat av ett initiativ från en yttre feodal kraft, som inte behöver ha haft någonting med lokala förhållanden att göra. Avsikten bakom biskopens agerande har varit att skaffa sig en stödjepunkt och uppbördsplats för sitt personliga godsintresse i södra Småland.

Källarholmen visar vid en första blick upp flera typiska karaktäristika för en medeltida borg. Gården är belägen i ett avskilt läge på en ö i en sjö, en ö som är avdelad med en vallgrav. Bland byggnaderna fanns dessutom en stor tornbyggnad. När man studerar anläggningens struktur mer i detalj, visar det sig dock att dess "militära" inslag inte ska överbetonas. Vallgraven har saknat palissad och varit lätt att kringgå i strandkanten. Holmen har förövrigt långa strandlinjer som varit svåra att försvara om inte besättningen varit betydande, något som de fåtaliga husen motsäger. Källarholmen framstår inte som en borg i militär bemärkelse, utan snarare som en social "befästning", där gårdens läge i landskapet och struktur snarare tyder på en medveten vilja från gårdens innehavare att avskilja sig från lokalbefolkningen i övrigt.

UNDERSÖKNINGEN PÅ AGUNDABORG

Agundaborg är beläget på Brånanäset i Agunnarydssjön på byn Brånas ägor (fig 30). Lämningarna på Agundaborg har varit kända sedan länge. De omtalas första gången av Rogberg i sin Smål. Beskrivning, tryckt 1770. Rogberg nämner att den dåvarande kyrkan i Agunnaryd var byggd av ett "förmögigt fruentimmer", som ska ha bott på ett näs i Agunnarydssjön, på ett ställe där det då fanns lämningar efter byggnader (citerat efter Vejde 1926). I ett visitationsprotokoll från 1830, förvarat i Växjö domkapitels arkiv, nämns att en gammal kyrka ska ha funnits vid Bråna. Här omtalas vidare att det i kyrkan (d v s i den kyrka som revs 1870) förvarades handlingar som visade att denna kyrka var byggd före 1330 och att det ska ha funnits en äldre kyrka på Bråna Södregårds ägor (Vejde 1926). På Brånanäset, ursprungligen på Bråna Södregårds ägor, finns lämningar efter tre byggnader samt dessutom en oregelbunden ojämn förhöjning (fig 32). Den största byggnaden ligger i öst-västlig riktning och är försedd med källare, själva "borgen" (hus I). Cirka 6,5 meter öster om denna byggnad ligger, också i öst-västlig riktning, en byggnad, som på grund av sin kyrkoform med "långhus och kor" allmänt tolkas som varande en gårdskyrka (hus II). Byggnaden har knutits till sägnerna om socknens äldsta kyrka på Brånanäset. Sex meter söder om kyrkans "kordel", finns en närmast rund förhöjning, ca nio meter i diameter. Enligt Vejde är detta lämningen efter kyrkans klockstapel (Vejde 1926), en tolkning som dock inte verkar särskilt sannolik. Fem meter söder om förhöjningen syns grunden till en stor byggnad (hus III). Denna ligger i nord-sydlig riktning, vilket gör att de olika byggnaderna är belägna i vinkel kring en gårdsplan.

Brånanäset är en ca 400 meter lång och upptill 100 meter bred halvö som sträcker sig ut i Agunnarydssjön i sydöstlig riktning. Näset är idag huvudsakligen bevuxet med gran. Innan sjön sänktes var ön helt avskild från fastlandet. Enligt skifteskartorna bestod området närmast fastlandet av våtmarker, kärr och madängar (Lantmäteriarkivet i Växjö, Agunnaryd sn akt 4 1792 storskifte Bråna by inägor, akt 7 1866-68 laga skifte Bråna by) (fig 31). Topografin på Brånanäset är platt, med undantag för området norr om hus I och II, där terrängen stiger något och blir blockrik. Höjden över havet varierar huvudsakligen mellan 139 - 140 m ö h. I området söder och väster om anläggningen finns nästan inga stenar överhuvudtaget i marken. Provgroparna vid fosfatkarteringen visade att näset till största

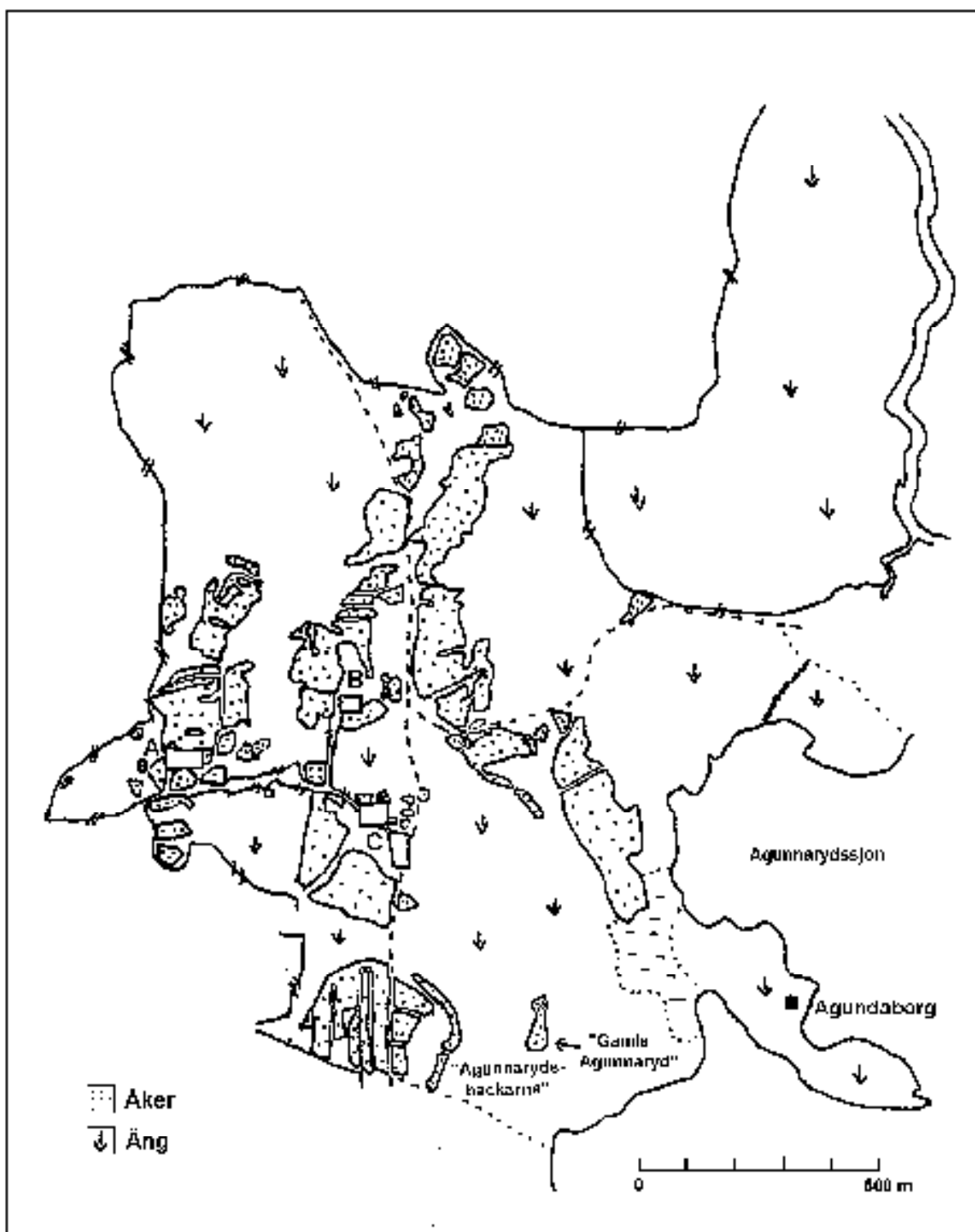

Fig 31 Storskifteskartan över Bråna by från 1792. Läget för Agundaborg är markerat. Streckad mark är våtmark. A = Västergård, B = Norregård, C = Södregård.

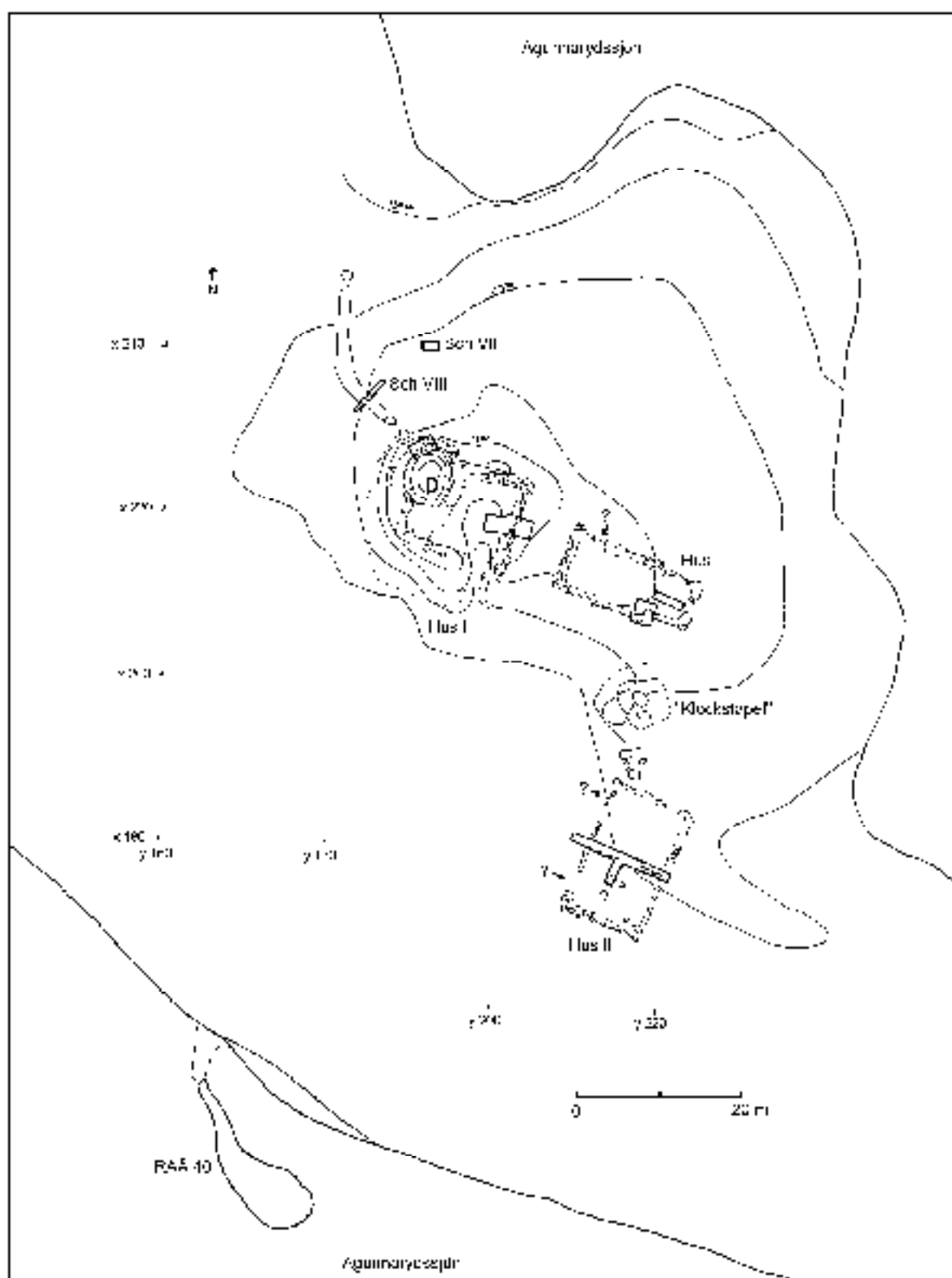

Fig 32 Översiktsplan över Agundaborg med de olika husen och schakten markerade.

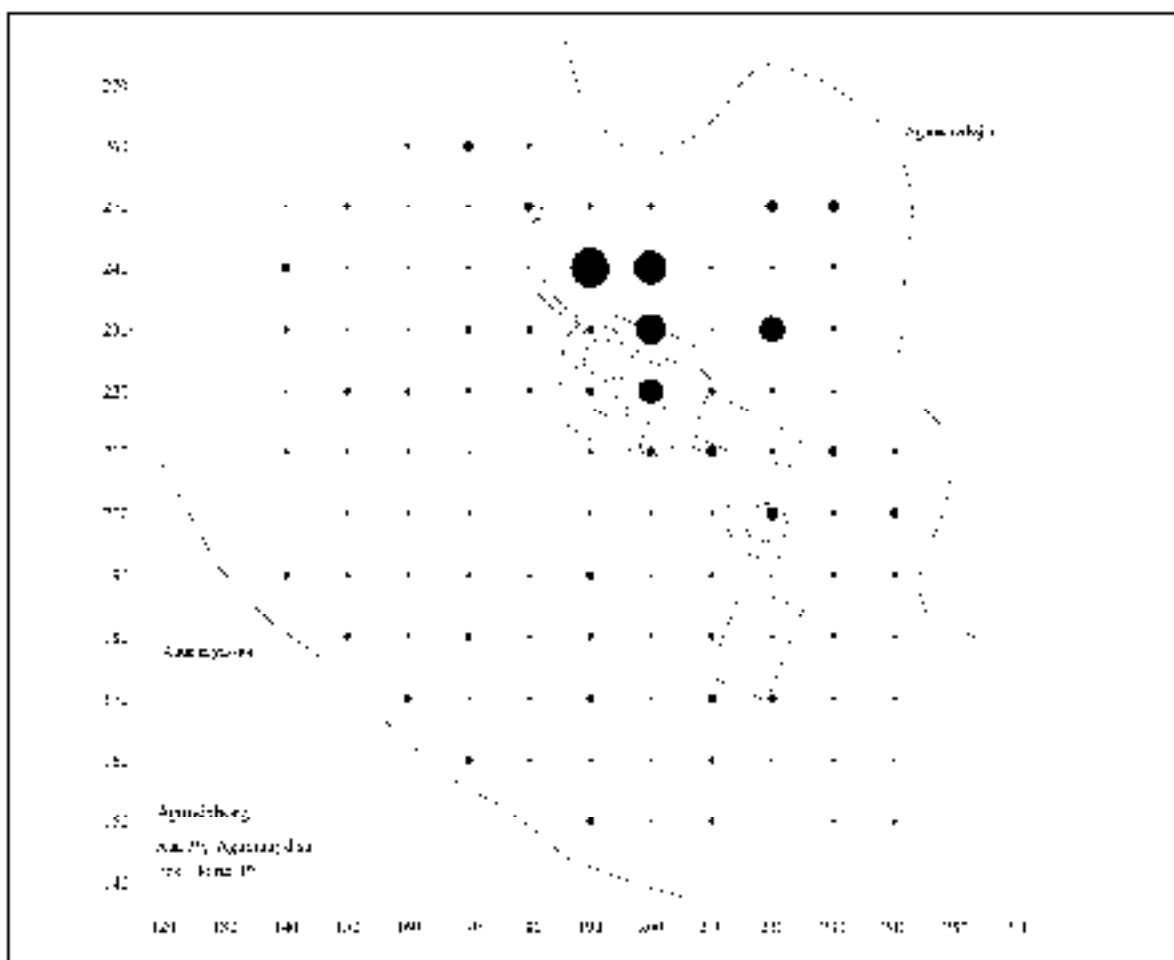

Fig 33 Fosfatkarta över Agundaborg, upprättad på Fosfatlaboriet, Gotlands Fornsal. För absoluta värden se bilaga 7.

delen består av sand och grus. Agundaborg ligger ungefär 100 meter ut på Brånanäset, nästan mitt på näset, men något förskjutet åt norr. Avståndet till sjön norr om anläggningen är ca 30 meter, söder om ca 60 meter. Ungefär 40 meter öster om Agundaborg smalnar näset av något och topografin sjunker i ett lägre liggande parti som sannolikt delvis var vattenfyllt före sjösänkningen, innan den åter stiger, varefter näset fortsätter ytterligare ca 250 meter ut i sjön. Längre ut på näset är terrängen mer blockrik och sannolikt också fuktigare. Den gamla strandlinjen syns tydligt som en kraftig kant en bra bit ifrån dagens delvis tät bevuxna strandlinje. Vid karteringen har den gamla strandlinjen karterats in. Agundaborg låg sålunda på en ö i Agunnarydssjön, i anslutning till en mindre höjdrygg i vilken källarbyggnaden var ingrävd.

I strandkanten på södra sidan av näset och ca 60 meter från gårdsanläggningen finns en stenanhopning, vilken tolkats som en kajänläggning (RAÄ 40) (fig 32). Anläggningen ligger som en utskjutande vall från den gamla strandkanten i sydostlig riktning. Den är ca 2 meter bred och 0,75 meter hög och 15 meter lång och avslutas av en röseliknande stenanhopning 9x8 meter stor. Innanför vallen bildas ett utrymme som tolkats som en "hamnbassäng", 20x8 meter stor. Tolkningen som kajänläggning verkar inte helt övertygande. Längs den sentida väg som löper längs södra sidan av Brånanäset finns en hel del recenta massor dumpade, varför stenanhopningen kan vara ett resultat av sentida aktiviteter. Dessutom verkar behovet av en kajänläggning något omotiverad. De båtar som trafikerat Agunnarydssjön och anslutande vattendrag har inte varit större än att man kunnat dra upp dem på land vid dåligt väder. Innan anläggningen tolkas som en kajänläggning måste en arkeologisk undersökning

Fig 34 Hus I före undersökningen. Foto från sydost.

ske för att fastställa dess konstruktion och datering.

Den äldsta kartan över Brånanäset är storskifteskartan över Bråna bys inägor från 1792 (fig 31). Den äldsta kartan över Bråna by, från 1702, omfattar bara Västregårds ägor och därmed inte Brånanäset (Lantmäteriarkivet i Växjö, Agunnaryd sn, akt 1). 1792 bestod Bråna by av tre gårdar, Norre-, Västre- och Södregård. Brånanäset tillhörde Södregård och brukades som äng. Någon bebyggelse fanns inte markerad på näset. Södregården taxerades till 1 mantal frälse och brukades av tre brukare. Även i 1545 års jordebok över Sunnerbo bestod Bråna by av tre gårdar, varav två frälse- och ett kyrkohemman. Bråna nämns första gången 1385, då Karl Knutsson (sparre), häradshövding i Sunnerbo, erhöll en gård i Bråna i arv efter sin far, Knut i Ryd (RPB II:2148).

På storskifteskartan finns ett par intressanta marknamn angivna strax sydväst om Brånanäset. Här finns dels en åker som heter "Gamla Agunnaryd", dels ett ängsområde som kallas "Agunnarydsbackarna". Namnen är intressanta eftersom det inte finns någon by med namnet Agunnaryd. Agunnaryd är namnet på socknen och kyrkan med klockaregården. Den medeltida kyrkan med klockaregården låg ca 400 meter sydväst om åkern "Gamla Agunnaryd". En inventering visar att det på platsen för "Gamla Agunnaryd" finns en del fossil åkermark i form av terrasskanter och odlingsrösen. Marknamnet visar att detta möjligen är platsen för en försvunnen bebyggelse, en Agunnaryds by eller gård. För att klargöra detta krävs dock arkeologiska undersökningar.

Fosfatkarteringen

Precis som på Källarholmen togs jordprover var 10:e meter över hela gårdsområdet, enligt det koordinatsystem som lagts ut, totalt 110 stycken. Proverna togs på ca 10-20 cm djup, i övergången mellan myllan och den sterila sanden. Det kunde av provgroparna att döma konstateras att holmen var uppbyggd av sand och grus och att det täckande lagret av mylla, främst mossor, var ca 10 cm tjockt. Några direkta synliga spår av kulturpåverkan i jordlagren kunde inte iakttas. På enstaka ställen i anslutning till hus III, fanns träkolsfragment i myllan väster om huset.

Fosfathalterna var överlag låga, mellan 6 och 78 fosfatgrader (fig 33, bilaga 7). De högsta fosfatvärdena uppmättes i området norr om hus I och i källaren till hus I. Fosfatvärdena i källaren hänger sannolikt samman med aktiviteter i källaren, medan fosfathalterna norr om källaren framstår som ett tydligt exempel på hur avfallshantering gått till på platsen. Här är terrängen översådd med stora markfasta block, varför gårdens avfall kastats här. I detta område låg fosfathalterna på mellan 50-78 fosfatgrader, i källaren låg värdet på 53 fosfatgrader. För övrigt var värdena överlag låga, framför allt på "gårdplanen" i vinkeln mellan husen. En mindre koncentration av fosfater fanns i anslutning till

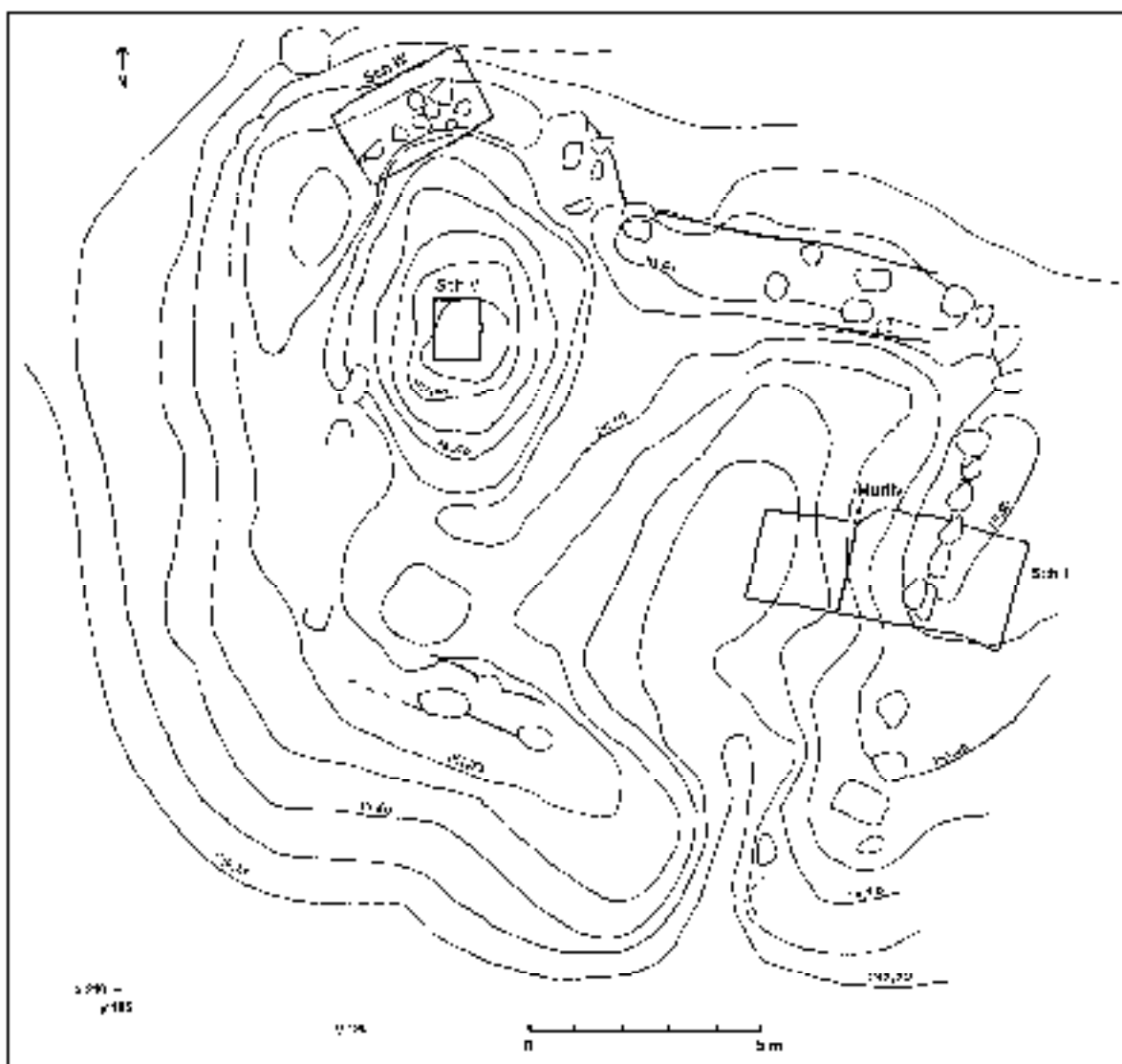

Fig 35 Översiktsplan över hus I med läget för schakt II, IV och V markerade.

den s k "klockstapeln" (20-30 fosfatgrader). Övriga koncentrationer, kring 20 fosfatgrader, är sannolikt resultat av den naturliga variationen i marken.

Fosfatkarteringen visade att avfallshanteringen varit väl genomförd. Byggnaderna innehöll mycket låga fosfatvärden. Överlag var fosfathalterna så låga att det inte verkar sannolikt att man hållit djur på platsen. Inget stall eller fähus kunde urskiljas. Fosfatvärdena i hus III, som genom sin storlek kunde tänkas ha haft dessa funktioner, var alltför låga för att man ska kunna tänka sig stallade djur i denna byggnad under någon längre tid. Överhuvudtaget var fosfatvärdena så låga att man kan diskutera huruvida det varit fråga om någon längre bosättning på platsen.

Hus I - "borgen"

Hus I framstod som gårdens huvudbyggnad, då den varit uppförd i minst två våningar, en källarvåning och en ovanför liggande våning. Byggnaden låg i kanten av den lilla höjdrygg som fanns på näset. Källaren var delvis ingrävd i höjdryggen, medan husets sydvästra del troligen vilade på uppkastade massor från källargrävningen. Huset var ca 15,5x11,5 meter stort och låg närmast i östvästlig riktning (fig 35, 36). Huset framträdde som två källargropar omgivna av en stensyll, som delvis var kraftigt övertorvad och närmast liknade en vall. Tvärs igenom huset gick en vall som utgjorde gräns mellan de två källargroparna. Byggnadens nordvästra hörn framträdde som en halvrund vall

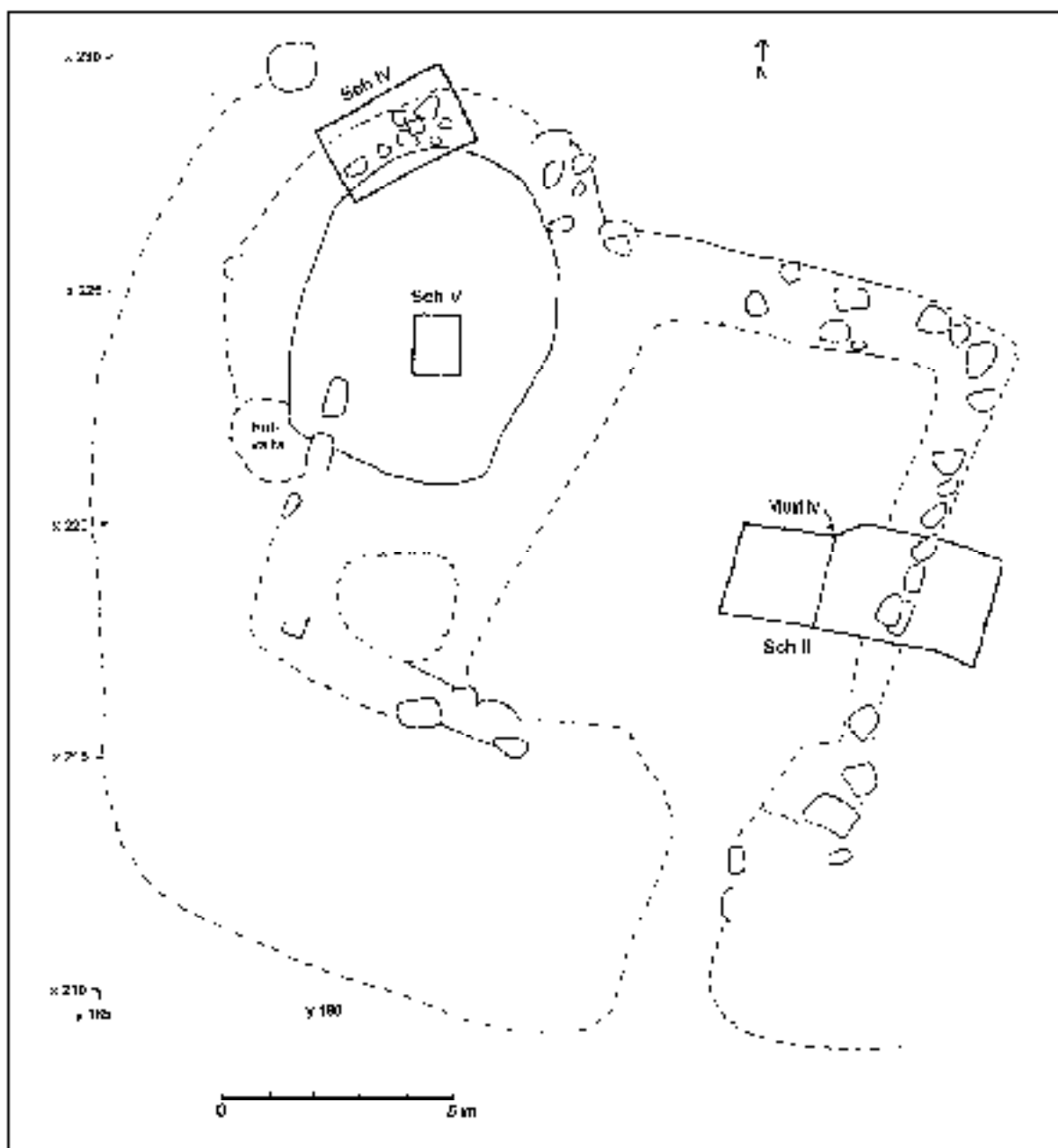

Fig 36 Planen över hus I renritad utan höjdkurvor.

(kontext 42), vilket förde tankarna till ett halvrunt "hörntorn". På den södra långsidan syntes att stensyllen (kontext 41) varit kallmurad i två skift. Stenarna i stensyllen var mellan 0,4-1,0 meter stora. Källarnas inre var fyllda med sten och på flera platser stod stora granar (fig 34). Inför undersökningen hade markägaren varit tillmötesgående och tagit ner två större granar i byggnadens östra del för att underlätta undersökningen.

Innan undersökningen startade kunde man se att huset varit indelat i tre delar. I öster låg en större källare, ca 8x8 meter stor. Markytan inne i källaren låg ca 1,4 meter under den kringliggande stensyllen. I källarens östra del fanns på södra sidan, nära det sydöstra hörnet en ingång. Ingångspartiet bestod av en ca 3 meter lång och 1 meter bred källarhals. I väster var byggnaden indelat i två rum. I den sydvästra delen fanns ett mindre rum som verkar ha varit 4x3 meter stort. I den nordvästra delen fanns den andra källargropen. Den var rund med en diameter på ca 4,5 meter. Markytan låg här ca 1,6 meter under den kringliggande syllen. Den runda källargropen låg i den utbuktning som fanns i byggnadens nordvästra hörn. Från detta hörn utgick ett dike, som först löpte i nordvästlig riktning, innan det böjde av åt norr (om diket se under övriga anläggningar).

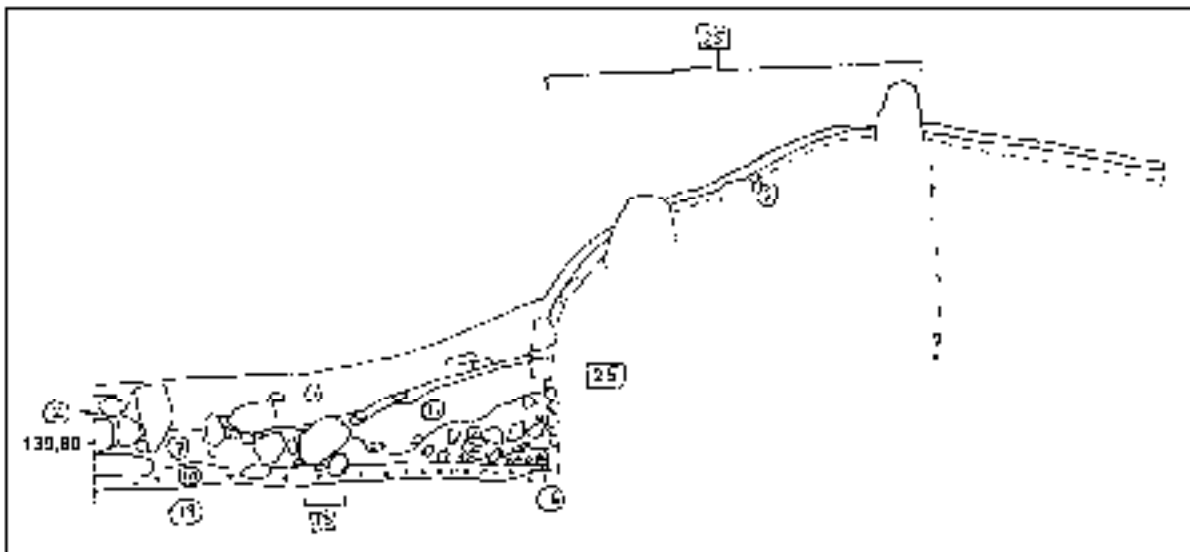

Fig 37 Profil mot norr i schakt II i hus I. Kontextbeskrivningar se bilaga 3.

Tre schakt grävdes i hus I. I den östra källaren grävdes schakt II, schakt IV grävdes över vallen på utbuktningen i nordväst och i botten av den runda källargropen grävdes schakt V. Schakt II var ca 5,5x2,5 meter stort, schakt IV 3x2 meter och schakt V slutligen endast 1 m² stort. Sammanlagt undersöktes därmed ca 21 m² i hus I, men av dessa grävdes egentligen bara 7 m² ner till steril botten. Schakt IV var bara en avtorvning av vallen och stensyllen runt den nordvästra källaren och större delen av schakt II bestod av en avtorvning av stensyll och källarvägg till den östra källaren. Endast 6 m² av schakt II låg inne i källaren, resten av schaktet berörde väggpartier eller områden utanför byggnaden.

Schakt II placerades strax innanför källaringången och upp över byggnadens östra gavel. Det låg ungefär mitt på den östra gaveln, något förskjutet åt söder. Schaktets placering avgjordes till stora delar av att här verkade vara relativt lite rasmassor. Två stora granar hade avverkats, men källarens inre var fyllt av rötter till de granar som växte över byggnaden. Rötterna var till stora besvär och fördröjde arbetet avsevärt.

Under en växthorisont av mossor, barr och torv (kontext 1) och en lös packning av rasade stenar (kontext 2), låg ett anrikningsskikt av gråbrun sand (kontext 6). På väggpartiet framkom den kallmurade muren till källaren (kontext 25), vilken var uppförd av 0,2-1,0 meter stora stenar lagda i sand. Murens inre var främst fylld av mindre stenar och lös sand, medan sanden var lerblandad i murens yttre. Här var stenarna dessutom större. Bredden från stensyllens yttre liv till källarmurens inre liv visade sig vara 2,3 meter sedan murens rasmassor slutligen tagits bort.

Sedan de lösa nedrasade stenarna i källaren plockats bort framkom en jämn yta med grå lerig sand och 0,1-0,3 meter stora stenar (kontext 7). På en del stenar fanns fläckar av ren lera. Detta lager slutade intill en rad kallmurade stenar (kontext 13), vilken var två-tre skift hög. Denna mur tolkades först felaktigt som källarens inre liv. Det visade sig senare att den låg 1,5 meter utanför det ursprungliga murlivet. Bakom denna "mur" saknades kontext 7 och fyllningen bestod här av sand och grus och mindre stenar (kontext 11 och 24). Den plana stenpackningen i kontext 7 och muren, kontext 13, gjorde att detta först tolkades som ett golv med tillhörande mur. Något golv- eller aktivitetslager fanns dock inte ovan kontext 7. Snarare var alltihop nedrasad murfyllning.

Under detta lager framkom ett svartgrått humöst sandigt lager med enstaka stenar (kontext 10), vilket låg ovan den sterila sanden (kontext 19) och utgjorde källarens äldsta golvlag. Detta golvlag låg även under "muren", kontext 13, och gick att följa under lager av nedrasade massor av sand och sten (kontext 11 och 24). I det äldsta golvet påträffades enstaka djurben, samt bitar av tegeflis (F27) och en hel del träkol. Här påträffades även ett järnfragment (F24), bränd flinta (F25). Det mest

Fig 38 Källarens inre murliv i schakt II. I schaktets botten in mot muren syns ett ljust område, vilket bestod av nedfallet kalkbruk.

förvånande fyndet var dock en bit glas (F23), sannolikt fönsterglas, kanske från ett blyinfattat fönster. Denna bit påträffades under ca 0,4 meter tjocka rasmassor av sand och sten intill källarmurens inre liv, varför det inte råder någon tvekan om att den kommer från källarens äldsta användningsfas. Några säkert daterande fynd framkom dessvärre inte.

Intill källarmuren fanns ovan golvet (kontext 10) en ca 0,3 meter bred remsa längs murlivet med kalkbruk (kontext 16). Enstaka bitar kalkbruk fanns även i kontext 10 i de delar som låg nära muren. Även på källarmurens nedre del förekom kalkbruk, framför allt i fogarna mellan de större stenarna (fig 38). Någon regelrätt murad mur var det dock inte frågan om. Muren bestod av stenar lagda i lerblandad sand och fogarna var tätade med mindre stenar, men utanpå dessa hade ett tunt lager kalkbruk smetats på för att ge källaren en jämn yta. Eftersom kalkbruk har svårt att fästa på ett sådant underlag, har den så småningom trillat ner och hamnat intill muren. Detta har skett medan källaren använts. Källargolvet låg på nivån +139,55 m ö h, vilket var ca 2,25 meter under nivån på stensyllens övre del. Källarmuren var bevarad till ca 1 meters höjd och har sannolikt varit närmare 2 meter hög. Man har alltså utan problem kunnat gå rak inne i källaren.

Schakt II visade att källaren hade ett äldsta jordgolv, kontext 10, samt att källarmuren varit kallmurad men haft putsade fogar med kalkbruk. Detta bruk har sedermera trillat ner och lagt sig ovan golvet. Därefter har källarväggen rasat och källaren har övergivits. Det som först tolkades som ett golv och ett murliv, kontext 7 och 13, var rasmassor från källarmuren.

Schakt IV grävdes 3x2 meter stort i det nordvästra hörnet av hus I, på toppen av den rundade vall som utgjorde begränsningen för halvrundeln i nordväst. Avsikten med schaktet var att torva av ytan och se om det gick att rensa fram en stensyll. Eftersom vallen utgjorde en halvcirkel, var det intressant att se hur grunden såg ut. Med tanke på att byggnaden varit uppförd i trä, framstår rundade byggnadspartier som svårförklarliga. Enstaka stenar stack upp genom torven. Under grästorven framkom mycket riktigt en svagt rundad rad med större stenar, 0,3-0,6 meter stora (kontext 42). Runt och mellan

dessa fanns mindre stenar. Toppen på denna stensyll låg på ca 141,40 m ö h, och dess bredd verkar ha varit ca 0,6 meter. I den västra delen av schaktet hade delar av syllen rasat ner. Vallen verkade vara uppbyggd av sand, grus och en del stenar, upp till 0,2 meter stora. Efter att stensyllen rensats fram avbröts undersökningen och efter dokumentation återfylldes schaktet. Den rundade stensyllen måste ha utgjort grund för en träbyggnad, eftersom spår av murning saknades. Runda träbyggnader är ovanliga och trä lämpar sig inte till att bygga runda hus. Möjligen har den halvcirkelrunda utbyggnaden varit uppförd i stavteknik, där resta plankor eller stockar utgjort vägg. Dessa har i så fall inte varit nedgrävda i vallen utan vilat på i en syllstock. Denna konstruktion känns dock aningen ostadig. Ett alternativ är att hörnet egentligen varit utformat som en månghörning, med korta, raka syllstockar som fungerat som grund för ett timrat trätorn. Då borde även stensyllen ha bestått av flera korta "raka" sträckor. Att så varit fallet gick emellertid inte att konstatera i schakt IV, kanske eftersom schaktet var relativt litet, eller på att stensyllen var skadad i den västra delen. Stensyllen i denna del (kontext 42) var också betydligt klenare än stensyllen till övriga delar av huset (kontext 41). Genom schakt V kunde det dock konstateras att byggnades nordvästra del med största sannolikhet var sekundärt tillkommen.

Schakt V grävdes i botten av den nordvästra källargropen. Eftersom källargropen hade mycket branta väggar och rikligt med rasade stenar i botten, grävdes schaktet bara 1 m² stort. Avsikten var att se om det gick att fastställa vilken funktion som denna källargrop haft. Det visade sig att det inte gick att finna några tecken på aktiviteter i form av avsatta lager i gropen. Ovan den sterila sanden, som låg på ca 139,00 m ö h, fanns dels ett lager med grå sandig jord och mycket sten, upp till 0,6 meter stora (kontext 17) och dels brunröd, humusblandad sand (kontext 18). Båda lagren utgjorde med största sannolikhet nedrasad mur och väggfyllning. Något avsatt golvlager fanns inte i källargropen, inte heller visade sig lagren vara vattenavsatta eller vattenpåverkade. Botten i källargropen låg ca 0,55 meter lägre än botten i den östra källaren. Frånvaron av avsatta lager gör att man kan ifrågasätta om denna källargrop använts någon längre tid, eller egentligen kommit till användning överhuvudtaget. Sannolikt är denna, och därmed även hela den nordvästra utbyggnaden, just ett sekundärt tillkommet byggnadselement. I jämförelse kan påminnas om att det i den östra källaren fanns ett ca 0,10-0,15 meter tjockt avsatt golvlager (kontext 10).

Hus I framstår därmed ursprungligen som en timrad fyrkantig byggnad, 13x11 meter stor, med en källare under husets östra del. De inre måtten på källaren var ca 8x8 meter. Det sammanlagda utrymmet i huset var således en källare på ca 64 m² med en ovanvåning på 143 m². Det sammanlagda utrymmet var således strax över 200 m². Ingången till källaren låg i husets sydöstra del. Över denna källare fanns troligen ett rum som omfattade hela byggnaden. Var ingången till den övre våningen legat är oklart, men den har sannolikt legat på den södra långsidan, kanske i form av en svalgång, eller på den östra gaveln i anslutning till hus II. Att ingången legat på nordsidan verkar osannolikt med tanke på den blockiga terrängen åt detta håll. Några synliga spår efter en eldstad finns inte i hus I. En sådan kan ha legat i det nordvästra hörnet, men förstörts i samband med att huset i ett senare skede utvidgats med ytterligare en källargrop, vilken dock sannolikt inte haft något med husets ursprungliga funktion att göra. Den kraftiga grundmuren i källaren gör det möjligt att huset kan ha varit uppfört i flera våningar. Storleken, konstruktionen och läget gör det helt klart att byggnaden var gårdens huvudbyggnad. Det bör noteras att huset inte täcktes av kraftiga brandlager, varför det inte verkar ha förstörts av eld. Snarare verkar platsen ha övergivits.

Jordprovet från källargolvets innehöll en hel del makrofossilt material, bl a sädesfrön av korn och vete. Dessutom fanns en dominans av ängsväxter vilket visar att ekonomin baserats på boskapsskötsel, samt att införsel av ängsväxter för djurfoder har förekommit (se bilaga 5). I detta prov framkom också enstaka små "sprutslag", små slaggkulor 1-5 mm i diameter, vilka bildas i samband med bearbetning av järn. Det visar att smide förekommit på gården. Var detta ägt rum eller i vilken omfattning det skett är inte klarlagt, men sannolikt har det varit produktion för att täcka gårdens egna behov.

För att datera hus I ¹⁴C-analyserades två träkolsprover, ett från källarmuren, kontext 25, (Lu-4647) och ett från golvlagret, kontext 10, (Lu-4646). Analysen visade att källaren, med ett sigmas kalibrering var uppfört mellan 1030-1220, med två sigmas kalibrering mellan 990-1280, medan golvlagret i källaren avsatts mellan 1300-1470 (ett sigma) respektive 1280-1530 (1560-1630) (två sigma). En trolig tolkning

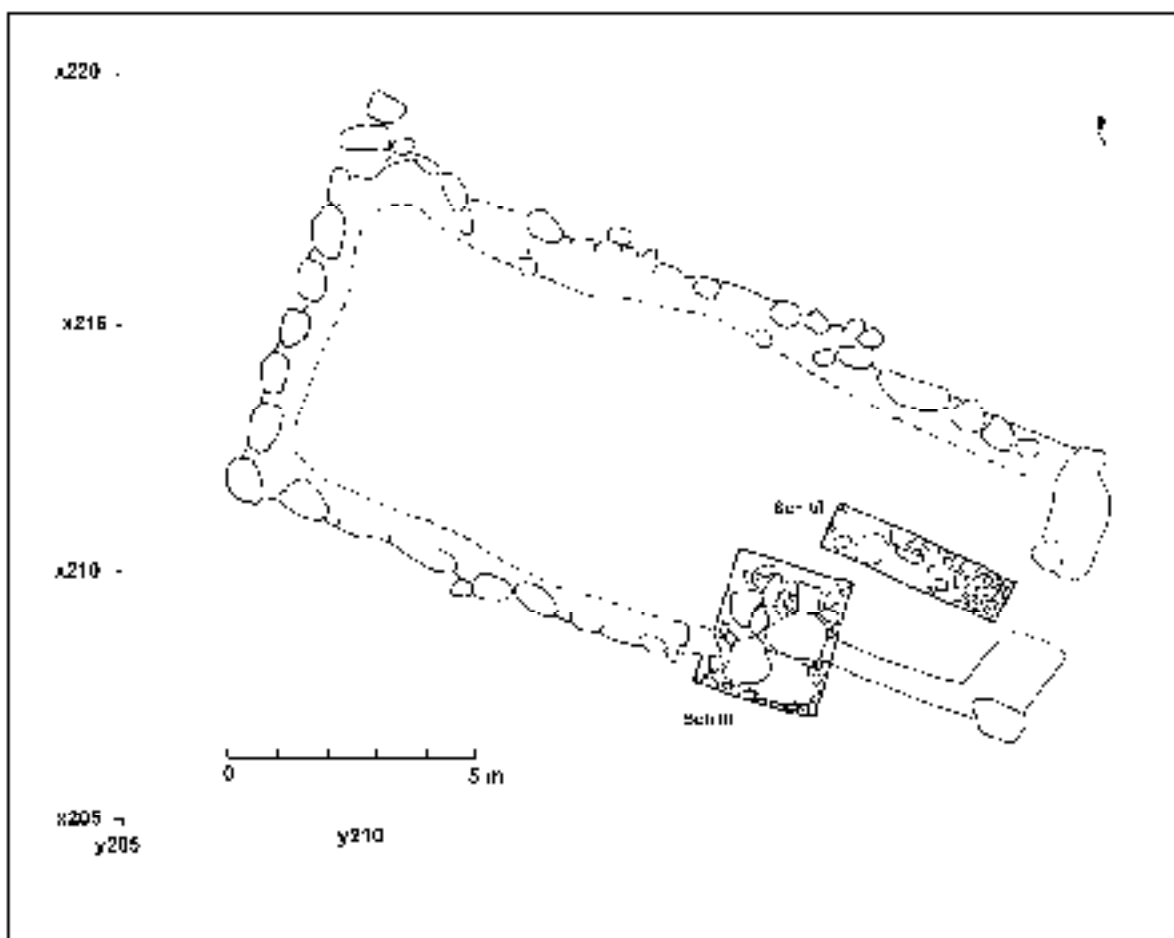

Fig 39 Plan över hus II och schakt III och VI.

är att huset uppförts och använts under 1200-talets senare del och en bit in på 1300-talet.

Hus II- "kyrkan"

Hus II låg strax öster om hus I. Huset var orienterat i öst-västlig riktning, dock något förskjutet åt nordväst-sydost. Det var 17 meter långt och indelat i två tydliga avdelningar, vilket gav byggnaden formen av en kyrka med långhus och ett smalare, rakt avslutat kor (fig 39). "Långhuset" var 11,5x7,5 meter stort, medan "koret" var 5,5x6 meter stort. Byggnaden framträdde tydligt med en kraftig, övertorvad stensyll (kontext 15). Den östra gaveln och delar av den norra långsidan framträdde som övertorvade vallar. Inne i byggnaden avjämnades stensyllen av en sluttande vall. Undersökningen i schakt III, visade senare att det på syllens insida låg en packning av mindre, delvis skörbrända stenar och jord (kontext 47).

Stenarna i syllen var stora, framför allt på byggnadens södra sida. Storleken varierade mellan 0,5-1,25 meter. På den södra sidan var de synliga stenarna mellan 0,8-1,5 meter stora, med två undantag. Eftersom byggnaden låg på kanten av samma höjdsplatå som hus I, var höjdskillnaden mellan stensyllens ovansida och den utanför liggande markytan mellan 0,5-0,6 meter på husets södra sida, mot 0,25-0,5 meter på de övriga. Överlag hade byggnaden den klart kraftigaste och mest markerade grunden av alla hus på platsen. Huset hålls fritt från sly av markägaren. I "triumfbågen" står ett flera meter högt träkors, vilket restes av biskop Staedner i Växjö 1938 vid en minneshögtid för socknens äldsta kyrka. Därefter har friluftsgudstjänster hållits på platsen vid ett flertal tillfällen. Att byggnaden varit en kyrka, åtminstone i senare tider, råder det därför inget tvivel om.

Någon tydlig huvudingång i byggnaden gick inte att se, men på norra sidan, ca 2,75 meter från den västra gaveln, finns ett ca 1 meter brett "hål" i stensyllen vilket kan ha varit en ingång. Ett liknande hål i grunden fanns i den östra gaveln, i korgaveln. Här var öppningen ca 1,5 meter bred. Däremot

Fig 40 Övergången mellan "långhuset" och "koret" i schakt III. Notera stenpackningen på syllens insida. Foto från öster.

verkar det inte troligt att en ingång funnits på husets sydsida. På grund av den stora höjdskillnaden från markytan upp till stensyllen, borde här ha funnits en trappsten för att underlätta att man tog sig in i huset. Någon sådan fanns dock inte.

Två schakt grävdes i hus II, schakt III som var 3x2,5 meter stort grävdes på husets sydsida, i övergången mellan långhuset och koret, med avsikt att studera detta, samt att se om något fundament till ett eventuellt sidoaltare fanns här. Strax intill grävdes schakt VI, 8 meter långt och 1 meter brett. Schaktet lades mitt i koret och avsikten var att försöka spåra ett altarfundament.

Schakt III låg så att det både täckte delar inne i byggnaden och utanför den samma (fig 39). Utanför byggnaden framkom under grästorven en tät stenpackning (kontext 27) av 0,1-0,2 meter stora stenar, intill stensyllen. Stenpackningen hade antagligen lagts för att skapa en jämn yta utanför huset och kan också ha fungerat som droppränna. Under denna låg ett lager med gråbrun mullblandad sand (kontext 36), sannolikt en äldsta markyta. Inne i byggnaden framkom under grästorven ett lager med brun svagt humös mylla (kontext 20). Här fanns också en hel del sten. Intill stensyllen låg (under kontext 20) en kompakt packning av 0,1-0,4 meter stora stenar, av vilka en hel del var skörbända (kontext 47) (fig 40, 41). Stenpackning var vid byggnadens stensyll upp till 0,4 meter tjock, för att sedan slutta och upphöra ungefär 0,75 meter innanför stensyllen. Den kunde anas under torven runtom husets insida och en liknande konstruktion framkom även i hus III (se nedan). Stenpackningen kan ha fungerat som underlag för ett trägolv, eller som en mullbänk. Att en hel del av stenarna var skörbrända kan tyda på att byggnaden brunnit. Något brandlager kunde dock inte iakttas, varken i schakt III eller VI. Stenpackningen var lagd direkt ovan den äldre markytan (kontext 36). Även denna innehöll ett flertal stenar. Bland annat stack ett stort antal markfasta stenar upp ur den sterila moränen.

Fynden i schakt III bestod främst av spikar och spikfragment, men även en del andra järnföremål påträffades. Dessa var dock starkt fragmentariska och förrostade. Sammanlagt påträffades ett 30-tal spikar och spikfragment i schakt III, däribland två kopparspik. De flesta spiken framkom i kontext 36,

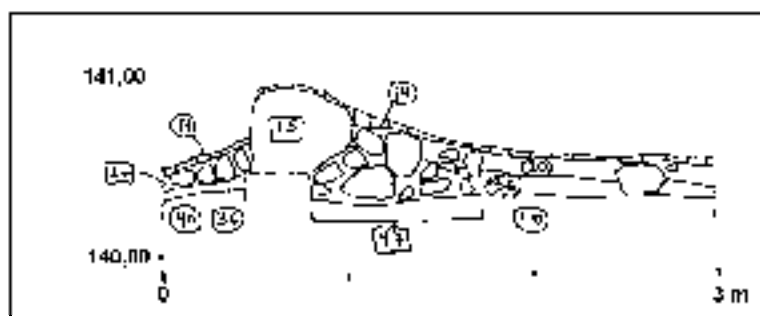

Fig 41 Profil mot väster i schakt III. Kontextbeskrivningar se bilaga 3.

men en del av dessa borde rätteligen hänföras till kontext 47. Att det fanns fynd i kontext 36 visar att det förekommit viss aktivitet på platsen innan huset uppfördes. Möjligen kan en del fynd vara ett resultat av en viss terrängutjämning inför husbygget. I kontext 20 påträffades även en bit av ett skal till en flodpärlmussla (F44).

De stora syllstenarna till grunden, kontext 15, var för stora för att kunna flyttas, men det gick att ana att de delvis lagts på ett underlag av mindre stenar. Träkol för ¹⁴C-datering plockades i kontext 36, inne under en av de stora syllstenarna i schaktet. Inne i hörnet i övergången långhus/kor, fanns ett område med bränd lera och träkolsbitar, ca 0,15-0,20 meter stort. Jorden var här lerblandad. Denna "anläggning" (kontext 37) var högst 0,1 meter djup, men kan eventuellt ha varit botten av ett stolphål, för en stolpe som stått genom stenpackningen inne i hörnet.

Utifrån schakt III gick det inte heller att helt säkert avgöra om förändringen i byggnadens bredd vid övergången mot koret var ursprunglig eller berodde på en senare förändring eller tillbyggnad. En ledtråd kan möjligen vara att det på husets utsida, i långhussyllens omedelbara förlängning, fanns en mycket stor markfast sten som stack upp något ur den sterila moränen. Rent byggnadstekniskt borde denna sten ha kunnat funderat alldeles utmärkt som underlag för en stensyll. Att bygga till ett hus ca 1 meter smalare, (eller 1 meter bredare om kordelen är äldst) verkar inte heller funktionellt. Vid en tillbyggnad måste det vara enklare att förlänga en byggnad utan att ändra dess bredd. Tolkningen blir därför att byggnaden medvetet fått den kyrkoform den onekligen har. Något fundament för ett eventuellt sidoaltare kunde inte påvisas i schakt III. Ett sådant kan naturligtvis ha stått på ett enkelt träbord.

Inte heller i schakt VI gick det att påvisa ett fundament till ett altare (fig 39). Under grästorven fanns här brunsvart och brun humusblandad jord (kontext 23 (= kontext 20 i sch III), kontext 26 (=kontext 36 i sch. III)). Även här framkom en hel del järnföremål, bl a sex spikar. I schaktets sydöstra hörn framkom ett stolphål eller en grop (kontext 28), vilket var fyllt med brun, något humös sandig jord (kontext 26). Anläggningen, som endast delvis undersöktes, var ca 0,8 meter lång och minst 0,4 meter bred. I anläggningen påträffades fyra spikar (F67). Den låg ca 0,5 meter från korets östra gavel och något förskjutet åt söder räknat från korets mittaxel. Om anläggningen hörde ihop med byggnaden är oklart.

I schakt VI framkom en hel del sten, både sådana som låg lösa och sådana som var markfasta och stack upp ur moränen. Någon jämn stenlagd yta fanns dock inte. Det gick inte heller att se att några av stenarna skulle ha ingått i ett altarfundament. Visserligen kan det inte uteslutas att så har skett, men "stenrikedomen" i schaktet omöjliggör en sådan tolkning.

Fynden i hus II inskränkte sig sålunda främst till järnföremål, huvudsakligen spikar, sammanlagt ca 40 stycken. Möjligen kan dessa höra ihop med att byggnaden haft ett trägolv. I schakt III framkom även två kopparspikar, delar av kopparbleck och något som tolkades som kopparsmältor eller kopparslag (F41, F42, F60). Sannolikt kommer detta från nedsmälta kopparföremål. Några "liturgiska" föremål som bekräftar att byggnaden var en kyrka påträffades inte.

Tolkningen av hus II som en kyrka eller snarare gårdskapell, vilket redan Vejde var inne på, får dock kvarstå (Vejde 1926). Byggnaden som är ca 110 m² stor, har den för kyrkor karaktäristiska formen med långhus och smalare, rakt avslutat kor. Undersökningen visade att denna form högst sannolikt var medvetet utlagd redan från början. Dessutom ligger huset i den rätta orienteringen, i öst-västlig riktning, om än med en viss förskjutning. Detta förekommer även hos andra kyrkor. Några konkreta

bevis för kyrkofunktionen, som liturgiska föremål, eller gravar, framkom inte, men den undersökta ytan är å andra sidan liten. Att några altarfundament inte påträffades kan förklaras med att dessa var av trä. Av de kriterier som bör vara uppfyllda för att en byggnad ska kunna tolkas som kyrka, till vilka kan räknas byggnadens form, orientering, förekomst av liturgiska föremål, gravar och kyrkogård, är de två första uppfyllda. Några spår av en eventuell kyrkogårdsmarkering finns inte synlig ovan mark och plats för en egentlig kyrkogård saknas också. I väster ligger hus I, gårdens huvudbyggnad, i norr vidtar ett område med blockig terräng och i söder ligger gårdsplanen. Någon sockenkyrka kan det sannolikt inte röra sig om, däremot ett gårdskapell. Därför har någon kyrkogård heller aldrig funnits.

Sambandet mellan medeltida, framför allt tidigmedeltida storgårdar och kyrkor är välkänt på flera håll i Skandinavien (se ex Callmer 1992). Ibland har dessa gårdskyrkor utvecklats till sockenkyrkor, i andra fall har de försvunnit. På större medeltida borgar fanns många gånger ett kapell. I de fall då kombinationen kyrka/storgård uppmärksammas, har gården ofta legat väster om kyrkan. Detta är även fallet på Agundaborg. Gårdskapell av denna typ har sannolikt saknat begravningsrätt, varför frånvaron av gravar och en kyrkogårdsmarkering inte är konstig. Att tolka hus II som en gårdskyrka/-kapell, är alltså inte alltför djärvt. Det enda som verkar märkligt är byggnadens storlek. Storleksmässigt motsvarar hus II en "allmän" småländsk sockenkyrka.

För att datera huset ¹⁴C-analyserades två träkolsprover från kontext 36, det äldsta "utfyllnadslagret" under huset. Det ena provet togs under en av de stora syllstenarna. Provet (Lu-4648) gav sannolikt en något för "gammal" datering. Med ett sigmas kalibrering blev dateringen (780-790) 820-1030, med två sigma 690-1160. Sannolikt representerar träkolet en tidigare röjning eller brand på Brånanäset. Det andra provet gav med ett sigma en datering till 1000-1190 och med två sigma till (890-920) 950-1270 (Lu-4649). Att båda proven gav äldre dateringar än hus I, kan förklaras av att träkolen i båda fallen kom från lager under själva grunden, varför de faktiskt inte behöver datera själva huset utan någon äldre aktivitet. Eftersom hus I och II ligger på en rak linje och tillsammans bildar en arkitektonisk helhet, är det troligt att de är uppförda i samtidigt. Förekomsten av tegel i hus I visar att detta omöjligt kan ha skett före 1200. En datering till 1200-talet och då dess senare del även för hus II är alltså sannolik. Detta motsägs inte heller av de gjorda ¹⁴C-analyserna.

Hus III

Tjugo meter söder om hus II låg hus III. Det var ca 17 meter långt och ca 10 meter brett och troligen indelat i två rum, vardera med ingång i väster (fig 42). Huset låg närmast i nord-sydlig riktning och i vinkel mot den husrad som utgjordes av hus I och II. Mellan hus III och II låg den så kallade "klockstapeln" (se nedan). Den västra långsidan på hus III, låg nästan exakt i linje med den östra gaveln på hus II och hus III bildade en rät vinkel mot hus I och II. I terrängen öster om byggnaden fanns flera markfasta stora block. Över byggnaden växte flera stora granar. Schaktets placering bestämdes delvis av trädens läge.

Byggnaden framträdde som en tydlig husgrund med stensyll (kontext 43), som delvis var övertorvad så att grunden framträdde som en vall. Stenarna i syllarna var 0,4-1,0 meter stora. Framförallt i husets nordöstra hörn var grunden kraftigt övertorvad. Något spår av röse var inte synligt. På husets västra sida kunde två eventuella dörröppningar skönjas. De framträdde båda som "öppningar" i stensyllen. Den södra var tydligast och låg ca 2,5 m från det sydvästra hörnet på byggnaden och var ca 1,5 meter bred. Den norra var mer otydlig, ungefär 1 meter bred och låg cirka 2,25 meter från det nordvästra hörnet. För att klargöra huruvida det rör sig om dörröppningar måste ytterligare undersökningar genomföras. I husets mittaxel, men förskjutet åt väster syntes en grop, ca 1,5 meter i diameter och 0,3 meter djup.

Ett schakt, schakt I, grävdes vinkelrätt genom byggnaden. Det placerades i husets mitt, bland annat utifrån trädens placering, men även för att se om huset hade en central mellanvägg, vilket visade sig vara fallet. Schaktet lades också så att det skulle beröra den ovannämnda gropan. Schaktet grävdes 13 meter långt och 1 meter brett. Dessutom grävdes en 3 meter lång vinkel åt söder i husets mitt. Sammanlagt undersöktes 16 m² i hus III. Marken utgjordes här av ren sand, täckt av en tät matta av trädrötter och mossor.

Lagerföljden i huset var relativt okomplicerad. Under markhorisonten av rötter och mossor fanns ett

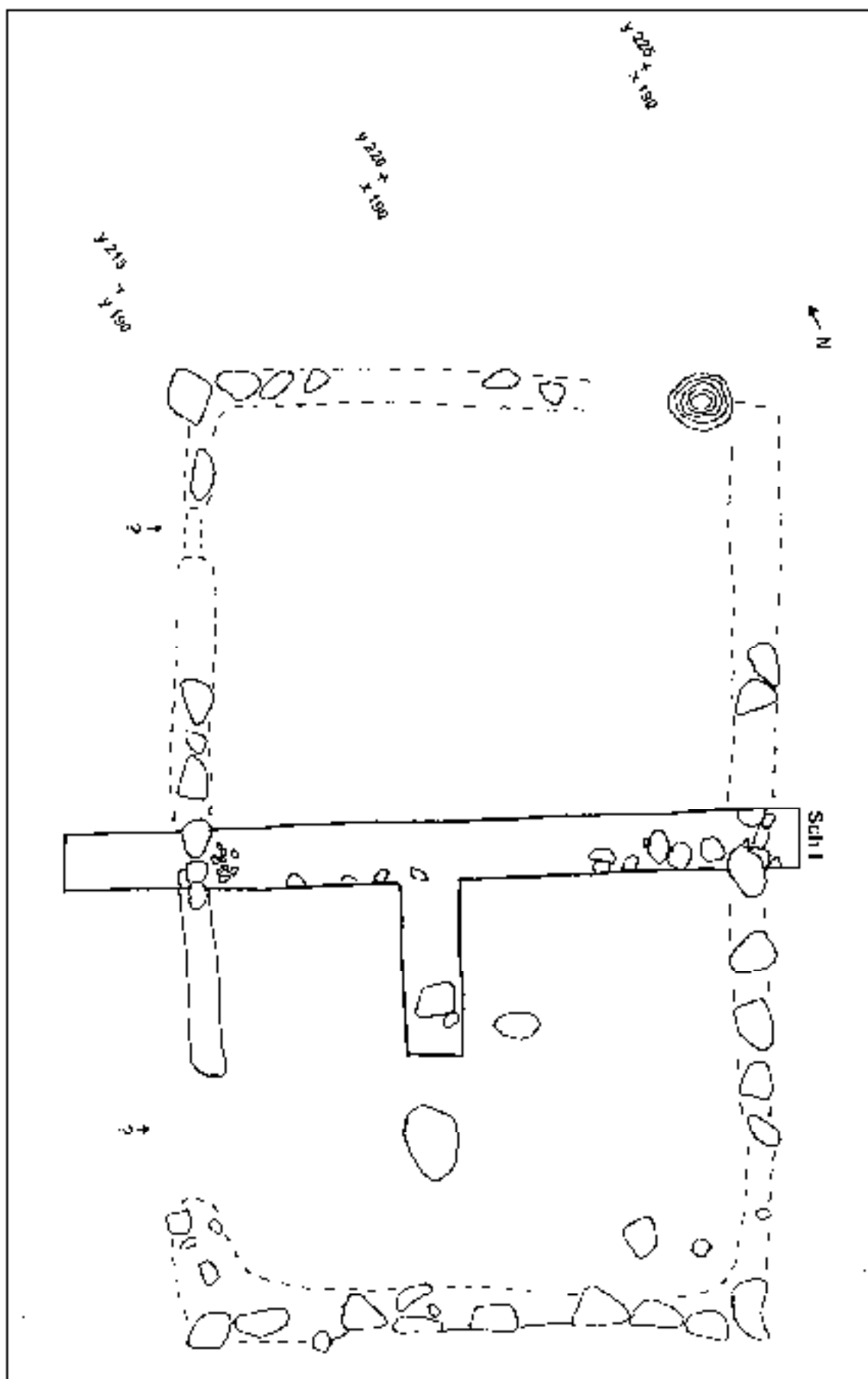

Fig 42 Plan över hus III och schakt I.

lager av gråsvart urlakad och nedbruten mylla (kontext 4). Under detta fanns ett lager med rödbrun sandig mylla (kontext 5), i vilket de flesta fynden framkom. Detta lager var genomgrävt av den tidigare omtalade gropen, vilken var fylld med ett tjockt lager av sotig sand (kontext 9). Gropen var ca 0,85 meter djup. Vilken funktion gropen haft är oklart. Möjligen rör de sig om en förrådgrop. Den sotiga sanden innehöll mycket träkol och bredde även ut sig över kontext 5 i området öster och söder om gropen. Intill stensyllen (kontext 43), fanns både i väster och en öster en packning av mindre stenar, 0,1-0,3 meter stora (kontext 44), vilka packats mot de stora syllstenarna. Precis som i hus II var en del av dessa stenar skörbrända. I anslutning till den västra syllen påträffades stora bitar hårt bränd lera i kontext 44.

I den södra kanten av schaktet framkom en rad med större stenar, mellan 0,3-0,5 meter stora (kontext 45). Tätast låg de i den östra delen av schaktet, i den västra låg de med 0,2-0,6 meters mellanrum. Raden låg nästan vinkelrätt mot stensyllen till huset, men skevade åt söder i den västra delen. Trots det bör stenarna vara underlag till en mellanvägg i hus III, som därmed bör ha varit indelat i minst två rum, sannolikt med varsin ingång. De båda rummen var nästan lika stora, med det norra som något större, ca 8 meter brett, mot ca 7,5 meter för det södra.

I schaktets vinkel åt söder var lagerföljden likartad som i schaktet i övrigt. Längst i söder framkom en mindre stenpackning (kontext 39), vilken begränsades åt norr av en större flat sten. Nivån på denna sten motsvarar nivån på flera av stenarna i mellanväggen, varför denna sten kan ha fungerat som en underliggare till ett trögolv. Strax söder om slutet av denna vinkel på schaktet låg en större markfast sten, vars nivå låg ca 25 cm högre än stenarna i mellanväggen och i nivå med stenarna i byggnadens stensyll. Om denna del av huset haft trögolv, måste det ha legat lägst på nivån ca 139,70, d v s ca 0,4 m över dagens markytan. I annat fall har denna markfasta sten stuckit upp genom golvet.

Fyndmaterialet i schakt I låg framför allt i kontext 5 och 9, vilka båda sannolikt hade med husets användning att göra. Fynden utgjordes främst av olika järnföremål bl a en hel del spik. Bland järnföremålen påträffades fragment av tre nycklar (F2, F3, F19). Vidare hittades enstaka flintavslag, brända ben och bränd lera. I kontext 44 hittades bland den brända leran även en bit bränd lera ornerad med linjer. Några daterande fynd framkom inte.

Hus III framstår som en stor byggnad, indelat i två rum med vardera en ingång. Båda ingångarna vätter ut mot den stora gårdsplan som legat väster om hus III och söder om hus I. Huset var ca 170 m² stort, fördelat på två lika stora rum. Några spår efter spisröse kunde inte ses, vilket gör husets karaktär av förrådshus tydligare. Huruvida den stenpackning som fanns innanför stensyllen var rester av en mullbänk är oklart. Snarare verkar det vara en konstruktionsmässig detalj. De låga fosfathalterna talar emot att byggnaden skulle ha fungerat som stall eller fähus. Husets södra rum kan ha haft ett trögolv en bra bit ovan dagens markyta, vilket inte passar ihop med en funktion som stall/fähus.

Två träkolsprov från huset ¹⁴C-analyserades, båda från kontext 5. Det ena plockades mellan stenarna i stensyllen i husets östra del, medan det andra togs under syllstenarna i den östra syllstensraden. Det första provet (Lu-4650) gav med ett sigma en datering till (1040-1090) 1120-1280 och med två sigma 1010-1300. Det andra provet (Lu-4651) gav på motsvarande sätt dateringar till 1250-1400 respektive 1160-1430. Osäkerhetsmarginalerna är som synes stora även här, men även detta hus tillhör sannolikt 1200-talets andra hälft. Vad som talar för detta är att hus III tillsammans med hus I och II bildar en arkitektonisk helhet och bildar en vinkelbyggd gård. Detta antyder att alla husen på gården bör ha tillkommit, eller planerats vid ett och samma skede.

”Klockstapeln”

Mellan hus II och III ligger det som enligt Vejde skulle ”kunna” vara underlaget till en klockstapel (Vejde 1926:178) (fig 32). Huruvida det rör sig om en klockstapelgrund är dock mycket osäkert. Anläggningen ligger 5 meter söder om kordelen av hus II och 5 meter norr om hus III. Området mellan ”klockstapeln” och hus III är fullt med markfasta större stenblock som försvårar passagen mellan byggnaderna. Även öster om anläggningen fanns spridda större markfasta block.

Anläggningen, som framträder tydligast i sin västra del, är ringformig, ca 10 meter i diameter. Den västra delen framträder som en ca 2,5 meter bred, rundad vall, innanför vilken det finns en fördjupning, ca 6 meter i diameter. I denna ligger två stora markfasta block. Nivån på dessa block är högre

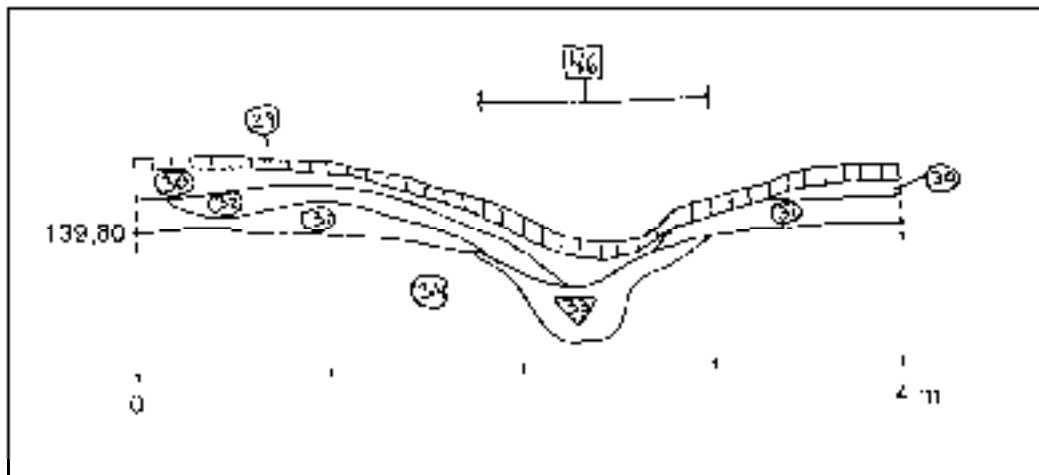

Fig 43 Profil mot öster i schakt VIII, genom diket.

än nivån på den kringliggande vallen. I norr och öster försvinner vallen när terrängen höjer sig något och någon klar avgränsning kan inte ses, vare sig åt norr eller öster.

Någon undersökning gjordes inte av anläggningen, men sondningar med geologspjut genom vallen visade att denna var uppbyggd av sand och grus. Några spår av kulturlager eller kulturpåverkad jord fanns inte i eller runt anläggningen enligt de slumpvisa sondningar som gjordes. Några stenar som kunnat fungerat som underlag för en klockstapel var inte synliga.

Anläggningen ger inte intryck av att vara anlagd med någon större omsorg och kan knappast ha utgjort grund för en klockstapel, knappast heller för någon annan byggnad. Snarare ger lämningen intryck av att vara en samling uppgrävda massor runt två större markfasta block. En mer sannolik tolkning är att det är resultatet av ett försök att gräva bort sand, för att sedan kunna ta bort de stora blocken i mitten. Av någon anledning har detta inte fullföljts.

Övriga anläggningar och schakt

Strax nedanför det nordvästra hörnet på hus I löpte ett dike 8 meter i nordvästlig riktning, innan det böjde av åt norr och fortsatte ytterligare 10 meter innan det grundade upp (kontext 46) (fig 32). Ungefär 0,5 meter norr om dikets slut fanns en närmast cirkelrund grop, ca 0,8 meter i diameter och 0,75 meter djup. Kanterna var raka, men gropen hade inte stensatta väggar. Sondning i botten av gropen visade ingen förekomst av några kulturlager alls. Under nedrasade löv och pinnar framkom steril sand. Även i dikets södra ände, invid hus I, fanns antydningar om att det kunde finnas en grop. Enligt markägaren har både diket och gropen blivit allt tydligare under de sista tio åren. Tidigare har det inte varit synligt. Marken har varit hos samma ägare i flera generationer.

För att försöka klargöra dikets konstruktion grävdes ett schakt, schakt VIII, 5,25 meter långt och 0,5 meter brett genom dikets södra del, ca 4 meter från dess södra ände. Schaktet visade att dikets botten var fylld med brun sand med enstaka mindre stenar och träkolsfragment (kontext 33) (fig 43). Botten av schaktet låg ca 0,8 meter under dagens markyta, på 139,00 m ö h, d v s på samma nivå som botten i den mindre, sekundära, källargropen inne i hus I. På ömse sidor av diket fanns rester efter de uppkastade massor som bildade en liten vall längs med diket (kontext 32). Några spår efter att diket haft någon form av träskoning kunde inte ses. Några direkta spår som visar konstruktionens funktion hittades inte. Inte heller det jordprov för makrofossilanalys som togs i dikets botten innehöll något material. Vilken funktion diket haft är oklart. Då det ansluter till den sekundära utbuktningen av hus I, verkar det sannolikt att de båda konstruktionerna hör samman och att diket inte haft med husets ursprungliga funktion att göra.

Ungefär 10 meter norr om hus I, (vid koordinaterna x240 y191-192) grävdes ett 2x1 meter stort schakt, schakt VII. Schaktet grävdes i det område som hade allra högst fosfathalt enligt fosfatkarteringen. Undersökningen gjordes för att kontrollera vad de förhöjda fosfaterna representerade. I området fanns mycket rikligt med markfasta block. Några fynd eller spår efter kulturpåverkad jord

gjordes inte. Under torven och mossan framkom endast rödbrun sand. Resultatet visade att de förhöjda fosfaterna representerade ett område dit gårdens organiska hushållsavfall förpassats, en plats där man tömt "slaskhinken".

Fyndmaterialet

Fynden har registrerats på samma sätt som på Källarholmen. Sammanlagt har 84 fyndnummer registrerats med totalt 219 föremål eller fragment av föremål. Fyndmaterialet bestod framför allt av olika typer av järnföremål. Totalt påträffades ca 2,25 kg järn, av vilket ca 1,1 kg kom i de sammanlagt 49 m² som undersöktes (22 gram per m²), medan resterande 1,15 kg påträffades med hjälp av metalldetektor. Det område som täcktes in med hjälp av detektor var ca 600 m². Största delen av järnföremålen är spikar och spikfragment. Sammanlagt framkom ett 50-tal. Bland järnföremålen märks vidare ett par fragment av nycklar (F2, F3, F19, F 70), ett par dörrstaplar (F69, 71), vilka båda påträffades i hus III, samt en hästsko, en s k toffelsko (F76). Denna påträffades på gårdsplanen mellan hus I och III och är en typ av hästsko som grovt kan dateras till perioden 1300-1500. Andra fynd som kan nämnas är skalet av en flodpärlmussla som påträffades i hus II, samt det fragment av fönsterglas som hittades i källaren till hus I (F23).

Fyndmaterialet är rätt intetsäggande och består framför allt av byggnadsmaterial. Detta gör att man anar att gården övergavs under "ordnade former" och att man tagit med sig större delen av de husgeråd och inventarier som funnits. Glasfyndet är viktigt då det genom sin närvaro visar att invånarna på gården haft de ekonomiska möjligheterna och de rätta kontakterna för att införskaffa en sådan lyxprodukt. Under medeltiden är glasföremål ovanliga i Skandinavien och fönsterglas förekom uteslutande i kyrkor eller hos det översta skiktet i samhället. Den nyligen undersökta kungsgården i Borg i Östergötland är ett av få exempel på en plats där medeltida fönsterglas påträffats i ett agrart sammanhang (Lindeblad & Nielsen 1997). Vidare bör den totala frånvaron av keramik noteras. Att det under senmedeltiden så vanliga yngre rödgodset inte påträffades visar tillsammans med ¹⁴C-dateringarna att gårdens brukningstid ligger före 1400. Förekomsten av tegelflis i golvlagret i hus I visar samtidigt att brukningstiden måste ligga efter 1200.

Sammanfattande tolkning av undersökningen på Agundaborg

Undersökningen av Agundaborg har lett fram till följande hypoteser. Det bör precis som i fallet med Källarholmen betonas att endast en mycket liten del av anläggningen är undersökt, varför det naturligtvis finns en hel del oklarheter i nedanstående tolkning.

Det verkar som om gården etableras på Brånanäset under 1200-talets andra hälft. I ett senare skede, oklart när, har en sekundär källargrop grävs i huvudbyggnadens nordvästra hörn. Denna verkar dock inte ha haft med gårdens ursprungliga användningsperiod att göra, utan detta har sannolikt skett efter det att gården övergivits. Dateringarna från de olika husen, samt inte minst gårdens struktur, där hus I och II ligger på rad med hus III i en rät vinkel åt söder, antyder att gårdsbyggnaderna bör ha uppförts vid ett och samma tillfälle. Gårdens planform bildar en arkitektonisk helhet, vilket avslöjar en medveten plan som bör innebära att gården uppförts i ett svep. Något som också bör noteras när det gäller gårdens struktur är dess "öppna" struktur. Någon vallgrav som avskiljer gården från fastlandet eller som utestänger besökare som på Källarholmen finns inte. Några fortifikatoriska funktioner eller avsikter kan alltså inte spåras bakom Agundaborg. I sin översikt över medeltida borgar i Sverige anser Christian Lovén också mycket riktigt att Agundaborg inte kan betraktas som befäst ur militär synvinkel. Läget på holmen kan i sig inte ses som en försvarsåtgärd, eftersom denna är alltför stor för att kunna försvaras, annat än av mycket stora styrkor (Lovén 1996:463). Denna "öppna" struktur gör att Agundaborg långtifrån liknar typbilden av en medeltida borg. Snarare gör den öppna, oförsvarade strukturen att gården liknar 1200-tals palatsen Alsnö hus och palatset i Vadstena, vilka i sitt äldsta skede inte hade några försvarsanordningar att tala om, utan framför allt utgjorde obefästa kungliga residens (Lovén 1996:104ff). Agundaborgs icke-fortifikatoriska utseende talar också för att anläggningen tillkommit före det stora borgbyggandet tar fart på 1300-talet.

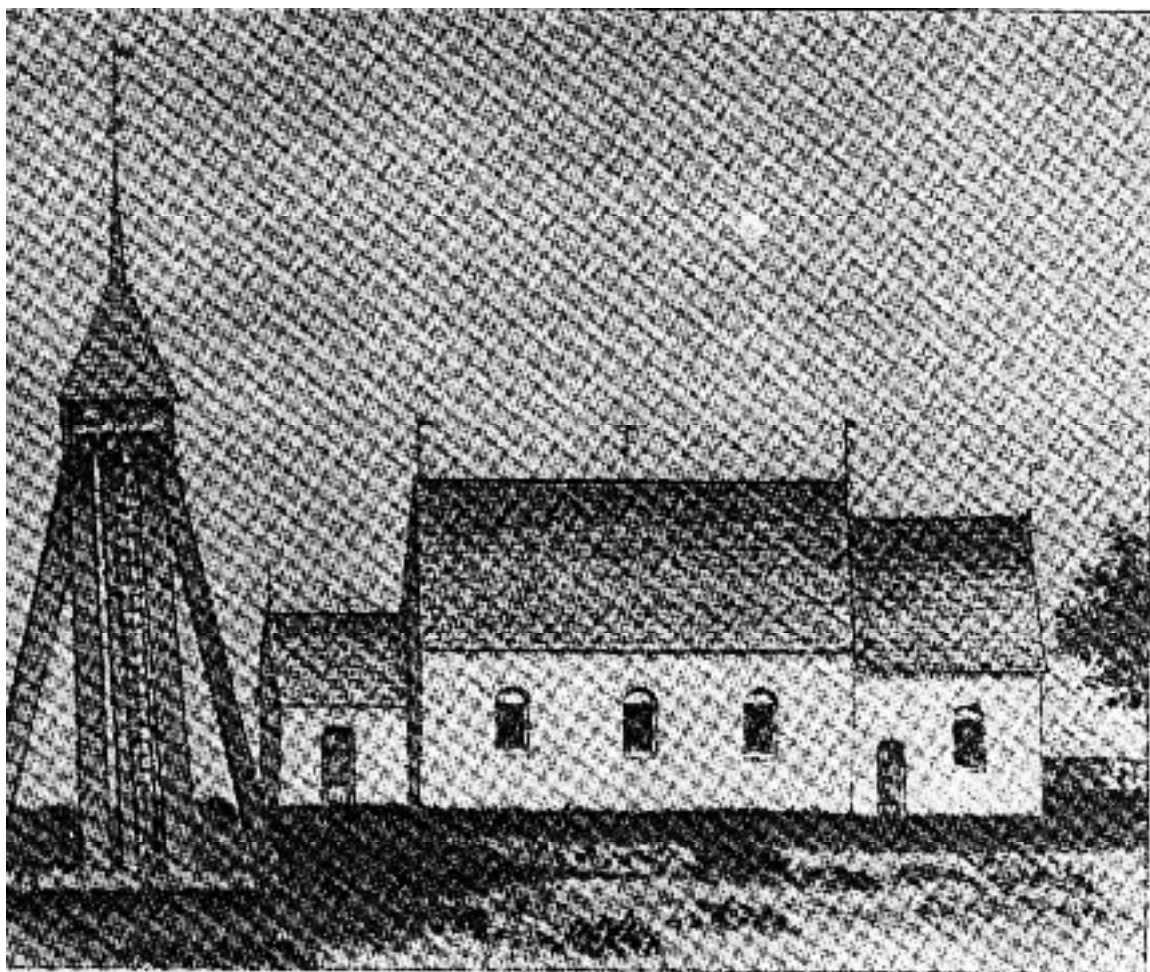

Fig 44 Den medeltida kyrkan i Agunnaryd som revs 1870 var en romansk korkyrka med smalare, rakt avslutat kor. Idag kvarstår sakrisitan som ruin. Från arkivet på Sveriges Kyrkor,

Var infarten till gården legat går idag inte säkert att avgöra, men mycket talar för att överfarten till näset legat ungefär där den ligger idag, i näsets sydvästra hörn. Här finns rester efter en liten åsrygg som sträcker sig ett femtontal meter in mot fastlandet. Åsryggen är skadad av sandtäkt, men kan mycket väl vara rester efter en äldre vägbank. Det skulle innebära att när man anlände till näset över vägbanken kom man från sydväst och hade både direkt och visuellt tillträde till gårdsanläggningen, som bör ha tornat upp sig som ett imponerande tvåvåningskomplex med tillhörande gårdskapell.

Samtidigt var kulturlagren på platsen nästan obefintliga. Det samma gällde för mängden fosfater i marken. Ingetdera tyder på att bosättningen på Brånanäset skulle ha varit vare sig långvarig eller intensiv. Ingenting tyder till exempel på att gården skulle haft någon direkt agrar funktion, något som också läget på en ö avslöjar. Den insamling av djurfoder som makrofossilanalysen avslöjade behöver inte kopplas samman med någon mer omfattande agrar produktion, utan har sannolikt haft att göra med de rid- och packdjur som var stallade på gården. Foderinsamlingen tyder också på att gården brukats sommartid. På samma sätt har det smide som kunnat beläggas på platsen sannolikt enbart varit för att täcka gårdens egna behov. Några belägg för en mer omfattande produktion för avsalu finns inte. Jämfört med Källarholmen var dock den påträffade mängden järn betydligt större på Agundaborg (2250 gr mot 680 gr) trots att den undersökta ytan var av ungefär samma storlek på båda platserna. Visserligen avsåktes ett större område med metalldetektor på Agundaborg, men detta kan inte enbart förklara den större järnmängden på Agundaborg. Detta kanske ska ses som ett utslag av en god tillgång på järn.

Vad som också förbryllar är vad som verkar vara frånvaron av spisirösen i husen. Inget av husen har något ovan mark synligt spisiröse, vilket gör att man kan undra hur husen värmts upp och hur och var maten tillagats. Naturligtvis kan det finnas spisirösen dolda under mark, endast små ytor är ju

undersökta, men om exempelvis hus II och III hade haft samma typ av spisrösen som husen på Källarholmen, borde dessa ha varit synliga. I hus I kan ett spisröse ha legat i husets nordvästra hörn, men blivit bortgrävt i samband med anläggandet av den sekundära källargropen. Men möjligen ska man se frånvaron av stora spisrösen som ytterligare en indikation på att gården inte utnyttjats intensivt och kanske främst använts på sommarhalvåret.

Vad som också bör noteras är användandet av kalkbruk i källaren till hus I samt förekomsten av fönsterglas i samma byggnad. Fönsterglas är som tidigare nämnts inte vanligt i ett medeltida agrart sammanhang och understryker gårdens karaktär av boställe för personer ur samhällets högre sociala skikt. Mängden kalkbruk som använts i källaren kan inte ha varit stor, varför man kan fråga sig om man enbart tillverkat bruk för ändamålet att putsa källarväggen. Tillverkning av kalkbruk är inte helt okomplicerat och det är ytterst tveksamt om kunskapen kring detta var allmänt spridd bland allmogen under medeltiden. För att tillverka kalkbruk behövs dessutom kalksten, något som inte finns lokalt i Småland. Överhuvudtaget är murade medeltida profana byggnader sällsynta i Smålands inland. Bortsett från medeltida stenkyrkor, är endast fyra medeltida murade byggnader kända i Tiohärads lagsaga, borghuskällaren på Hultaby borg utanför Vetlanda, borgarna Kronoberg och Bergkvara utanför Växjö, samt borgen Toftaholm i Finnveden. Dessa platser kan antingen knytas till riddare och riksråd eller till biskopen i Växjö. Mot denna bakgrund framstår användandet av kalkbruk i källaren på Agundaborg som exklusivt, som ett försök att invändigt få källaren att likna en murad byggnad. Den närmsta murade byggnaden var den medeltida kyrkan i Agunnaryd. Det är inte helt osannolikt att kalkbruket på Agundaborg ska sättas i samband med byggandet av denna. Kyrkan var en romansk korkyrka, en kyrkotyp som i Småland huvudsakligen verkar vara uppförd före 1300 (fig 44). Kanske byggs kyrkan och gården på Brånanäset samtidigt under slutet av 1200-talet.

Det mest anmärkningsvärda med Agundaborg är förekomsten av en byggnad som sannolikt var ett gårdskapell. Byggnaden har rätt form och rätt orientering, men är möjligen något för stor. Förekomsten av privata gårdskyrkor är belagt i arkeologiska och skriftliga källor på flera håll, även från Småland och just från slutet av 1200-talet. 1282 skrev riddaren och lagmannen Folke Karlsson Lejonbalk sitt testamente på sin sätesgård Lagmansryd i Stockaryd socken. I testamentet donerade han bl a sin gårdskyrka, som måste ha legat vid sätesgården, till sockenkyrkan i Stockaryd. 1286 donerade Folkes svägerska, Cecilia Elofsdotter, sin gårdskyrka med kalk och prydnader till Nydala kloster (Larsson 1987:109). Gårdskyrkor var alltså inget okänt fenomen i Småland vid denna tid. Förekomsten av en gårdskyrka, eller snarare ett gårdskapell, understryker ytterligare att gårdens brukare hörde hemma i samhällets högsta skikt. Vad som möjligen förbryllar med gårdskapet på Agundaborg är dess storlek. Byggnaden är av samma storlek som många sockenkyrkor. Detta skulle kunna tolkas som att det religiösa inslaget var av stor betydelse på gården. Möjligen kan detta kopplas samman med de skriftliga omnämnanden från 1300-talet, där kyrkoherdarna i Agunnaryd, Erland 1330 och Harald 1353, omtalas som kaniker vid Linköpings domkyrka. Under 1300-talet omtalas flera landsortspräster från betydande kyrkor i Linköpings stift som kaniker vid domkapitlet i Linköping. Oftast var det enstaka präster som blev kaniker, men i enstaka fall verkar det ha blivit tradition att en viss kyrka tillhörde en kanik (Schück 1959:427f). Kanske tillhör kyrkan i Agunnaryd en av dessa kyrkor där det under en viss tid blev närmast tradition att prästen var kanik.

Kanske ska Agundaborg ses i detta sammanhang, som ett residens för en kanik vid Linköpings domkyrka, som tidvis besökte sitt gäll och som då hade behov av en representativ bostad med eget kapell? Övriga tider sköttes gården av en fogde. Kanikresidens är kända från medeltida städer, bl a Lund. Här fanns flera stenhus, ofta i tegel, för kaniker vid domkapitlet, de äldsta uppförda redan under 1200-talet (Andrén 1987). Till Agundaborg har då troligen hört en ladugård av något slag, vilken bör ha legat på fastlandet. Är det denna som döljs bakom namnet "Gamla Agunnaryd"? Frånvaron av tydliga kulturlager, de låga fosfathalterna, samt vad det verkar frånvaron av större spisar, kan antyda att gården på näset kanske huvudsakligen var bebodd under sommarhalvåret. Platsen verkar i vilket fall som helst inte ha utnyttjats under någon längre tid.

Det är tydligt att socknens äldsta huvudgård, Agundaborg, ska knytas till kyrkan, åtminstone genom den geografiska närheten mellan Agundaborg och sockenkyrkan, men möjligen även genom en direkt koppling via ett högre prästerskap. Precis som på andra håll i landet finns här en nära koppling mellan kyrka och huvudgård. Om det även gäller en nära koppling till en by är mer oklart.

Fig 45 Tornkullen på Källarholmen är sannolikt delvis konstgjord i sin övre del. Foto från söder.

Marknamnet "Gamla Agunnaryd" på storskifteskartan antyder att här kan finnas en äldre försvunnen bebyggelse, vilken kanske försvann i samband med etablerandet, eller övergivandet av Agundaborg. I fallet Agunnaryd kan man fundera kring huruvida det egentligen inte var kyrkan som organisation, som låg bakom och initierade en stor del av kolonisationen av socknen. De kyrkliga potentater som framskymtar under 1300-talets första hälft i Agunnaryd, framstår närmast som kombinerade stormän och präster, vilka kontrollerade stora egendomar i socknen. Agundaborg skulle då vara ett uttryck för dessa personers maktambitioner.

Agundaborg framstår i dagsläget som den äldsta huvudgården i socknen. Möjligen avlöses Agundaborg av anläggningen i Vedåsa, som existerade 1341. Trots den stora rikedomen på huvudgårdar i Agunnaryd socken, är intrycket snarast att olika huvudgårdar har avlöst varandra, än att ett stort antal har existerat sida vid sida i socknen. Huvudgårdsmönstret i Agunnaryd socken framstår som föränderligt. Många huvudgårdar verkar ha existerat en kort tid innan de, som Deranäs, åter kan dyka upp som huvudgård efter 100 år.

EN AVSLUTANDE DISKUSSION

En jämförelse av resultaten från Källarholmen och Agundaborg visar både på en mängd likheter, men också skillnader. Det framstår som tydligt, både av anläggningarnas topografiska läge, men också utav vissa fynd, att det inte har varit ordinära agrara enheter. De båda anläggningarna är inte heller några ovanliga företeelser i Småland. I Väre, Finnveden och Njudung, är i dagsläget ca femtio anläggningar av samma typ kända. Bland dessa finns en stor variation i utseende och storlek. Här döljer sig allt ifrån biskopsborgen Kronoberg, den kungliga fogdeborgen Piksborg och Arvid Trolles magnifika Bergkvara utanför Växjö, till mer anonyma anläggningar som Källarön i Drakulla (RAÅ 33 Myresjö sn) eller Herrebacken i Arnåsholm (RAÅ 308, Villstad sn). Trots det finns det stora strukturella likheter mellan dessa olika platser, inte minst vad gäller deras topografiska läge.

De har det gemensamt att de ligger i ett avsides läge, ofta på en ö eller udde i ett vattendrag, sjö eller våtmark, samt att här finns olika typer av husgrunder och i bland även en form av vallgrav. Den vanligaste lämningen på dessa platser är en källargrop eller ett annat större förvaringsutrymme av

mer eller mindre ansevärt format. Dessa platser går vanligen under beteckningen borgar, eller befästa sätesgårdslämningar. I fornminnesregistret finns ett flertal olika beteckningar på denna typ av lämning, alltifrån "borg", "ruinområde", "befästningsanläggning", "gårdsplats" till "bebyggelselämning". Likheter i deras topografiska läge i landskapet gör dock att man kan utgå ifrån att de är lämningar med likartad funktion. Trettio av dessa femtio platser kan kopplas ihop med skriftligt kända medeltida huvudgårdar. Tolv platser har varit föremål för arkeologiska undersökningar. De flesta undersökningarna har varit av begränsad storlek, av varierande kvalitet och i flera fall inte givit något närmre daterande fyndmaterial. I de fall där det påträffats daterande fynd, har det visat sig att anläggningarna huvudsakligen varit från 1300- och 1400-talen. Utifrån det befintliga kunskapsläget verkar det således som om dessa platser huvudsakligen etablerats under 1300-talet. De sammanfaller därmed i tid med frälsets allmänna borgbyggande och befästande av sina huvudgårdar. Det är tydligt att Agundaborg tillhör de äldsta avsidade belägna huvudgårdarna i området. Det verkar också som om de äldsta utflyttade gårdar många gånger saknade tydliga befästningsverk. Att dessa gårdar blir militärt befästa är möjligen ett resultat av utvecklingen under 1300-talet med allt mer inbördes strider.

Förklaringen till att frälset flyttade ut sina huvudgårdar har söks i fortifikatoriska orsaker. Man har sett flyttningen som ett sätt för frälset att i de osäkra tiderna under 1300- och 1400-talen, flytta sina gårdar till mer lättförsvärade platser, samtidigt som man manifesterade sin egen position. De utflyttade gårdarnas läge visar också att innehavarna valt att isolera sig, både geografiskt och symboliskt, från den agrara bygden i övrigt. Valet att bosätta sig på en ö eller udde har sannolikt varit av oerhört stor betydelse och tydligt visat vilken position i samhället gårdens innehavaren ville göra anspråk på. I det äldre bondesamhället var vissa förhållanden självklara. Det fanns ett naturligt samband mellan plats och individ. Individer kategoriserades efter var de hörde hemma, på vilken gård eller i vilken by. På samma sätt fanns vissa självklarheter vad gällde val av gårds läge. Gården skulle ligga på väl dränerad, lättodlad mark och centralt i förhållande till åker- och ängsmark samtidigt som utmarken var lättillgänglig. Vad gällde husens utformning var vissa typer självklara. En bonde kunde välja mellan två eller tre olika typer av bostadshus, lador och stall, något annat var inte aktuellt. Även byggnadernas inbördes placering och sammansättning på en gård följde också ett närmast strukturellt mönster. Det samma gällde bondgårdens placering i landskapet i förhållande till topografi, åkermark o s v (Werne 1987:90). Just förhållandet att huvudgårdarna flyttar till lägen långt från åkermarken, gör att dessa platser skiljer sig från ordinära agrara bosättningar. Att bosätta sig på en udde eller ö i en sjö eller våtmark, visar tydligt att detta inte har gjorts med avsikt att söka en optimal placering ur agrar synvinkel. Egen agrar produktion har sålunda inte varit styrande för lokaliseringen av dessa bosättningar.

De utflyttade huvudgårdarnas särskilda funktion och betydelse avslöjas redan av deras läge i landskapet. Genom deras lokalisering utsändes viktiga signaler om innehavarens personliga status. Makthavare bosätter sig gärna på större avstånd från andra medlemmar i samhället för att understryka sin position. De gör sig även mer synliga och blir visuellt dominerande. Dessa förhållanden gäller både i landskapet, inom boplatserna och inom den enskilda byggnaden. Att hålla avstånd till andra är således ett uttryck för makt (Grøn 1991:102f). Genom att bosätta sig på dessa platser visade man att man inte själv behövde befatta sig med den direkta agrara produktionen.

En inte alltför djärv tolkning är således att alla platser med denna typ av avsidade belägna gårdslämningar i Varend, Finnveden och Njudung ska betraktas som huvudgårdar, huvudsakligen från 1300-talet. I vissa fall är de resultatet av att en huvudgård flyttat ut ur byn, i andra fall framstår de som ensamgårdar, som direkt etablerats i ett avskilt läge. Att dessa lämningar verkligen är medeltida understryks av det faktum, att i de fall där äldre lantmäterikartor från slutet av 1700- och början av 1800-talet varit tillgängliga (i 45 fall av 50), har det inte i något fall visat sig att dessa lämningar är spår efter sentida bebyggelse. Läget för dessa gårdar på öar, avskilda från fastlandet och en bit ifrån åkermarken, gör det tydligt att gårdarna inte själva har fungerat med egen agrar produktion med utgångspunkt från gården på ön. Istället måste de ha försörjts från annat håll, antingen av landbornas produktion, eller av en eventuell egen produktion, i så fall bedriven vid en ladugård på fastlandet, antingen med daglönare eller dagsverksskyldiga landbor

Både Källarholmen och Agundaborg ligger i sjöar som ingår i Helgeås vattensystem. I detta område finns ytterligare två borganläggningar, Vedåsa och Rönnäs, som ligger med 400 meters mellanrum på

Fig 46 I samband med undersökningen av Agunda- borg ordnades en visning för hembygdsföreningen i Agunnaryd. Ett 70-tal

Fig 47 Åsa Änghede och Andreas Åhman i arbete i hus IV på Källarholmen.

ömse sidor om Helgeå ett par kilometer söder om Agundaborg. Alla dessa fyra "borgar" ligger längs den kommunikationsled som gick längs Helgeå med start i Åhus och Vä och vidare över Möckeln och Agunnaryd till Ryssby innan den fortsatte mot Berga och Rydaholm. Speciellt anläggningarna vid Vedåsa och Rönnäs, men även Källarholmen har legat så att de direkt kunnat spärra transporter på vattnet. I källor från senmedeltid och 1500-tal framtonar att denna väg främst hade betydelse som en viktiginterväg. Anläggningarnas spärrfunktion ska dock inte överbetonas. De småländska vattenvägarna är inte av den digniteten att någon omfattande långväga transport kan ha förekommit på åarna, därtill är de alltför grunda och strida. Möjligen har dessa anläggningar kunnat kontrollera interna transporter i närområdet.

Också när det gäller gårdarnas brukningstid och övergivande finns likheter. Ingen av platserna verkar ha hyst någon långvarig eller intensiv bosättning. Det finns varken kraftigt kulturpåverkade lager eller höga fosfathalter på någon av platserna. Naturligtvis kan de aktiviteter som avsatt större kulturlager och höga fosfater ägt rum utanför det studerade gårdsområdet (detta är väl också sannolikt), men det intryck som ges är ändå att brukningstiden, speciellt på Agundaborg, verkar ha varit kort. Gården uppförs enligt en avsiktlig plan och används en förhållandevis kort tid, innan den överges. Det stora antalet gårdslämningar av denna typ i Småland, kan alltså ses som spår efter ett föränderligt samhälle, där gårdar etableras och överges efter kort tid. Inte på någon av platserna fanns heller några tydliga spår efter att gårdarna skulle ha gått ett våldsamt öde till mötes, utan båda verkar ha övergetts "i god ordning". Detta kan också vara en förklaring till den fyndfattigdom som ofta förknippas med borgundersökningar. I de flesta fall är fyndmaterialet magert. Mot detta kan ställas fyndmängden på de borgar som bevisligen fick ett våldsamt öde till mötes, som Piksborg som brändes under Engelbrektsfejden 1434. Fyndmaterialet från Piksborg är också omfattande (Stibéus 1986).

Fyndmaterialet både på Källarholmen och på Agundaborg är också litet i omfattning och förhållandevis intetsägande. Fyndmaterialet utgörs huvudsakligen av järndetaljer, främst byggnadsdetaljer.

Några fynd som direkt indikerar att gårdarna innehafts av personer från samhällets högre klasser finns egentligen inte, bortsett från fyndet av äldre rödgods och en slipad bergkristall på Källarholmen och att man haft glas i fönstren på Agundaborg. En liknande indikation kan möjligen förekomsten av tegel vara. Tegel har använts på båda gårdarna, i störst utsträckning i spisarna på Källarholmen. Tegel var sannolikt en vara som var svår att få tag i på landsbygden under medeltiden. Tillverkningen sträcker sig dessutom över lång tid, vilket kräver avsevärd planering. Ytterligare ett indicium på gårdens sociala ställning, är försöken på Agundaborg att putsa källarmuren med kalkbruk för att få källaren att efterlikna en murad byggnad.

Däremot finns vissa skillnader mellan de båda gårdarnas inre struktur. Källarholmen representerar en betydligt mer sluten gård, avdelad i två "rum" av en vallgrav. På Källarholmen finns en betydligt striktare inre rumslig organisation och gården ger ett betydligt mer "militaristiskt" intryck. Här var tillträdet till gårdens inre del, där boningshuset och den stora förrådsställaren var belägen, sannolikt begränsat. Ytterligare en begränsning för allmogens tillträde var vid överfarten till själva holmen. Källarholmen kan alltså sägas ha varit indelat i tre rum, där det yttre låg i närområdet på fastlandet och sannolikt omfattande en kvarnanläggning och möjligen också en ladugård, det mellersta rummet omfattade vad som tidigare kallats "förborgen", medan det innersta rummet låg bakom vallgraven, ett rum där gårdens innehavare residerade. Agundaborg å andra sidan hade en betydligt mer öppen struktur. När man väl fått tillträde till ön där gården låg, fanns inga synliga gränser för tillträdet. Detta gör också att Agundaborg inte alls ger ett fortifikatoriskt intryck, till skillnad från Källarholmen som bättre ansluter till bilden av hur en medeltida borg ska vara uppbyggd. Agundaborg uppvisar ur denna synvinkel större likheter med de medeltida palatsen i Alsnö och i Vadstena, vilka tillkommit i mitten eller under andra halvan av 1200-talet och som ursprungligen saknat fortifikatoriska inslag (Lovén 1996:104ff anflitt). En mer näraliggande parallell till en "borg" som saknar fortifikatoriska inslag är Hultaby borg utanför Vetlanda (Hansson 1998). Under 1300-talet blir dock de militära inslagen på borgarna allt mer uttalade. Ett visst fortifikatoriskt inslag finns också tydligare på Källarholmen, som ju också verkar vara den yngre av de båda anläggningarna.

Båda anläggningarna framstår dock idag som de äldsta i sin socken. Att Agundaborg är den äldre anläggningen av de båda, understryks även i viss mån av förekomsten av ett gårdskapell. Gårdskyrkor på frälsets huvudgårdar blir allt ovanligare under senmedeltiden, då frälsets intresse för och kontroll av exempelvis sockenkyrkorna allmänt sett verkar minska (Wienberg 1993:44). Under senmedeltid verkar kapell främst finnas på de större kungliga borgarna.

Möjligen kan båda gårdarna kopplas till det högre prästerskapet, i Agundaborgs fall kaniker vid Linköpings domkyrka, i fallet med Källarholmen biskop Carl i Linköping. Dessa tolkningar är högst hypotetiska, men inte otänkbara. Under äldre medeltid framstår kyrkan som organisation som den "yttre" feodala makt som hade störst närvaro i och störst kontroll över södra Småland, där kungamakten länge lyser med sin frånvaro.

Förekomsten av ett gårdskapell är ytterligare en indikator på att innehavaren av Agundaborg tillhörde samhällets högre sociala skikt. Det är ytterligare ett bevis på att man vid studier av social struktur av denna typ, snarare bör inrikta sig på byggnadernas material, utseende och placering i landskapet, än på enstaka fynd eller fyndgrupper. Gårdarnas sociala betydelse har uttryckts genom gårdens arkitektur, struktur och lokalisering i landskapet. Därmed framstod platsens betydelse tydligt för besökare redan på håll. En intressant företeelse i detta sammanhang är källaren, eller källargroparna. På de många "befästa" gårdslämningar av liknande slag som Källarholmen och Agundaborg, är källargropen det karaktäristiska inslaget. Hypotetiskt kan man hävda att källaren kan ses som en symbol för det medeltida frälsets möjlighet att samla in och förvara den avrad landborna var skyldiga. Källarens förvaringsutrymme blir därmed en maktsymbol. Med historie-materialistiska ord skulle källaren bli en symbol för tillägnelsen av den feodala räntan. Att källarbyggnader ska förknippas med huvudgårdar är ingen ny tanke. Undersökningarna i Bjäresjö utanför Ystad framstår här som ett paradexempel, där huvudgårdens murade stenkällare var byggd i samma stenmaterial och med samma stenbehandling som den samtida kyrkan i Bjäresjö (Callmer 1992). Även för danska och skånska förhållanden i allmänhet har sambandet kyrka-huvudgård-källare noterats (Andersen 1992, Thomasson 1996). Stora förrådsställare framstår idag som ovanliga i ett ordinärt medeltida agrart sammanhang (jmf katalog i Ersgård & Hållans 1996).

På detta sätt visar byggnader med speciella funktioner, som gårdskapell och stora källarutrymmen, eller byggnader med speciell arkitektur och speciella material att gårdens innehavare velat framhäva sin egen position. Eftersom de gårdar det här är fråga om ofta ligger i avskilda, svårtillgängliga lägen bakom vallgravar har man ofta diskuterat dem i termer av "borgar". Forskningen kring frälsets befästa sätesgårdar har ofta kopplats samman med borgforskningen, varför de militära aspekterna på befästningar och försvar betonats. Många gånger är dock sätesgårdarnas befästningar, precis som i fallet med Källarholmen, svårförklarliga ur rent militär synvinkel. Många gånger framstår dessa snarast som symboliska eller obefintliga. Tidigare forskning har dock alltför mycket inriktat sig på att se dessa befästningar ur ett militärt perspektiv. Ett exempel är Christian Lovén, som i sin avhandling karaktäriserar borgar och sätesgårdar efter hur militärt starka de kan tänkas ha varit. Källarholmen anses vara en svag befästning, medan Agundaborg överhuvudtaget inte ses som befäst och därför behandlas i avhandlingens appendix (Lovén 1996:412, 463). Med detta synsätt bortser man från de många strukturella likheter som finns mellan dessa olika "borgar". Det primära är snarare deras gemensamma topografiska läge och i förekommande fall arkitektoniska struktur och "exklusivitet". Istället för se dessa platser enbart i ett militärt perspektiv, borde man snarare se dem ur social synvinkel, där de mer framstår som socialt än militärt "befästa". Genom gårdarnas topografiska läge och arkitektoniska struktur bidrog dessa platser till att befästa och bekräfta frälsets status och speciella livsföring i förhållande till allmogen. "Befästandet" framstår i lika stor utsträckning som socialt som militärt betingat och befästningsanordningarna är lika mycket, om inte mer i vissa fall, sociala avgränsningar snarare än militära befästningar med avsikt att bidra till att visa frälsets "feodala" status.

Dessa "socialt" befästa gårdar i Småland kan till viss del jämföras med så kallade "moated sites", som är så talrika i England, men även finns på kontinenten. "Moated sites" är vallgravsomflutna platser, vilka framför allt daterats till 1200- och 1300-talen. Dessa anläggningar har haft många olika funktioner, men huvuddelen anses ha varit befästa sätesgårdar för enskilda frälsemän, huvudgårdar i klosterkomplex eller i vissa fall även bostäder för "vanliga", men sannolikt välmående bönder. Gemensamt för dessa anläggningar är att gårdens byggnader legat helt eller delvis omringade av en vallgrav. Dessa vallgravar hade dock inget speciellt militärt värde, utan var snarare en statussymbol, som socialt "befäste" innehavarens position i samhället. Från att ursprungligen ha använts av aristokratin, spred sig användandet av vallgravar till olika grupper i samhället och blev till en symbol för enskilda personers ambitioner att manifesteras sin status (Le Patourel & Roberts 1978). Även om det topografiska läget för dessa "moated sites" inte direkt kan jämföras med småländska förhållanden, är det ändå mycket som talar för att man också ska se de småländska "befästa" gårdarna på samma sätt, där status och sociala ambitioner varit av avgörande betydelse.

Undersökningarna av Källarholmen och Agundaborg har gett intressanta resultat rörande de båda gårdarnas inre struktur och datering. Här finns naturligtvis mycket mer att göra, undersökningarna har varit av begränsad storlek. Minst lika viktigt skulle vara att i framtiden möjligen gå vidare med större omlandsstudier kring de båda platserna. Är till exempel kvarnläget vid Sunnerå medeltida och döljer marknamnet "Gamla Agunnaryd" en äldre bebyggelse? Kan man lokalisera en ladugård till de båda anläggningarna, vilken svarat för gårdarnas direkta egna försörjning? När etableras bebyggelsen i Bråna by och när byggs kyrkan i Agunnaryd? Var låg den senmedeltida gården Sunnerå? Liknande frågor, och svaren på dessa, är avgörande för att öka kunskapen och förståelsen kring den typ av gårds lämningar som Källarholmen och Agundaborg representerar och som ligger kvar i landskapet som feodala minnesmärken. Det småländska landskapet är ett rum, som fortfarande avspeglar de medeltida jordägarnas sociala relationer, både till sina landbor och till samhället i stort. Det "avskilda läget" kan ses som ett bevis på gårdsinnehavarens feodala status eller strävan. Landskapet blir på så sätt ett rum för feodal maktutövning, något som tydligt avspeglas av lämningarna på Agundaborg och Källarholmen.

ARKIV

Lantmäteriarkivet i Växjö: Agunnaryd socken akt 1, 4 och 7
Ryssby socken akt 157

Riksarkivet, Lars Sparres kopieböcker, B14

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Andersen M 1992 Stormandsgårde ved kirkerne i Rye og Kirke-Hyllinge på Sjælland - en foreløbig rapport. Medeltida husbygginge. Symposion i Lund november 1989. red J-E Augustsson. Stockholm.

Andersson H & Anglert M 1989 red By, huvudgård och kyrka. Studier i Ystadsområdets medeltid. Stockholm

Andrén A 1987 Medeltida tegelhus i Lund - en kort översikt. Hikuin 13.

Bexell B 1974 Tre kyrkor i Agunnaryd. En historik. Växjö.

Callmer J 1992 A contribution to the prehistory and early history of the south Scandinavian manor. The Bjäresjö investigations. The archaeology of the cultural landscape. Field work and research in a south swedish rural region. eds L Larsson, J Callmer & B Stjernqvist.

D.S Diplomatarium Suecanum, ed J G Liljegren m fl 1-8. Stockholm 1829-1959.

Ersgård L & Hållans A-M 1996 Medeltida landsbygd. En arkeologisk utvärdering. Forskningsöversikt, problemområden, katalog. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter Nr 15. Stockholm.

Grøn O 1991 A method for reconstruction of social structure in prehistoric societies and examples of practical application. Social Space. Human Spatial Behaviour in Dwellings and Settlements. Proceedings of an Interdisciplinary Conference. ed O Grøn, E Engelstad & I Lindblom. Odense.

Hansson M 1997a Borg, befast gård, huvudgård. Exempel från södra Småland. META 1997:1

Hansson M 1997b Om biskopens stad och medeltidens landsbygd. Gårdar, åkrar och biskopens stad. 3000 år i Kronobergs län. Smålands museum. red M Hansson. Växjö

Hansson M 1998 Hultaby- ett medeltidspalats i skogen. En sammanställning av tidigare undersökningar samt en preliminär tolkning. Arbets-PM 1998. Manus.

Hansson M 1999 Kyrkor och fräse i Småland. Arbets-PM 1999-01-18. Manus.

Härenstam C 1946 Finnveden under medeltiden. Lund.

Kinander R 1935 Smålands runinskrifter. Första häftet Kronobergs län. Uppsala.

Knutsson C 1993 Preliminär sammanställning av fasta fornlämningar, lösfynd och medeltida bebyggelse i Möckelnområdet. Rapport Smålands museum. Stencil.

Knutsson C 1995 Tunamynten – ett okänt myntfynd från vikingatid. Sunnerbokrönikan del I. Från äldsta tider till omkring 1600. Ljungby.

Larsson G 1978 Vikingatida depåfynd i Småland. C-uppsats i arkeologi vid Lunds universitet. Stencil.

Larsson L-O 1964 Det medeltida Varend. Lund.

Larsson L-O 1978 Tusen år i Ryssby. En Finnvedssocken från vikingatid till 1800-tal. En bok om Ryssby i Sunnerbo, Kronobergs län. Red B Bexell. Växjö.

Larsson L-O 1979-81 Småländsk bebyggelsehistoria I:1-4. Från vikingatid till Vasatid. Växjö.

Larsson L-O 1987 Från den historiska tidens gryning till 1680-talet. Jönköpings läns historia. Småländska kulturbilder 1986-87.

Le Patourel H E J & Roberts B K 1978 The significance of moated sites. Medieval moated sites. CBA Research Report No 17. Ed F A Aberg. The Council for British Archaeology. London.

Lindeblad & Nielsen 1997 Kungens gård i Borg - om utgrävningarna vid Borgs säteri i Östergötland. Arkeologisk slutundersökning Borgs säteri, RAÄ 276 Borgs socken, Norrköpings kommun. Östergötland. Riksantikvarieämbetet, avdelningen för arkeologiska undersökningar Rapport UV-Linköping 1997:12.

Lovén C 1996 Borgar och befästningar i det medeltida Sverige. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Stockholm.

Olsson H 1948 Hultaby medeltida borganläggning. Medd. från N Smålands förnminnesförening och Jönköpings läns hembygdsförbund XXI. Jönköping.

Riddersporre M 1995 Bymarker i backspegel. Odlingslandskapet före kartornas tid. Meddelanden från Lunds universitets geografiska institutioner avhandlingar 124. Trelleborg.

Rosengren J (red) 1914 Ny Smålands beskrivning. Växjö.

RPB Svenska Riks-archivets Pergamentsbref från år 1351. Utgivna av N A Kullberg. 1866-72. Stockholm.

Schück H 1959 Ecclesia Lincopensis. Studier om Linköpingskyrkan under medeltiden och Gustav Vasa. Stockholm.

Stibéus M 1986 Piksborg. Inte bara en fogdeborg. Ett medeltida gränsfäste i Finnveden. C-uppsats i medeltidsarkeologi. Lunds universitet. Stencil.

Thomasson J 1996 Aspekter av det feodala samhället i 1300-talets Skåne - belyst ur en studie mellan landsby och stad. Kontakstencil 39. Umeå.

Vejde P G 1926 Agundaborg. En småländsk medeltidsborg och en till denna knuten kyrka. Hyltén-Cavalliusföreningens årsbok.

Vejde P G 1929 Kronobergs läns herrgårdar. Historisk översikt jämte ägarlängder. Hyltén-Cavalliusföreningens årsbok 1928-29.

Werne F 1987 Den osynliga arkitekturen. Lund.

Wienberg J 1993 Den gotiske labyrint. Middelalderen og kirkerne i Danmark. Lund Studies in Medieval Archaeology 11. Lund.

TEKNISKA OCH ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Länsstyrelsens i Kronobergs län dnr: 220-208-98

Ekonomiskt kartblad: Källarholmen: 5E 0a Sunnerå
Agundaborg: 4D 8j Agunnaryd

Koordinater: Källarholmen: x6301,05 y1400,25
Agundaborg: x6292,15 y1399,20

Fornlämning: Källarholmen: RAÄ 31 Ryssby sn
Agundaborg: RAÄ 39, Agunnaryd sn

Fastighet: Källarholmen: Ryssbyholm 2:1, Ryssby sn, Ljungby kn
Agundaborg: Bråna 3:33, Agunnaryd sn, Ljungby kn

Fältarbetstid: 980511-980612

Fältarbetsledare: Martin Hansson

Personal: Lars Salminen
Andreas Åhman
Åsa Änghede
Mette Felbo
Jochen Meyer
Lennart Hansson

Undersökt yta: Källarholmen: ca 41 m²
Agundaborg: ca 49 m²

Fosfatanalyser: Fosfatlaboratoriet, Gotlands Fornsal, Visby
¹⁴C-analyser: Göran Skog, Kvartärgeologiska avdelningen, Laboratoriet för ¹⁴C-datering,
Lunds universitet, analysnummer Källarholmen Lu-4652-4659, Agundaborg
Lu-4646-4651. Värdena kalibrerade enligt OxCal v2.18.

Dokumentationsmaterialet i form av fältritningar och kontextblanketter förvaras på Lunds universitets historiska museum. Fyndmaterialet förvaras i Lunds universitets historiska museum.

Källarholmen: LUHMnr 31078, Agundaborg: LUHMnr 31079.

Bilaga 1 Kontextbeskrivningar Källarholmen

Kontext	Schakt	Kommentar
1	I	Mylla med tegelflis och bitar av bränd lera – markhorisont ovan hus II
2	I	Svart finkornig mylla - avsatt kulturlager inne i hus II
3	I	Lager med tegelflis, bränd lera, lera, stenar, tegelsten - spiskonstruktion i hus II
4	II	Grässvål, torv, löv, lösa stenar - markyta i hus I
5	II	Brun mylla
6	II	Svartbrunt kompakt humöst lager, träkol
7	II	Steril sand/grus jmfr 18
8	I	Packning av 0,15-04 m stora stenar och brun mylla – terrassering för hus II
9	I	Påförd, närmast steril sand – terrassering
10	II	Grå, svagt lerig sand, enstaka träkol – yta under trögolv i hus I ?
11	I	Nedgrävning för spiskonstruktion, 3, i hus II
12	I	Gråbrun sandig jord med enstaka tegelflis – fyllning i 8
13	III, IV	Markhorisont, växtdelar – vegetationsskikt
14	II	Omrörd morän med inslag av träkol – byggnadslager ?
15	III, IV	Brungrå melerad mylla med svämhorisonter
16	III, IV	Grå finkornig sand
17	III, IV	Grågul steril lera
18	II	Omrörd moränsand och sten – fyllning i källarmur
19	VI	Grässvål, löv – markhorisont
20	VI	Ljusbrun lerig mylla, tegelflis, träkol – avsatt lager
21	VI	Brunsvart lerig mylla, träkol, tegelflis, sot – omtrampat jordgolv ?
22	VI	Gråbrun lerig mylla med gula lerfläckar, hårt packad – avsatt ovan 28
23	VI	Brunsvart lerig mylla
24	I	Närmast steril sand/grus med enstaka stenar - mullbänk ? längs vägg, jmfr 9

Kontext	Schakt	Kommentar
25	VI	Gulbrun lera - packning runt ugn 26
26	VI	Stenram av 0,2-0,6 m stora kantställda stenflisor - ugn
27	VI	Brun mylla med fläckar av lera – avsatt lager
28	VI	Gulvit lera och gråbrun lerig mylla – golv/botten av ugnskonstruktion ?
29	VI	Brun melerad mylla – avsatt lager utanför hus IV
30	I	Stenar 0,3-1,2 m stora - syllstenar till hus II
31	VI	Lös blandning av bränd lera, brun mylla, skörbränd sten - fyllning i 26
32	I	Gråbrun humös sand - äldsta kulturpåverkad markyta
33	VI	Stenar 0,2-1,2 m stora – stensyll till hus IV
34	VI	Stenar 0,3 – 0,8 m stora – stensyll till "verandan" i hus IV
35	VI	Stenpackning av 0,2-0,7 m stora stenar i gråbrun lerig mylla – utfyllnad
36	VI	Grå lerig mylla med träkol, bränd lera och lerfläckar – avsatt utanför hus IV
37	VI	Stenpackning av 0,1-0,4 m stora stenar - utfyllnad för 33
38	VI	Svartbrun lerig mylla med träkol, bränd lera och lerfläckar – golv i hus IV
39	I	Gulröd, eldpåverkad lera med träkol – ugn/härdplatta
40	VI	Gråbrun humös jord med träkolsfragment – äldsta matjordsskikt
41	VI	Gulaktig sand intill ugn 26
42	VI	Steril lera
43	II	Svart, sotig lerig mylla, bränd lera, skörbränd sten – fyllning i 44
44	II	Nedgrävning ca 0,8 m stor – härd ?
45	II	Vitgul lermorän
46	II	Stenar, 0,4 – 1,4 m stora – stensyll till hus I
47	II	Källarmur av 0,2 – 1,8 m stora stenar
48	V	Grässvål
49	V	Omrörda massor av uppkastad morän – från vallgravsgrävning
50	V	Svartbrun något sotig, mylla – äldre markhorisont

Kontext	Schakt	Kommentar
51	V	Grå sandig morän - askjord
52	V	Rostjord – steril nivå
53	Hus III	Stenar, 0,2-1,25 m stora – stensyll till hus III
54	Hus III	Spisröse i hus III

Bilaga 2 Fyndlista Källarholmen LUHMnr 31078

Fnr	Sch	Kontext	Fynd	Antal	Vikt (g)	Övrigt
1	I	1	Tegelbrockor	4	1116	
2	I	2	Avslag, flinta	7	5	
3	I	3	Bleck, järn	2	47	Obestämda järnföremål
4	I	3	Avslag, flinta	1	0,5	
5	I	3	Brända ben	5	1,5	
6	I	3	Tegelstensfragment	6	-	Från spisens krans, kastade
7	I	8	Spikfragment, järn	3	25	
8	I	8	Kniv ?, järn	1	39	2 delar
9	I	8	Järnfragment	1	8	
10	I	8/32	Bergkristall, slipad, facetterad	1	2	1,9x1,6 cm, oval form
11	I	12	Järnfragment	3	25	1 spikhuvud
12	I	12	Avslag, flinta	2	4	
13	I	32	Järnfragment	11	122	Obest. Klumpar, bl a spik
14	I	32	Metallskal	1	0,1	Böjt metallskal
15	I	32	Gjutformsfragment ?	9	46	Bränd lera, slammad yta
16	I	32	Bränd lera	9	75	Fragment av ugnsvägg?
17	II	4	Spån, flinta	1	1	Retusch
18	II	6	Järnbleck, fragment	2	1	X179 y165,5
19	II	10	Avslag, flinta	1	7	
20	II	18	Spik, järn	1	25	
21	II	43	Järnföremål	1	28	
22	II	43	Bränd lera	15	163	1 sintrat fragment

Fnr	Sch	Kontext	Fynd	Antal	Vikt (g)	Övrigt
23	II	43	Brända ben	2	1,5	
24	VI	20	Slagg, järn	1	2	Över ugnen, ruta 7
25	VI	21	Keramik, äldre rödgods	1	2	
26	VI	21	Spik/nit, järn	1	13	
27	VI	22	Mikrospån, flinta	1	1	
28	VI	22	Slagg ?, järn	14	12	Smidesslagg ?
29	VI	22	Bränd lera	5	16	
30	VI	23	Järnföremål	2	23	1 nit
31	VI	27	Brända ben	4	2	
32	VI	28	Slagg ?, järn	7	11	Smidesslagg ?
33	VI	29	Nithuvud ?, järn	1	4	
34	VI	29	Bränd lera	2	26	
35	VI	31	Spik, järn	1	4	
36	VI	31	Bränd lera, del av ugnsvägg	2	45	
37	VI	35	Järnföremål	2	19	Oklar funktion
38	VI	38	Keramik, äldre rödgods	2	3,5	mynningsfragment, salvekrus ?
39	VI	38	Brända ben	4	0,6	
40	VI	40	Brända ben	1	0,8	
41	-	-	Spik, järn	1	21	Detektorfynd x193,8 y171,8
42	-	-	Hästska, järn	1	324	Detektorfynd x194,6 y171,8, recent ?
43	-	-	Spik, järn	1	11	Detektorfynd x200,3 y186,8
44	-	-	Armborstpil, järn, dalpil	1	22	Detektorfynd x200,9 y183,9, längd 8,4 cm
45	-	-	Armborstpil med holk järn	1	28	Detektorfynd x201,5 y180,5

Fnr	Sch	Kontext	Fynd	Antal	Vikt (g)	Övrigt
46	-	-	Beslag, järn	1	63	Detektorfynd x202,5 y174,9
47	-	-	Spik, järn	1	6	Detektorfynd x203,6 y182,3
48	-	-	Spik, järn	1	4	Detektorfynd x205,1 y183,4
49	-	-	Spik, järn	1	6	Detektorfynd x205,9 y186,5
50	-	-	Järnklump	1	43	Detektorfynd x208,6 y180,6
51	-	-	Ten, järn	1	13	Detektorfynd x221,6 y224,1
52	-	-	Hästska, järn - halvsko	1	78	Detektorfynd x223,4 y225,1
53	I	3	Fröer ? recenta ?	7		
54	II	6	Fröer ? recenta ?	2		

Bilaga 3 Kontextbeskrivningar Agundaborg

Kontext	Schakt	Kommentar
1	II	Grässvål, mossor - markyta
2	II	0,3-0,6 m stora löst liggande sten - rasmassor
3	I	Grässvål, mossor - markyta
4	I	Gråsvart hårt nedbruten mylla, träkolsfragment
5	I	Rödbrun sandig jord, lerklining, träkol – fyndförande äldre matjordsskikt
6	II	Gråbrun sand - nedbrytningsskikt
7	II	Gråbrun, kompakt svagt lerig sand, 0,1-0,3 m stora stenar
8	II	Gul sand/grus – raslager, samma som 11
9	I	Sotig sand med träkol – avsatt lager och fyllning i grop
10	II	Svartgrå humös sand med träkol och sot - golv
11	II	Gulbrun sand med småsten – nedrasad väggfyllning
12	I	Steril rödbrun sand
13	II	Stenar 0,1-0,4 m stora, kallmurade eller nedrasade ?
14	III	Grässvål, mossor - markyta
15	III	0,8-1,0 m stora stenar – stensyll hus II
16	II	Kalkbrukslager intill vägg – nedrasad fog
17	V	Grå sandig jord, sten – nedrasad vägg
18	V	Brunröd humusblandad sand – nedrasad murfyllning
19	V	Steril gråvit sand
20	III	Brun svagt humös sandig mylla, träkol, stenar – troligen samma som 23
21	VI	Grässvål, mossor - markyta
22	VI	Gulröd, något humusblandad sand – recent uppkastad sand
23	VI	Brunsvart sandig jord, träkol – samma som 20 ?
24	II	Brungrå sand med 0,1-0,3 m stora stenar – nedrasad väggfyllning

Kontext	Sch	Kommentar
25	II	Källarmur, ca 2,3 m hög och 2,4 meter bred av 0,2-1,0 m stora stenar, lagda i lerblandad sand
26	VI	Brun humusblandad sandig jord – fyllning i 28 och äldre markhorisont
27	III	0,1-0,2 m stora stenar, tätt packade – stenpackning utanför hus II
28	VI	Stolphål/grop, fyllt med brun humös sandig jord
29	VIII	Grässvål, mossor – markyta
30	VIII	Grå sand – nedbrytningsskikt under grästorv
31	VIII	Rödbrun sand
32	VIII	Ljusgul sand – uppkast från grävandet av dike
33	VIII	Brun sand, enstaka mindre stenar, enstaka träkol – fyllning i dike
34	VIII	Steril sand
35	VI	Stolphål ? 0,4x0,2 m stort
36	III	Gråbrun, mullblandad sand – äldre markhorisont före hus II
37	III	Stolphål ? 0,1-0,15 m i diameter fyllt med ljus lerblandad jord
38	III	Mörkfärgning 0,15x0,15 m stor med träkol och bränd lera mellan syllstenarna i 15
39	I	Grå sand med mycket sten, 0,05-0,2 m stor i en tät stenpackning
40	III/VI	Steril rödbrun sand/grus med en hel del marksten
41	II	Sten 0,4-1,2 m stora, delvis i två skift – stensyll till hus I
42	IV	Sten 0,2-0,75 m stora – stensyll till utvidgning i NV hörnet av hus I
43	I	Stenar 0,4-1,0 m stora – stensyll till hus III, delvis övertorvad
44	I	Packning av 0,1-0,3 m stora stenar upp emot 43 – förstärkning av stensyllen ? jmf 47
45	I	Stenar 0,3-0,5 m stora, vinkelrätt mot 43 – mellanvägg i hus III
46	VIII	Dike, ca 1 m brett och 18 m långt i en båge åt norr från NV-hörnet på hus I, avslutas i norr av en grop, 0,8 m i diameter och 0,75 m djup
47 II, jmf 44 i hus III	III	Stenar, 0,1-0,4 m stora, en del skörbrända, ligger upp emot stensyllen 15 i hus II,

Bilaga 4 Fyndlista Agundaborg LUHMnr 310795

Fnr	Sch	Kontext	Fynd	Antal	Vikt (g)	Övrigt
1	I	4	Nithuvud, järn	1	5	Ruta 7:3
2	I	4	Huvud till nyckel ?, järn	1	8	Ruta 9
3	I	4	Nyckel ?, järn	1	13	Ruta 9
4	I	4	Avslag, flinta	1	0,5	Ruta 10
5	I	5	Järnföremål	3	20	Ruta 1, 1 spik
6	I	5	Spik, järn	1	9	Ruta 2
7	I	5	Spån, flinta	1	0,2	Mikrospån, ruta 4
8	I	5	Brända ben	4	2	Ruta 4-10
9	I	5	Avslag, flinta	3	2	Ruta 8-10
10	I	5	Bränd lera	7	21	Ruta 12
11	I	5	Brända ben	-	0,8	Ruta 12
12	I	9	Järnföremål	3	60	Ruta 6, 2 spik
13	I	9	Avslag, flinta	1	17	Ruta 6
14	I	9	Brända ben	3	1	Ruta 6
15	I	9	Spik, järn	2	30	Ruta 7
16	I	9	Spik, järn	1	28	Ruta 7:2
17	I	9	Järnföremål	7	82	Ruta 7:3, 2 spik
18	I	9	Djurben ?	4	2	Ruta 8
19	I	9	Nyckelax ?, järn	1	6	Ruta 9
20	I	39	Spik, järn	1	4	Ruta 7:4
21	I	?	Spik, järn	1	19	Ruta 1, detektorfynd
22	II	7	Avslag, flinta	2	3	1 bränd
23	II	10	Fönsterglas	1		Fönsterglas ?

Fnr	Sch	Kontext	Fynd	Antal	Vikt (g)	Övrigt
24	II	10	Järnfragment	1	2	
25	II	10	Bränd flinta	11	7	
26	II	10	Slagg ?		35	Ej järn, sintrad lera ?
27	II	10	Tegelfragment	27	108	
28	II	10	Djurben	7	14	
29	II	10	Brända ben		8	
30	II	11	Bränd flinta	1	0,2	
31	II	16	Kalkbruk		110	
32	III	20	Järnföremål	2	21	Ruta AIII, fynd 1
33	III	20	Spik, järn	2	37	Ruta AIII, fynd 2
34	III	20	Spik, järn	1	17	Ruta BIII, fynd 3
35	III	20	Smältor, slagg ?, järn	9	47	Ruta BIII, fynd 4
36	III	20	Spik, järn	1	22	Ruta BIII, fynd 5
37	III	20	Spik, järn	1	22	Ruta BIII, fynd 6
38	III	20	Spik, järn	1	26	Ruta CIII, fynd 7
39	III	20	Järnföremål, spikfragment	5	33	Ruta AIII
40	III	20	Järnföremål	7	47	Ruta BIII, 1 kopparspik?
41	III	20	Spik, koppar	1	11	Ruta CIII
42	III	20	Kopparslagg?	6	28	Ruta CIII
43	III	20	Järnföremål	4	36	Ruta CIII
44	III	20	Musselskal till flodpärlmussla	1	3	Ruta CIII
45	III	27	Spik, järn	1	9	Ruta BI, fynd 8
46	III	27	Spik, järn	2	85	Ruta CI, fynd 9
47	III	27	Järnföremål	2	12	Ruta BI
48	III	27	Spik, järn	1	10	Ruta CI
49	III	36	Spik, järn	1	20	Ruta AII, fynd 10

Fnr	Sch	Kontext	Fynd	Antal	Vikt (g)	Övrigt
50	III	36	Spik, järn	1	16	Ruta All, fynd 11
51	III	36	Spik, järn	1	16	Ruta All, fynd 12
52	III	36	Spik, järn	1	30	Ruta All, fynd 13
53	III	36	Spik, järn	1	14	Ruta All, fynd 14
54	III	36	Spik, järn	1	12	Ruta BII, fynd 15
55	III	36	Spik, järn	1	17	Ruta AIII, fynd 16
56	III	36	Järnföremål	5	17	Ruta All, mellan syllstenar
57	III	36	Bränd lera		7	Ruta All, mellan syllstenar
58	III	36	Järnföremål	5	11	Ruta AIII, mellan syllstenar
59	III	36	Avslag, flinta	1	0,1	Ruta AIII mellan syllstenar
60	III	36	Kopparbleck	6	1	Ruta BII, mellan syllstenar
61	III	36	Järnföremål	13	64	Ruta BII, mellan syllstenar
62	III	36	Spik, järn	1	8	Ruta CIII
63	III	37	Slagg ?	2	2	Ruta All, i stolphål
64	VI	26	Spik, järn	1	19	Ruta 2
65	VI	26	Järnföremål	5	48	Ruta 3, 1 spik
66	VI	26	Järnföremål	6	40	Ruta 4, 2 spik
67	VI	28	Järnföremål	7	110	Ruta 4, 4 spik
68	-	-	Spik, järn	1	19	Detektorfynd x172 y219
69	-	-	Dörrstapel, järn	1	277	Detektorfynd x176 y216
70	-	-	Nyckel ? Ten ? järn	1	19	Detektorfynd x177 y216
71	-	-	Dörr-/fönsterstapel, järn	1	127	Detektorfynd x178 y209
72	-	-	Spik, järn	1	17	Detektorfynd x180 y209
73	-	-	Spik, järn	1	27	Detektorfynd x180 y219
74	-	-	Spik, järn	1	24	Detektorfynd x181,5 y218,7

Fnr	Sch	Kontext	Fynd	Antal	Vikt (g)	Övrigt
75	-	-	Spik, järn	1	9	Detektorfynd x182,3 y218,5
76	-	-	Hästska, järn, toffelska	1	537	Detektorfynd x187 y211,4
77	-	-	Spik, järn	2	13	Detektorfynd x212,4 y219
78	-	-	Spik, järn	1	15	Detektorfynd x212,6 y208
79	-	-	Brända ben		2	x212,6 y208
80	-	-	Spik, järn	1	18	Detektorfynd x212,8 y210,1
81	-	-	Spik, järn	1	25	Detektorfynd x213,5 y212,5
82	-	-	Spik, järn	1	23	Detektorfynd x213,8 y214,1
83	I	44	Bränd lera/keramik ?	1	1	Ornerad med linjer, i vall vid V syllen
84	I	44	Bränd lera, väggdelar		604	I vall vid V syllen. Hårt bränd närmast tegelliknande.

Bilaga 5 Makrofossil analys från Källarhomen och Agundaborg

Anneli Ekblom & Mats Regnell

Sammantaget har tio prover analyserats från Källarholmen, Ryssby socken och Agundaborg, Agundaborg socken (se tabell). Den totala volymen på dessa prover var ca 10 liter. Proverna preparerades genom en kombination av slamning och flotation. Jordprovet hölls i suspension genom tillförsel av vatten. Det organogena materialet fördes härmed till ytan medan det minerogena materialet sjönk till botten av behållaren. Lösningen dekanterades sedan ett flertal gånger och medföljande organiskt material sållades i sikt med 0,25 mm's maskvidd.

Efter preparering torkades materialet och analyserades under stereomikroskop. Identifieringen av det organiska materialet skedde under ett stereomikroskop med 7-80 gångers förstoring. I samband med bestämningarna utnyttjades litteratur (Berggren 1969, 1981; Beijerinck 1976; Jacomet 1989; Anderberg 1994) samt referenssamlingen vid Paleoekologiska laboratoriet, Lunds Universitet. Det frampreparerade materialet arkiveras på UV-Syd, Lund.

Färskt, organiskt material påträffades under analysen, men betraktades här som recent, varför endast förkolnat material beaktas i analysresultatet.

Källarholmen, Ryssby socken

Sju stycken prover analyserades från Källarholmen från hus I, II och IV samt schakt III.(se tabell). Samtliga prover innehöll stora mängder träkol.

Hus 1:

I proverna från Hus I påträffades ett antal fragment av tallbarr i källargolvsnivå (schakt II, lager 6). Ett prov från den äldsta användningsfasen (schakt II, lager 10) innehöll inga makrofossil.

Hus II:

I Hus II återfanns, i fyllningen från en ugnskonstruktion (schakt I, lager 3), ett skalkorn men inga övriga makrofossil.

Hus IV:

I lagret som representerande den äldsta användningsfasen (schakt VI, lager 38) förekom ett fragment av ett hasselnötsskal samt ett frö av åkerpilört. Från samma hus påträffades i golvnivå (schakt VI, lager 27), strax intill en ugnöppning, ett förkolnat fragment som med sannolikhet kan bestämmas som ytte bark, troligen björknäver. I provet påträffades även ett antal fragment av vad som kan vara bröd eller också harts.

Schakt III:

Lager 15 innehöll ett fragment av ett sädeskorn som dock ej kunde bestämmas närmare till art, här påträffades även ett enstaka benfragment som var starkt förkolnat. I lager 16 i samma schakt återfanns ett tallbarr.

Agundaborg, Agunnaryd socken

Från Agundaborg analyserades tre prover (se tabell). Av dessa prover var ett från den äldsta källargolvsnivån av Hus I (Schakt II, lager 10) samt ett prov från fyllningen av ett anslutande dike (Schakt VII, lager 33). Ytterligare en analys gjordes på fyllningen av en grop belägen i Hus III (Schakt 1, lager 9).

Dikesfyllning:

Detta prov innehöll endast en mindre mängd träkol och inga övriga makrofossil.

Gropfyllning:

Provet innehöll ett förkolnat frö av pilört samt ett frö av starr ej identifierad närmare till art. Samma prov innehöll även en stjälk av starrväxt samt fragment av bröd eller harts.

Hus I, källargolvsnivå:

Provet från äldsta källargolvsnivån innehöll en större mängd frön. Sädeskorn förekom och representerades även av olika arter. Ett exemplar av korn påträffades, detta var dock ej möjligt att närmare bestämma till naked- eller skalkorn. Av vete återfanns fyra exemplar av emmer/speltvete samt två korn av brödvete. Utöver detta förekom även två fragment av sädeskorn som ej kunde bestämmas närmare.

I övrigt framkom ett antal odlings och betesrelaterade arter. Frön av bergsyra fanns i högre frekvenser tillsammans med enstaka frön av ängsyra. Målla fanns i små mängder. Enstaka representanter av olika arter av slideknäväxter samt fröer av svartkämpar förekom också. Provet dominerades dock av gräsfrön. Dessa har inte kunnat bestämmas närmare till art. Frön av losta (ett ganska högväxt grässläkte) förekom emmelertid i större antal tillsammans med frön av starrväxter. Förkolnade stjälkar av starr och gräs förekom även frekvent.

I provet påträffades även ett fragment av bröd eller harts samt enstaka sprutslagg.

Sammanfattning av analysresultat

Av samtliga prover ifrån Källarholmen och Agundaborg är det i huvudsak provet från Hus I i Agundaborg (schakt II, lager 10) kring vilket det går att föra en diskussion om miljö och ekonomi.

Detta prov domineras av ängsmarksväxter med en hög representation av gräs- och starrväxter. Dessa har en klar association till ängsmark liksom ängsyra och svartkämpar, varav ett fåtal förekom. Frön av losta förekommer men dessa har inte närmare identifierats till art och kan inte kopplas till någon speciell markanvändning.

Odling är endast svagt representerad. Det totala antalet sädeskorn i provet är tio stycken, vilket får sägas vara anmärkningsvärt få. Vete och korn är representerade men råg förekommer inte. Av de egentliga åkerogräsen har bergsyran en hög förekomst. Denna art kan dock även representera ängsmark. Andra ogräsväxter är olika arter av slideväxter, de förekommer dock med låga frekvenser. Frön av målla och våtarv, som representerar mer näringsrika förhållanden, är också få. Miljön kan därför anses som måttligt näringsrik och gödselbruk kan inte påvisas.

Bergsyra indikerar dessutom en relativt torr och näringsfattig miljö. Det samma gäller för fynden av losta då de flesta arter av detta släkte har sin utbredning på relativt torra och näringsfattiga marker. Den höga förekomsten av starrväxter får dock ses som en representation även av en fuktigare ängsmarksmiljö.

Förutom källarprovet från Hus I, där ett fåtal sädeskorn förekom, påträffades inga sädeskorn i de övriga proverna från Agundaborg. De få makrofossil som påträffades från Källarholmen indikerar odling men denna är tämligen svagt representerad med förekomsten av endast två sädeskorn. Likaså är förekomsten av ogräsväxter mycket liten i proverna från Källarholmen. Åkerpilört förekommer visserligen, men endast i ett prov och det är då enbart fråga om ett frö. Artsammansättningen i källarprovet från Agundaborg med de höga frekvenserna av gräs, starr och losta samt låga frekvenser av sädeskorn och åkerogräs indikerar därför framförallt ett betesbruk. Detta understöds även indirekt av den låga representationen av odlingsrelaterade växter i övriga prover, både vad det gäller Agundaborg och Källarholmen. Representationen av arter kan även representera slåtterbruk, vilket tas upp närmare i diskussionen nedan.

I Källarholmen är tall relativt rikligt representerad i provet från Hus I (lager 6) vilket indikerar tallskog på platsen. Ytterligare ett tallbarr förekom även i Schakt III i Källarholmen. Materialet i övrigt medger inte en tolkning av miljö närmare. Dock indikerar fyndet av ett hasselnötskal även närvaron av lövskogsmark eller hagmark, liksom fyndet av vad som troligt är björknäver i Hus IV på samma plats.

De enstaka sprutslagg som påträffades i provet från Hus I i Agundaborg, påvisar bearbetning av råjärn på platsen i samband med exempelvis tillverkning av järnföremål. Fynd av bröd eller harts

gjordes även i samma prov liksom i Hus III i Agundaborg och Hus II i Källarholmen. Dessa kan representera hushållsgöromål men bestämning av bröd och liknande matrester är problematisk och kan inte utan närmare analys skiljas från harts. En närmare bestämning har därför inte gjorts.

I ett av proverna från Källarholmen samt två från Agundaborg hittades måttliga mängder av förkolnade fragment av organiskt material. Dessa har benämnts harts- eller brödfragment. Dessa innehåller inga former av cellstrukturer eller morfologiska hållpunkter och ursprunget är en aning svårtolkat. För att göra ett bättre bestämningsarbete med dessa fragment är det nödvändigt att i första hand utnyttja kemiska analyser.

I ett prov från Agundaborg, Hus I, återfanns enstaka små sprutslag. Dessa är små slagggulor, 1-5 mm i diameter, som anses härstamma från bearbetning av råjärn. Sprutslagen indikerar alltså järnbearbetning, kanske i form av redskapstillverkning.

Diskussion

Resultatet av analyserna, framförallt från Agundaborg, kan sättas in i en regional diskussion om den agrara expansionen i tidig medeltid. I Skåne dominerar ofta råg i makrofossilanalyserna. Detta har tolkats som att råg odlades även utanför treskiftessystemet vilket kan ses mot en bakgrund att även mindre näringsrika marker togs i anspråk (Engelmark 1992, Robinson 1993 i Regnell 1998, Hjelmqvist 1992). Genom studier av kulturlandskapets utveckling i Småland (Lagerås 1996) kan man tydligt påvisa en tidigmedeltida agrar expansion. I norra Småland ter sig en expansion markant under 12-1300-talen. Odlingsbruket uppvisar dock lokala variationer, bland annat varierar frekvenserna av råg. I Avegöl är permanenta fält representerade tillsammans med indikationer på svedjebruk med efterföljande rågödling. I området runt Femtingagölen odlades troligen råg även i permanenta fält, medan samma gröda är mycket dåligt representerad i Bråtamossen (ibid). På samtliga dessa platser sker en ökning även av ängs- och betesbruksindikatorer parallellt med den ökade förekomsten av odlingsväxter. Analysen från Hovshaga (Ekström och Lagerås 1995) i södra Småland ger en något annorlunda bild. Här verkar snarast betestrycket minska från 1100-talet då hassel blir vanligare samtidigt som beteindikatorerna i övrigt minskar. Detta sker parallellt med en ökning av odlingsväxter som dock är avsevärt mindre markant än den i övriga lokaler. Andra lokaler i södra Småland, som Flahult (Björkman 1997) vid sjön Bolmen, visar dock en markant expansion från ungefär samma tid då frekvenserna av örtpollen ökar samtidigt som andelen trädpollen minskar. En liknande expansion återspeglas även norr om denna lokal i Store mosse (Svensson 1988 i Lagerås 1996). I Flahult är odling representerad av råg samtidigt som betesindikerande örter samt pollen av bok och en ökar.

Trots lokala variationer återspeglas den tidigmedeltida expansionen i norra såväl som södra Småland genom en stark signal från betesbruk. Lindblad (1998) anser också att den medeltida agrara expansionen i Småland framförallt representeras av en betesexpansion. Betes-expansionen tar sig bland annat uttryck i pollenanalyserna som en ökning av starrväxter, björk och gräs medan representationen av al minskar (se t.ex. Björkman 1997, Ekström och Lagerås 1995). Detta indikerar en expansion även på fuktigare marker och sammanfaller väl med analysresultaten från Agundaborg.

Insamling av ängsväxter och bruket av slåtterängar har länge diskuterats, dock är det svårt att särskilja slåtter från ett allmänt betesbruk eftersom artsammansättningarna i slåtterängar och betesängar är snarlika. Dessa bör kanske inte heller betraktas som separata system utan snarare som olika delar i en komplex agrar ekonomi. Svartkämpar är dock tydligt associerade med slåtterbruk, vilket även är fallet med gräs (Gaillard et al 1994). I Agundaborg uppträder gräs och starr både som frön och som stjälkar. De förekommer också i en sådan kontext att det är tydligt att växterna har förts till platsen. En insamling av ängsväxter torde därför vara påvisad. Denna insamling av ängsväxter till djurfoder har skett både från torrängar såväl som fuktängar.

Materialet från Agundaborg skiljer sig markant ifrån samtida material eftersom odling är så svagt representerat. Permanenta fält är representerade till viss del men endast med låga förekomster. Råg förekommer inte och svedjebruk eller gödsling kan inte heller påvisas. Analyserna från Agundaborg pekar stödjer därför att den agrara ekonomin framförallt baserats på boskapskötsel. Omlands utnyttjandet i Agundaborg och Källarholmen får därför anses skilja sig från andra jämförbara platser i Sydsverige där odling är mycket mer betonad.

Referenser

Anderberg, A.-L. 1994. Atlas of seeds. Part 4. Resedaceae-Umbelliferae. Naturhistoriska Riksmuseet. Stockholm.

Beijerinck, W. 1976. Zadenatlas der Nederlandsche Flora. Backhuys & Meesters. Amsterdam.

Bergren, G. 1969. Atlas of seeds. Part 2. Cyperaceae. Naturvetenskapliga Forskningsrådet, Stockholm.

Bergren, G. 1981. Atlas of seeds. Part 3. Salicaceae-Cruciferae. Naturvetenskapliga Forskningsrådet, Stockholm.

Björkman, L. 1997. The role of human disturbance in the local late Holocene establishment of *Fagus* and *Picea* forests at Flahult, western Småland, southern Sweden. *Vegetation history and Archeobotany* 6: 79-90.

Ekström, J. och Lagerås, P. 1995. Jordbruk och vegetation under Hovshaga under förhistorisk och historisk tid. En pollenanalytisk studie norr om Växjö. Lundqua Uppdrag. Vol. 23. Geolo. Inst., Lunds Univ..

Engelmark, R. 1992. A review of the farming economy in South Scania based on botanical evidence. I: Larsson, L.; Callmer, J.; och Stjernquist. B.; (red), *The Archaeology of the cultural landscape: Field work and research in a south Swedish rural region*. Acta Archaeologica Lundensia 4°, N° 19. Almqvist & Wiksell International, Stockholm.

Gaillard, M.-J.; Birks, H.J.B.; Emanuelsson, U.; Karlsson, S.; Lagerås, P. och Olausson, D. 1994. Application of modern pollen/land use relationships to the interpretation of pollen diagrams - reconstructions of land-use history in South Sweden, 3000-0 BP. *Review of Paleobotany and Paleopalynology* 82, 47-73.

Hjelmqvist, H. 1992. Some economic plants in the prehistoric and medieval periods in southern Scania. I: Larsson, L.; Callmer, J.; och Stjernquist. B.; (red), *The Archaeology of the cultural landscape: Field work and research in a south Swedish rural region*. Acta Archaeologica Lundensia 4°, N° 19. Almqvist & Wiksell International, Stockholm.

Jacomet, S.; Brombacher, C.; och Dick, M. 1989. Archäobotanic am Zürichsee. Ackerbau, Sammelwirtschaft und Umwelt von neolitischen und bronzezeitlichen Seeufersiedlungen im Raum Zürich. Züricher Denkmalpflege, Monografien 7. Orell Füssli, Zürich

Lagerås, P. 1996. Vegetation and land-use in the småland uplands, southern sweden, during the last 6000 years. Lundqua Thesis. Vol 36. Geol. Inst., Lunds Univ.

Lindblad, M. 1998. Long term dynamics and human influence in the forest landscape of south Sweden. *Silvestria* 78. Sveriges Lantbruksuniversitet.

Regnell, M. 1998. Arkeobotanisk analys av material från Kyrkheddinge. I: Schmidt Sabo, K. (ed), *Kyrkheddinge bytomt: Arkeologisk undersökning 1995*. UV Syd Rapport 1998:5

Lund 15/7 1999

Bilaga 6 ^{14}C -analys, Kvartärgeologiska avdelningen, Laboratoriet för ^{14}C -datering, Lunds universitet.

KVARTÄRGEOLOGISKA AVDELNINGEN
Laboratoriet för ^{14}C -datering
Tornsvägen 13
223 63 LUND
Tel. 046/2227885
Fax. 046/2224830

DEPARTMENT OF QUATERNARY GEOLOGY
Radiocarbon Dating Laboratory
Tornsvägen 13
S-223 63 LUND
Sweden

Martin Hansson
Arkeologiska inst
Sandgatan 1
223 50 LUND

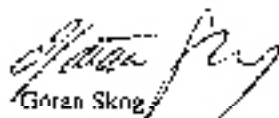
DATERINGSATTEST

Provas benämning	Provas labnr	Erhållen ^{14}C -ålder BP	$\delta^{13}\text{C}$ promille	Provsängsl mg
Källarholmen, Pr 7 kontext 20 hus I	Lu-4652	860 ± 110 BP		60
Källarholmen, Pr 8 kontext 18 hus I	Lu-4653	500 ± 110 BP		> 100
Källarholmen, Pr 9 kontext 3 hus II	Lu-4654	850 ± 100 BP		> 100
Källarholmen, Pr 10 kontext 3 hus II	Lu-4655	820 ± 100 BP		> 100
Källarholmen, Pr 11 kontext 39	Lu-4656	680 ± 90 BP		> 100
Källarholmen, Pr 12 kontext 25 hus IV	Lu-4657	540 ± 100 BP		> 100
Källarholmen, Pr 13 kontext 38 hus IV	Lu-4658	620 ± 90 BP		> 100
Källarholmen, Pr 14 kontext 50	Lu-4659	930 ± 90 BP		> 100

Provena har förbehandlats med [EC] och NaOH.

Beräkningen av ^{14}C -åldern är baserad på halvetiden 5730 år. Resultaten är givna i antal år före 1950 (^{14}C -ålder BP). I osäkerhetsangivelsen ingår både statistisk åtkomliga bidrag från mätningen av prov, standard och bakgrundskorrektur. Som standard används enligt internationell överenskommet 95% av radiokarbons NBS kvalitetsstandard. Alla ^{14}C -åldern är ^{14}C -korrigerade för avvikelser från överenskommet standardvärde på $^{13}\text{C}/^{12}\text{C}$ -förhållanden. Detta gäller också skal av mollusker och fossilnålar. För dessa måste alltså s.k. "sea correction" göras. För alla ^{14}C -åldern yngre än 10000 BP kan räknas om enligt den normala tideröringen (JAHNC). För denna omräkning hänvisas till Radiocarbon, Vol 23, No 26, 1985 och Radiocarbon, Vol 33, No 1, 1991. Laboratoriet korrigerar med kalibreringen om så önskas.

Lund 1999-03-16

Göran Skog

OnCal(CbX)CA218(CA1,14L)

INFORM : References : CbXCA218(CA1,40)CA

CxCl v2.18 ccb ex4 sl:2 job:[chrn]

DATE LuA4652 : 860±10BP

68.2% confidence

1040AD (1.00) 270AD

95.4% confidence

970AD (0.98) 1320AD

1350AD (0.62) 1390AD

500±110BP

DATE LuA4653 : 500±110BP

68.2% confidence

1300AD (0.96) 1500AD

1600AD (0.54) 1630AD

95.4% confidence

1290AD (1.50) 1640AD

DATE LuA4654 : 850±100BP

68.2% confidence

1040AD (0.73) 1050AD

1120AD (0.77) 1280AD

95.1% confidence

990AD (1.00) 1300AD

DATE LuA4655 : 820±100BP

68.2% confidence

1040AD (0.14) 1050AD

1120AD (0.56) 1290AD

95.4% confidence

1010AD (0.57) 1320AD

1350AD (0.03) 1390AD

DATE LuA4656 : 690±90BP

68.2% confidence

1260AD (1.00) 1400AD

95.4% confidence

1260AD (1.00) 1440AD

DATE LuA4657 : 540±100BP

68.2% confidence

1300AD (1.00) 1450AD

95.4% confidence

1270AD (0.94) 1530AD

1560AD (0.05) 1630AD

DATE LuA4658 : 600±90BP

68.2% confidence

1300AD (1.00) 1410AD

95.4% confidence

1240AD (1.00) 1480AD

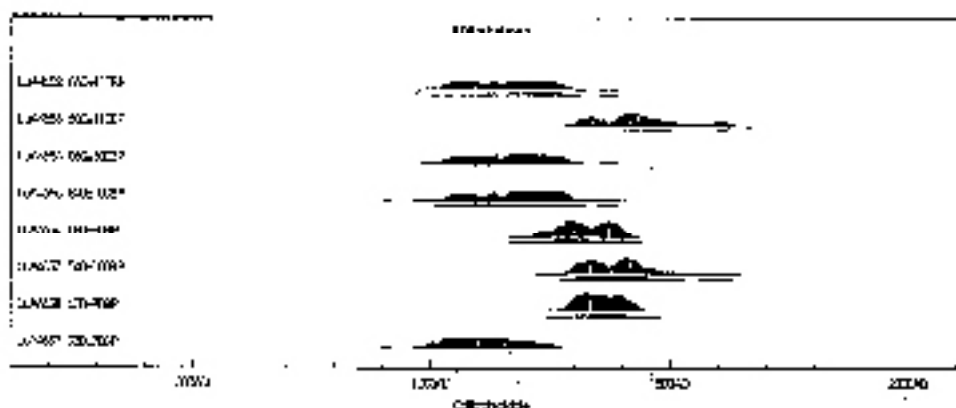
DATE LuA4659 : 930±90BP

68.2% confidence

1020AD (1.00) 1210AD

95.4% confidence

960AD (1.00) 1280AD

KVARTÄRGEOLOGISKA AVDELNINGEN
Laboratoriet för ^{14}C -datering
Tomtevägen 12
223 63 LUND
Tel. 046/2227885
Fax. 046/2224830

DEPARTMENT OF QUATERNARY GEOLOGY
Radiocarbon Dating Laboratory
Tomtevägen 12
S-223 63 LUND
Sweden

Martin Hansson
Arkeologiska inst
Sandgatan 1
223 50 LUND

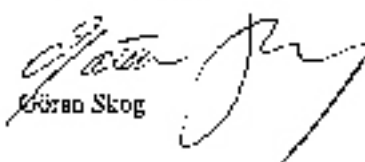
DATERINGSATTEST

Provens benämning	Provens labnr	Följande ^{14}C -ålder BP	$\delta^{13}\text{C}$ permil	Provmängd mg
Agundaborg, Pr 1 kontext 10 hus I	Lu-4646	515 $\pm$ 90 BP		> 100
Agundaborg, Pr 2 kontext 25 hus I	Lu-4647	900 $\pm$ 90 BP		> 100
Agundaborg, Pr 3 kontext 36 hus II	Lu-4648	1090 $\pm$ 90 BP		> 100
Agundaborg, Pr 4 kontext 36 hus II	Lu-4649	950 $\pm$ 90 BP		> 100
Agundaborg, Pr 5 kontext 5 hus III	Lu-4650	840 $\pm$ 90 BP		> 100
Agundaborg, Pr 6 kontext 5 hus III	Lu-4651	690 $\pm$ 90 BP		> 100

Proverna har förbehandlats med HCl och NaOH. .

Beräkningen av ^{14}C -åldern är baserad på halveringstiden 5568 år. Resultaten är givna i antal år före 1950 (^{14}C -ålder BP). I oaktetatsangivelsen innefattas statistiskt beräknade felräk från mätningen av prov, standard och bakgrundstrålning. En stor statistisk osäkerhet enligt internationell överenskommenhet 95% av aktiviteten hos NBS oxalsyra standard. Alla ^{14}C -åldrar är ^{14}C -korrigerade för avvikelser från överenskommenhet standardvärde på $^{13}\text{C}/^{12}\text{C}$ -förhållande. Detta gäller också skal av mollusker och fossilvulkarer. För dessa mätas plus/minus 3. "3-sigma correction" görs. Endå alla ^{14}C -åldrar yngre än ca 10000 BP kan räknas som enligt den normala tidräkningen (AD/BC). För denna omräkning hänvisar till Radiocarbon, Vol 25, No 2B, 1986 och Radiocarbon, Vol 35, No 1, 1993. Laboratoriet bistår gärna med kalibreringen om så önskas.

Lund 1993-03-16

Göran Skog

OxCal (C:\OXCAL\OXCAL.14L)
 INFORM : References - C:\OXCAL\OXCAL40.DTA
 OxCal v2.13 cub r:4 sd:12 prob[chron]

DATE LuA4646 : 515±90BP

68.2% confidence

1300AD (1.00) 1470AD

95.4% confidence

1280AD (0.92) 1530AD

1560AD (0.08) 1630AD

DATE LuA4647 : 500±90BP

68.2% confidence

1030AD (1.00) 1220AD

95.4% confidence

990AD (1.00) 1280AD

DATE LuA4648 : 1090±90BP

68.2% confidence

780AD (0.03) 790AD

820AD (0.97) 1030AD

95.4% confidence

690AD (1.00) 1160AD

DATE LuA4649 : 950±90BP

68.2% confidence

1000AD (1.00) 1190AD

95.4% confidence

890AD (0.02) 920AD

950AD (0.98) 1270AD

DATE LuA4650 : 840±90BP

68.2% confidence

1040AD (0.15) 1090AD

1120AD (0.85) 1280AD

95.4% confidence

1010AD (1.00) 1300AD

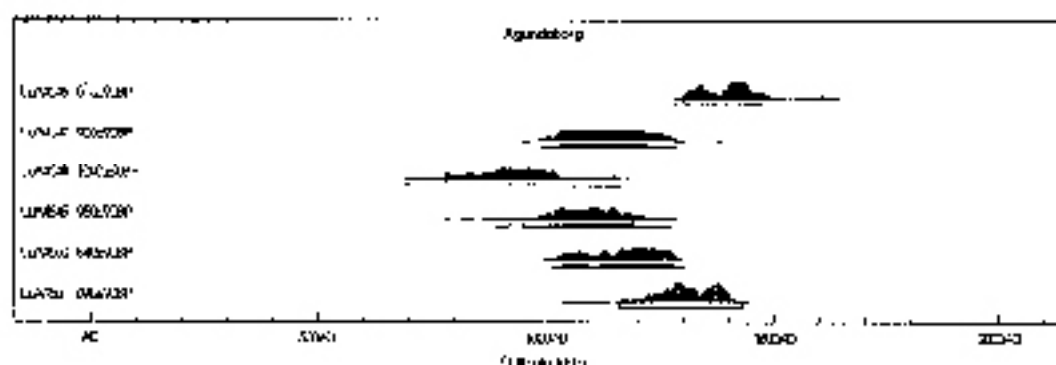
DATE LuA4651 : 690±90BP

68.2% confidence

1250AD (1.00) 1400AD

95.4% confidence

1160AD (1.00) 1430AD

Bilaga 7 Resultat fosfatanalys, Fosfatlaboratoriet, Gotlands fornsal

Sm, Ryssby sm. Källarholmen, RAA 31

ProvNr	P%	X	Y
1	1	270	200
2	2	270	210
3	2	270	220
4	1	260	200
5	1	260	210
6	1	260	220
7	10	250	200
8	31	250	210
9	2	250	220
10	8	250	230
11	6	250	240
12	112	240	200
13	23	240	210
14	54	240	220
15	14	240	230
16	26	240	240
17	22	240	250
18	21	230	200
19	4	230	210
20	20	230	220
21	20	230	230
22	6	230	240
23	8	230	250
24	42	220	200
25	22	220	210
26	107	220	220
27	8	220	230
28	126	220	240
29	26	220	250
30	22	208	180
31	18	210	190
32	44	210	200
33	57	210	210
34	2	210	220
35	8	210	230
36	44	210	250
37	10	200	160
38	16	200	170
39	17	200	180
40	15	200	190
41	11	200	200
42	6	200	210
43	5	190	230
44	11	190	260
45	4	190	270
46	6	190	280
47	7	190	290
48	12	190	290
49	3	180	150
50	58	180	150
51	105	180	170
52	39	180	180
53	30	180	190
54	12	181	200
55	2	170	150

Sm, Ryssby sm. Källarholmen, RAA 31

ProvNr	P%	X	Y
56	23	170	160
57	54	170	170
58	6	170	180

5m, Agumarağı m, Ağmüdüburg, RAÄ 39

ProshNo	P ²⁰	X	Y
1	12	260	160
2	20	260	170
3	12	260	180
4	7	250	140
5	14	250	150
6	9	250	160
7	12	250	170
8	21	250	180
9	13	250	190
10	16	250	200
11	6	250	210
12	78	250	220
13	26	250	230
14	20	240	140
15	11	240	150
16	8	240	160
17	13	240	170
18	10	240	180
19	78	240	190
20	67	240	200
21	13	240	210
22	13	240	220
23	16	240	230
24	14	230	140
25	12	230	150
26	16	230	160
27	16	230	170
28	18	230	180
29	17	230	190
30	61	230	200
31	10	230	210
32	51	230	220
33	14	230	230
34	10	220	140
35	16	220	150
36	14	220	160
37	14	220	170
38	15	220	180
39	19	220	190
40	52	220	200
41	16	220	210
42	12	220	220
43	10	220	230
44	11	210	140
45	10	210	150
46	10	210	160
47	8	210	170
48	9	210	180
49	12	210	190
50	18	210	200
51	11	210	210
52	11	210	220
53	19	210	230
54	16	210	240
55	7	200	140

5m, Agumarağı m, Ağmüdüburg, RAÄ 39

ProshNo	P ²⁰	X	Y
56	10	200	150
57	13	200	160
58	10	200	170
59	6	200	180
60	8	200	190
61	10	200	200
62	10	200	210
63	10	200	220
64	14	200	230
65	20	200	240
66	14	190	140
67	12	190	150
68	11	190	160
69	12	190	170
70	10	190	180
71	20	190	190
72	10	190	200
73	15	190	210
74	10	190	220
75	14	190	230
76	12	190	240
77	16	180	150
78	12	180	160
79	16	180	170
80	12	180	180
81	14	180	190
82	12	180	200
83	14	180	210
84	10	180	220
85	13	180	230
86	11	180	240
87	12	170	160
88	13	170	170
89	13	170	180
90	17	170	190
91	10	170	200
92	20	170	210
93	10	170	220
94	9	170	230
95	9	170	240
96	19	160	150
97	11	160	160
98	12	160	170
99	10	160	180
100	14	160	190
101	9	160	200
102	9	160	210
103	8	160	220
104	8	150	180
105	16	150	190
106	9	150	200
107	14	150	210
108	7	150	220
109	8	150	230
110	12	150	240

